

T.C.

GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİ DİLLERİN GÜNORTA-GÜNBATAR TOPARINDA
ARZUV VE HÖKMANLIK ANLADYAN İŞLİK FORMALARI

(TÜRKİ DİLLERİN GÜNEYBATI GRUBUNDA
İSTEK VE GEREKLİK ANLATAN FİİL KİPLERİ
1. BÖLÜM: İSTEK KİPİ)

Hazırlayan

Ahmet Zeki ALPTEKİN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yeni Türk Dili Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Aydın BUDAK

TOKAT – 2005

TÜRKİ DİLLERİN GÜNORTA-GÜNBATAR TOPARINDA
ARZUV VE HÖKMANLIK ANLADYAN İŞLİK FORMALARI

(TÜRKİ DİLLERİN GÜNEYBATI GRUBUNDA
İSTEK VE GEREKLİK ANLATAN FİİL KİPLERİ

1. BÖLÜM: İSTEK KİPİ)

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: / /

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan : Doç. Dr. Hanifi VURAL

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Aydın BUDAK

.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet MERCAN

.....

Bu tez, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü:

Mühür
İmza

TEŞEKKÜR

Türkiye Türkçesi temelde Oğuz Türkmen grubuna bağlı bir dildir. Dilimizi yapı ve kelime varlığı yönlerinden araştırmak için Türkmencenin de incelenmesi gerekmektedir. Gramer bakımından yapılacak inceleme ise Türkmençe üzerine çalışan dilcilerin kitap ve makalelerini Türkiye Türkçesine aktarma ve bunların mukayesesi biçiminde olmak zorundadır. Bu çalışmalardan ikisi: A. Meredov – S. Ahallı, Türkmen Klassık Edebiyatının Sözlüğü (Türkmen Klâsik Edebiyatının Sözlüğü)¹; B. Hocaev, Hezirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Formaları (Günümüz Türkmencesinde Fiil Kipleri)² Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Yrd. Doç. Dr. Aydın Budak’ın danışmanlığında gerçekleştirilmiştir.

Biz de üçüncü bir çalışma konusu olarak değerli bilim adamları A. Borcakov ve B. Hocaev’in “Günorta-Günbatır Toparında Arzuv ve Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları (Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek ve Gereklik Anlatan Fiil Kipleri. 1. Bölüm: İstek Kipi)” adlı kitabını seçtik.

Konumuz olan kitap ve muhteviyatı ile ilgili olarak üniversitelerimizde herhangi bir çalışma yapılmış değildir. Yapacağımız tezin Türkiye Türkçesinin kökeni hususunda önemli bilgiler ortaya koyacağı kanaatindeyiz.

Bu tezin hazırlamasında gayet müsamahalı davranan, böyle bir çalışma yapma imkânını sunan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Aydın BUDAK Beye en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

¹ Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi (A. Meredov – S. Ahallı, Türkmen Klassık Edebiyatının Sözlüğü), “Türkmen Klâsik Edebiyatının Sözlüğü”. Aktaranlar: Yrd. Doç. Dr. Aydın BUDAK, Tuncay BÖLER; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, Tokat, 2004.

² (B. Hocaev, Hezirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Formaları), “Günümüz Türkmen Dilinde Fiil Kipleri”. Aktaranlar: Yrd. Doç. Dr. Aydın BUDAK, Ali Osman SOLMAZ; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2002 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖZET

Bu çalışmada Güneybatı Türki dillerdeki (Türkmen, Türk, Azeri, Gagauz) istek kipinin kökeni, anlamı, gramatik özellikleri; ayrıca istek anlatan diğer sözcük ve gramer yapıları tetkik edilmiştir.

Bu kitap önce Kril alfabesinden Lâtin alfabesine çevrilmiş olup, sonra Türkmenceden Türkiye Türkçesine metin aktarması yapılmıştır. Kitapta geçen Rusça cümle ve paragraflar da Türkiye Türkçesine çevrilerek parantez ya da tırnak işareti içerisinde italik yazıyla belirtilmiştir.

Araştırmacıların muhtelif şiveler üzerinde yaptıkları çalışmalarda kullandıkları seslerin karşılıkları, transkripsiyon alfabesinde; Türkmence kelimelerin anlamları da sözlük bölümünde verilmiştir.

Tezimizde yer alan sayfa ve paragraflar ana metne göre numaralanmıştır.

Bu çalışmamızda Güneybatı Türki dillerde önemli bir yeri olan ve muhtelif yapılarda ortaya çıkan istek kipinin hangi şekillerle ifade edildiğini ortaya koymaya çalıştık.

ABSTRACT

In this investigation origin, meaning and grammatical features of the optative mood in Turkic languages (Turkmen, Turkish, Azeri and Gagauz languages) were studied along with other words and grammar structures about the optative.

The book first was translated from Kril into Latin alphabet and then the text was transferred from Turkmen language into Turkey Turkish. Russian sentences and paragraphs in the book were translated into Turkish and were given with in paranthesis or quotes as italic text.

Counterparts of sounds used by investigators in the studies over varios dialects were given in transcription alphabet, and the meanings of Turkmen words were given in vocabulary section.

Pages and paragraphs in the thesis were numbered based on the main text.

In this study, we have tried to establish expression forms of the optative mood wich has a significant role in southwestern Turkic languages in various forms.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEŞEKKÜR.....	1
ÖZET.....	2
ABSTRACT.....	3
İÇİNDEKİLER.....	4
TÜRKMEN ALFABESİNDEKİ SESLER VE KARŞILIKLARI.....	6
TÜRK, AZERİ VE GAGAUZCA'DAN ALINAN METİNLERDEKİ SESLERİN KARŞILIKLARI.....	8
ÖRNEK VERİLEN MUHTELİF ŞİVELERE AİT EKLERDE GEÇEN SESLERİN KARŞILIKLARI.....	10
YAZARLARDAN (A. BORCAKOV-B. HOCAEV).....	15
KULLANILAN KISALTMALAR.....	17
GİRİŞ.....	18
SONUÇ.....	27
1.Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek İfade Eden Fiil Kipleri.....	7
1.1Fiilin İstek Kipinin –gay/-gey Eki.....	9
1.1.1-gay/-gey Ekinin Tarihi Gelişimi.....	12
1.1.2-gay/-gey Ekinin Kullanılışı ve Anlamları.....	15
1.1.3-gay/-gey Ekinin Olumsuzu.....	21
1.1.4-gay/-gey Kipinin Şahıs Ekleriyle Çekimi	21
1.1.5-gay/-gey Ekinin Sözlük Anlamı.....	23
1.2Fiilin İstek Kipinin –a/-e Eki	24
1.2.1–a/-e Ekinin Tarihi Gelişimi.....	25
1.2.2–a/-e Ekinin Kullanılışı ve Anlamları.....	30
1.2.3–a/-e Ekinin Olumsuzu.....	31
1.2.4–a/-e ile Yapılan İstek Kipinin Şahıs Ekleriyle Çekimi.....	32
1.2.5Emir Kipinin Birinci Şahsının İstek İfade Edişi.....	39
1.2.6-ay/-ey, -alı/-eli Kiplerinin Olumsuzu.....	47

1.2.7- <i>alı/-eli</i> Ekinin Tarihi Gelişimi.....	49
1.2.8- <i>a/-e</i> Ekinin Anlamı.....	52
1.3Fiilin İstek Kipinin - <i>ayadı/-äyedi</i> Eki.....	60
1.3.1- <i>ayadı/-äyedi</i> Ekinin Kullanılışı.....	61
1.3.2- <i>ayadı/-äyedi</i> Ekinin Olumsuzluğu.....	63
1.3.3Fiilin - <i>ayadı/-äyedi</i> İstek Kipinin Şahıs Ekleriyle Çekimi.....	64
1.3.4- <i>ayadı/-äyedi</i> Kipinin Kullanılışı ve Anlamları.....	66
1.3.5İstek Kipinin Cümlelerin Giriş-Sonuç Sözcükleri ve Edatlar ile Kullanılışı.....	73
1.4Diğer Kiplerin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı.....	82
1.4.1- <i>sa/-se</i> Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı.....	84
1.4.2- <i>sadı/-sedi</i> Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı.....	91
1.4.3- <i>sadı/-sedi</i> Ekinin Kullanılışı ve Anlamları.....	93
1.4.4- <i>sadı/-sedi</i> Kipinin İyelik Ekleriyle Çekimi.....	103
1.4.5- <i>ası/-esi</i> Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı.....	106
1.4.6Sıfat Fiil Eklerinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı.....	114
1.5Sonuç.....	116
KAYNAKLAR.....	169
SÖZLÜK.....	176
ÖZ GEÇMİŞ.....	192

TÜRKMEN ALFABESİNDEKİ SESLER VE KARŞILIKLARI

metinlerde geçen sesler	karşılıkları	
А а	a	хатар (hatar) s.23 Döwletmämmet Azadı
а	a	тапгаў (tapgay) s.19 Döwletmämmet Azadı
Б б	b	боланыны (bolanını) s.24 B. Kerbabaev
В в	v	велет (velet) s.46 Döwletmämmet Azadı
е	v	ювдалы (yuvdaly) s.76 B. Seytäkov
Г г	g	гутлады (gutladı) s.54 H. Deryaev
г	g	гурсады (gursady) s.104 H. Deryaev
Д д	d	шейда (şeyda) s.88 Şasenem
д	d	худаў (huday) s.114 B. Kerbabaev
Е е	e, ye	гөрөмок (göremok) s.75 B. Hudaynazarov еркүмә (yerkümä) s.76 B. Seytäkov (kelime başında)
Ё ё	yo	ёлагчы (yolagçı) s.76 B. Kerbabaev
Ж ж	j	сеждейі-шүкр (sejdeyi-şükr) s.44 D. Azadı
Ж ж	c	жаным (canım) s.105 H. Deryaev
З з	z	бизе (bize) s.115 N. Hocageldiev
И и	i	бир (bir) s.88 Şasenem
и	i	йегәйим (yegäyim) s.11 E. Fazılov
Й й	y	йүзе (yüze) s.43 B. Kerbabaev
й	y	айгайым (aygayım) s.11 E. Fazılov
К к	k	калбу (kalbu) s.37 Döwletmämmet Azadı
Л л	l	ёлдашлар (yoldaşlar) s.80 B. Hudaynazarov
л	l	болаяды-да (bolayady-da) s.69 N. Hocageldiev
М м	m	умыт (umıt) s.12 Döwletmämmet Azadı
Н н	n	сувуны (suvunı) s.75 B. Kerbabaev
Ң ң	ñ	саңа (saña) s.105 H. Deryaev

Metinlerde geçen sesler	karşılıkları	
О о	o	ойнадып (oynadıp) s.111 B. Seytäkov
Ө ө	ö	сөйгини (söygini) s.91 H. Deryaev
П п	p	сапар (sapar) s.79 B. Seytäkov
п	p	өпсем (öpsem) s.90 B. Kerbabaev
Р р	r	гирди-де (girdi-de) s.24 B. Seytäkov
С с	s	гөрсеңдиң (görseñdiñ) s.91 H. Deryaev
Т т	t	тасаддык (tasaddık) s.93 Dövlätmämmet Azadı
У у	u	яшулы (yaşulı) s.48 B. Hudaynazarov
у	u	тутмагайсыз (tutmagaysız) s.23 D. Azadı
Ү ү	ü	дүшенсоң (düşensoñ) s.49 B. Hudaynazarov
Ф ф	f	лутфы (lutfı) s.20 Dövlätmämmet Azadı
Х х	h	худа (huda) s.46 Dövlätmämmet Azadı
Ц ц	ts	
Ч ч	ç	салланчак (sallañçak) s.90 B. Kerbabaev
Ш ш	ş	машгалаң (maşgalañ) s.89 B. Hudaynazarov
ш	ş	кәшки (käşki) s.75 B. Kerbabaev
Щ щ	şç	
Ъ ъ	' (ayırma)	
Ы ы	ı	гыран (gıran) s.114 H. Deryaev
Ь ь	(inceltme)	
Э э	è	(энеси) (ènesi) s.114 N. Hocageldiev
Ә ә	ä	нәме (näme) s.113 B. Kerbabaev
Ю ю	yu	гоюң (goyuñ) s.54 B. Hudaynazarov
Я я	ya	ялы (yalı) s.101 B. Kerbabaev

TÜRK, AZERİ VE GAGAUZCA'DAN ALINAN METİNLERDEKİ SESLERİN
KARŞILIKLARI

metinlerde geçen sesler	karşılıkları
a	a кафадар (kafadar) s.46 Gagauz folkloru
ä	ä чименä (çimenä) s.85 Gagauz folkloru
α	α чыхаε (çihag) s.34 Azärbaycan nağılları
ä	ä етиштурсәм (yetiştirsäm) s.89 D. Tanasoglu, N. Arabadji
Arabadji	
ə	ä кәрәк (käräk) s.64 Mir Cäläl
ə	ä тәки (täki) s.76 C. Cabbarlı
e	e гезейди (gezeydi) s.71 Gagauz folkloru
e	ye евä (yevä) s.71 Gagauz folkloru (<i>Gagauza'da kelime başında okunuşu</i>)
э	è эргей (ergey) s.10 Yenisey Kitabeleri
i	i тiргäi (tirgäy) s.11 E. Tenişev "Kaşgarlı Mahmut"
u	i кәлир (kälir) s.110 Aşıglar
o	o онуннан (onunnan) s.82 D. Tanasoglu, N. Arabadji
ө	ö кәрәсим (körösım) s.110 Aşıglar
ö	ö өрнеклерини (örneklerini) s.55 D. Tanasoglu, N. Arabadji
Arabadji	
y	u жувап (cuvap) s.72 Gagauz folkloru
y	u тутасын (tutasın) s.55 D. Tanasoglu, N. Arabadji
ү	ü күмбет (kümbet) s.48 Gagauz folkloru
aa	ã саа оласын (sã olasın) s. 35 Gagauz folkloru
aa	å йатмаа (yatmâ) s.99 D. Tanasoglu
ee	ê хасеет (hasêt) s.91 D. Tanasoglu, N. Arabadji
әә	ě тәәссүф (tëssüf) s.64 Mir Cäläl,
metinlerde	karşılıkları geçen sesler
ыы	ī куҷажыына (kucacīna) s.85 Gagauz folkloru
ии	î чичежиинä (çiçecīnâ) s.85 Gagauz folkloru
оо	ô оолум (ôlum) s.57 Gagauz folkloru

уу	ū	уйуурдун (uyūrdun) s.70	Gagauz folkloru
үү	ū	бүүк (būk) s.56	D. Tanasoglu, N. Arabadji
Ѡ	d	ѠжыѠа (gayıda) s.36	Mir Cäläl
ѡ	đ	ѡѡн (öğin) s.20	E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
Ѣ	g	Ѣѡстерейим (göstereyim) s.43	Gagauz folkloru
г	ğ	баргаі (barğay) s.20	E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
Ѣь	ĝ	-Ѣьы кел- (-ĝı kel-) s.111	Karakalpak dili
х	ĥ	охуѢам (oĥuyam) s.56	Mir Cäläl
h	h	herp (her) s.55	D. Tanasoglu, N. Arabadji
к	ķ	бак (baķ) s.81	N. P. Arabadji
л	l	гел (gel) s.79	Gagauz folkloru
м	m	лаѢым (lazım) s. 55	D. Tanasoglu
п	p	ѢапаѢѡым (yapaydım) s. 69	N. Tanasoglu
и	ş	ѢашаѢа.сын (yaşayasın) s.56	D. Tanasoglu, N. Arabadji
в	v	евленмейѢәм (yevlenmeycäm) s.35	Gagauz folkloru
Ѣ	v	верәсән (veräsän) s.78	Mir Cäläl
і	y	тограгаі (toğrağay) s.11	E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
ј	y	јүз (yüz) s.110	Aşıglar
Ѣ	y	алаѢ (alay) s.45	D. Tanasoglu
и	y	ѡрүѢәсин (örüyäsın) s.57	Gagauz folkloru
’	’	(ayırma) дѢ’ли (dä’li) s.110	Aşıglar

ÖRNEK VERİLEN MUHTELİF ŞİVELERE AİT EKLERDE GEÇEN
SESLERİN KARŞILIKLARI

eklerde geçen sesler	karşılıkları	
у	ı	-aj-yn (-ay-ın) s.42 N. A. Baskakov
і	і	-ircä (-igsä) s.87 DLT
u	і	-uox (-ioh) s.34 N. A. Baskakov
o	o	-goŭ (-goy) s.10 N. A. Baskakov “Altay dilinde”
ö	ö	-kōŭ (-köy) s.10 N. A. Baskakov “Altay dilinde”
у	u	-cyH (-sun) s.16 V. M. Nasilov
ə	g	-əaŭ (-gay) s.30 Türki dillerde
γ	g	-γaj-μyn (-gay-mın) s.42 N. A. Baskakov
эб	ĝ	-эбаŭ (-ĝay) s.9 A. G. Magomedov “Kumık dili”, E. V. Sevortyan “Kırım Tatarlarının dili”
г	g	-gäi (-gäy) s.20 E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
г	ĝ	-(г)аŭ [-(ĝ)ay] s.9 V. G. Karpov “Hakas dilinde”
h	h	xh- (hh-) s.34 N. A. Baskakov
x	h	-γax (-iah) s.34 N. A. Baskakov
к	k	-kaŭ (-kay) s.9 Tuva dili
k	k	-kaı (-kay) s.20 E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
кб	ķ	-кбау (-ķay) s. 9 E. V. Sevortyan “Kırım Tatarlarının dili”
к	ķ	-kaŭ (-ķay) s.9 “Özbek dilinde”
q	ķ	-lyq (-lķ) s.49 N. A. Baskakov
l	l	-galäp (-galär) s.20 E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
м	m	-aŭдым (-aydım) s. 65 Gagauz dili
n	n	-aj-μyn (-ay-mın) s.42 N. A. Baskakov

eklerde karşılıkları
geçen sesler

ı	y	-гаг (-ğay) s.11	E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
i	y	-гäи (-gäy) s.11	E. Tenişev “Kaşgarlı Mahmut”
y	y	-gay (-gay) s.25	J. Deni
j	y	-(j)асы [-(y)ası] s.107	Azerbaycan dili
ü	y	-аӱды (-aydı) s.65	Gagauz dili
		-гяӱ (-gyay) s.9	K. M. Musaev “Karaim dilinde”
		-кяӱ (-kyay) s.9	K. M. Musaev “Karaim dilinde”

А. БОРЖАКОВ – Б. ХОДЖАЕВ

ФОРМЫ ВЫРАЖЕНИЯ ЖЕЛАНИЯ
И ДОЛЖЕНСТВОВАНИЯ В
ГЛАГОЛАХ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ
ЮГО-ЗАПАДНОЙ ГРУППЫ

“ЫЛЫМ” АШХАБАД - 1980

А. BORSAKOV – B. HODJAEV

FORMI VRAJENİYA JELANIYA
İ DOLJENSTVOVANIYA V
GLAGOLAH TYURKSKİH YAZIKOV
YUGO-ZAPADNOY GRUPPI

TÜRKİ DİLLERİN GÜNORTA-GÜNBATAR TOPARINDA
ARZUV VE HÖKMANLIK ANLADYAN İŞLİK FORMALARI

“ILIM” AŞGABAT - 1980

A. BORCAKOV – B. HOCAEV

81.2
B71

Borcakov A., Hocaev B.

B71 Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek ve Gereklik Anlatan Fiil Kipleri (N. A. Baskakov ve B. Çarıyarov tashih etti. – A.: İlim, 1980, 180 c.; 20 cm. – İB No 183.)

Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi'nin Magtımğulı adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü.

Bu incelemede günümüz Türkmen, Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde fiilin istek ve gereklik kiplerinin meydana gelişi, anlamı, gramatik farklılıkları; ayrıca istek ve gereklik anlatan diğer sözcük ve gramerle ilgili vasıtalar tetkik edilmiştir.

Kitap bilim adamları, asistanlar, öğretmenler, öğrenciler ve Türkoloji meseleleri ile ilgilenenler için yazılmıştır.

81.2

70103-082
B ————— 32-79
M561(30)-80

1980 g.

© İzdatelstvo "İlim",

YAZARLARDAN

(A. BORCAKOV - B. HOCAEV)

Son yıllarda Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Magtımguı adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Türki dillerin Güneybatı grubunda bulunan fiilleri ortaya koymaya yönelik birçok çalışma yayımlamıştır. Bu elimizdeki kitap da bu türde yazılan kitapların devamı niteliğinde olup, bu çalışmada Oğuz dillerinde arzu ve gereklik anlatan fiil kipleri karşılaştırma plânında ele alınmıştır. Bu kitapta “Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek Anlatan Fiil Kipleri” adlı bölümü A. Borcakov yazdı ve N. A. Baskakov tashih etti. “Türki Dillerin Güneybatı Grubunda Gereklik Anlatan Fiil Kipleri” adlı bölümü B. Hocaev yazdı ve B. Çarıyarov tashih etti. Aslında bu çalışmalar müstakil birer inceleme hükmünde neşre hazırlanmıştı. Bunun için kitabın içindeki her bir bölümün teknik ve yöntem bakımından birbirinden farklılaşan bazı yönlerinin olması olağandır.

Türkmen dilinin şivelerinden ve diğer Türki dillerden alınan misallerde, alıntılarda ya da kaynaklarda rastlanan bazı harfleri teknik sebeplere göre değiştirip vermek gerekti.*

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında aktif olarak katkıda bulunan Türkmenistan İlimler Akademisi'nin Magtımguı adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsünün bilim adamlarına ve kitabın tashihini yapan Türkmenistan İlimler Akademisi'nin

* ä – a, ë – e, ö – ə, ƒ – ƒ, ƙ, ƙ – ƙ, ý – y, ƣ – ƣ,

ğ, – g, ƣ, ƣ, ƣ – ƣ, ý – Y, ş – ш

tanınmış bilim adamı, dil-edebiyat doktoru, Profesör N. A. Baskakov'a;
Türkmenistan İlimler Akademisi üyesi, dil-edebiyat doktoru, Profesör B.
Çarıyarov'a derin şükranlarımızı sunuyoruz.

KULLANILAN KISALTMALAR

A. B.	Aşırgulı Borcakov
aff.	affiks
ç.	çislo
DLT	Divanı Lügat-it Türk
ed.	edinstvennoe
glag.	glagol
jelat.	jelatelno
KMM	Kürk Mantolu Madonna
ponud.	ponuditelnıy
red.	redaktsiya
Rus.	Rusça
s.	sayfa
saĥ.	sahıpa

GİRİŞ

Üzerinde çalışma yaptığımız kitap Aşırğulı Borcakov ve Berdi Hocaev tarafından yazılmıştır. N. A. Baskakov ve B. Çarıyarov tarafından ise tashih edilmiştir. Bu kitabın yazarlarından Aşırğulı Borcakov, 1932 yılında Köneürgenç şehrinin Medeniyet Köyünde dünyaya geldi. Dayhanlar ailesindedir. İlkokulu bitirip 1947 yılında Dördüncü Pedagojik Özel Meslek Okulu'nda okudu. Burayı bitirince Gorki adlı Türkmen Devlet Üniversitesi'nin Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümüne girdi. 1955 yılında buradan mezun oldu. 1959 yılında M. Hamzayev'in danışmanlığında "Hezirki Zaman Türkmen Dilinde Çalışmalar" adlı tezini hazırladı.

Magtımğulı Üniversitesi'nde uzun süre çalışan Borcakov daha sonra da Azadi Üniversitesi'nde Türkmen Dili Bölüm Başkanı olarak görev aldı.

Yazarın "Türkmen Dilinde Öten Zaman Ortak İşligi, Türkmen Dilinin Frazеologik Sözlüğü, Türkmen Dilinin Grammatikası –İkinci Bölüm-, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında İşlik Adları, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzuv Anladyan İşlik Formaları, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzuv Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında İşligin Buyruk Forması" adlı eserleri vardır.

Berdi Hocaev ise dil bilimcisi ve filoloji ilmi bilim adamıdır. 1931 yılında Marı şehrinin Eğrigüzer Köyünde yoksul çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1949 yılında orta okulu bitirip, A. M. Gorkiy Aşgabat Devlet Pedagoji

Enstitüsü'nün Filoloji Fakültesi'ne girer. 1953 yılında A. M. Gorkiy Türkmen Devlet Üniversitesi'nin Tarih-Filoloji Fakültesi'nin Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümünü

başarıyla bitirir. Daha sonra TSSR IA'nın Dil Bilimi Enstitüsü'nün Türki diller alanında tanınmış Türkologlarından Profesör A. Baskakov'un danışmanlığında çalışmalarına devam eder. 1958 yılında, hazırladığı "Hezirki Zaman Türkmen Dilinde İşligin Şert Forması" adlı doktora tezi kabul edilir.

B. Hocaev asistanlığı süresince TSSR IA'nın Magtimgülü Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün Günümüz Türkmen Dili Bölümünde ilmi araştırmalar yapmaya da devam eder. 1956-1972 yılları arasında ilmi araştırmalarını hızlandırır. 1972 yılında ise Günümüz Türkmen Dili başkanlığına getirilir.

1972 yılında kolektif bir çalışma ile oluşturulan "Türkmen Dilinin Grammatikası" adlı eserin "Sözün Sostavı, İşlik Zamanları, İşligin Şert Forması, İşligin Şert-Arzuv Forması, İşligin Arzuv Forması, İşligin Buyruk Forması, İşligin Hökmanlık Forması, İşligin Hıyal Forması" bölümlerini hazırlar. Diğer eserleri ise şunlardır: "Türkmen Edebi Dilinin Sovet Dövründe Ösüşinin Kebir Meseleleri, Hezirki Zaman Türkmen Dilinde Ortak İşlik Formaları, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Ortak İşlik Formaları, Hezirki Zaman Türkmen Dilinde İşlik Formaları, Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzuv ve Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları."

Bu kitapta Güneybatı Türki Dillerde (Türkmen, Türk, Azeri, Gagauz) istek ifadesi için kullanılan birçok ek, birleşik yapı ve kalıplaşmış söz öbekleri mevcuttur.

Bunları Güneybatı Türki Dillerdeki kullanılışlarına göre şöyle sınıflandırabiliriz:

TÜRKMENCE

A) İstek Bildiren Ekler: *

a) *-gay/-gey*³ s.19/2

b) *-sin/-sin* s.18/3

c) *-a/-e* s.24/4

d) *-ayadı/-äyedi*⁴ s.71/4

e) *-ga/-ge*⁵ s.12/2

f) *-gaysız/-geysiz*⁶ (çokluk ikinci şahısta) s.23/2

g) *-am/-em*⁷ s.33/4

B) İstek Bildiren Birleşik Yapılar:

a) *belki+-ayadı/-äyedi*⁸ (tahmin ile yapılan arzu-istek bildirir) s.74/4

b) *käški+-ayadı/-äyedi*⁹ (istek kipinin ne ifade ettiğini güçlendirmeye hizmet eder) s.75/4

c) *herne+-ayadı/-äyedi*¹⁰ (kipin anlamını güçlendirmeye hizmet eder) s.76/4

* Tanıklar orijinal metinlerdeki sayfa numaraları esas alınarak gösterilmiştir.

³ Hurlukga i Hemra, Sayat i Hemra. M., 1971, 115 sah.; Döwletmämmet Azadı, Vagzı-azat, 1962, 29 sah.

⁴ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 248 sah.; B. Hudaynazorov. Gumlular, 1970, 122 sah.

⁵ Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat, 34 sah.

⁶ Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat, 1962, 87 sah.

⁷ Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat, 1962, 25 sah.

⁸ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 57 sah.

⁹ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 39 sah.

¹⁰ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 386 sah.

d) *-ayadı/-äyedi+-da/-dä edati*¹¹ (ekin manasından anlaşılan istek-arzuyu daha da güçlendirmeye hizmet eder) s.77/3

C) Kalıplaşmış Söz Öbekleri:

“*oña nä yetesi (Daha ne olabilir ki?)*¹²,

*oña yetesi näme bar (Daha iyi ne var?)*¹³,

*oña yetesi zat bar mı (Ondan daha kıymetli bir şey var mı?)*¹⁴,

*oña yetesi zat yok (Oun yerini hiçbir şey tutamaz.)*¹⁵.” s.111/1

D) İstek Bildiren Diğer Fiil Yapıları:

a) *-sa/-se* s.84/3

b) *-ası/-esi* (çeşitli anlamlı arzu-isteği anlatır) s.73/3

c) *-ayım/-eyim*¹⁶ s.44/4

d) *-ayın/-eyin* s.44/4

e) *-yın/-yin* s.40/2

f) *-alım/-elim*¹⁷ s.46/3

g) *-alı/-eli*¹⁸ s.45/4

ğ) *-alıñ/-eliñ* s.51/2

h) *-sadı/-sedi* s.91/1

ı) *-saydı/-seydi*¹⁹ s.93/1

¹¹ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 375 sah.

¹² B. Seytäkov. Doganlar, 3k., 1965, 41 sah.

¹³ B. Kerbabaev. Aygıtlı Edim, 1k., 1955, 186 sah.

¹⁴ B. Seytäkov. Doganlar, 3k., 1965, 41 sah.

¹⁵ S. Seyitmädotov. Ürgenç Gözeli, 1963, 66 sah.

¹⁶ Dövlätmämmed Azadı. Vagzı-azat, 1962, 22 sah.

¹⁷ Dövlätmämmed Azadı. Vagzı-azat, 1962, 50 sah.

¹⁸ B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 21 sah.

¹⁹ Dövlätmämmed Azadı. Vagzı-azat, 1962, 69 sah.

- i) *-an/-en* s.117/4
- j) *-mış/-miş* s.117/4
- k) *-dık/-dik* s.117/4
- l) *-äy* (Hasar şivesinde ve Enev şivesinin Manış ağzında çokluk birinci şahıs için) s.47/1
- m) *-ay/-ey* s.48/4
- n) *ĥanı+ -alı/-eli*²⁰ (kipin manasına teklif etmek ifadesini katar) s.76/6
- o) *gel//geliñ+ -alı/-eli*²¹ (kipin manasına rica etmek, teklif etmek ifadelerini katar) s.79/3
- ö) *gel//geliñ+ -alıñ/-eliñ*²² (kipin manasına rica etmek, teklif etmek ifadelerini katar) s.80/1
- p) *-ası/-esi gel-*²³ (konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılır) s.111/4
- r) *-ay/-äy+ -ay/-ey*²⁴ s.48/6
- s) *-ay/-äy+ -alı/-eli*²⁵ s.48/6
- ř) *-ay/-äy+ alıñ/-eliñ*²⁶ s.48/7
- t) *-ayın/-eyin+ -la/-le*²⁷ (rica etmek, teklif etmek, belli bir karara varmak anlamını katar) s.77/6

²⁰ B. Seytăkov. Bedirkent, 1972, 19 sah.; B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dănesi, 1973, 28 sah.

²¹ B. Seytăkov. Bedirkent, 1972, 97 sah.

²² B. Hudaynazarov. Gumlular, 1970, 127 sah.

²³ B. Seytăkov. Doganlar, 3k., 1965, 250 sah.

²⁴ B. Hudaynazarov. Gumlular, 1970, 176 sah.

²⁵ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dănesi, 1973, 182 sah.

²⁶ G. Kuliev. Gara Kerven. 1971, 38 sah.

²⁷ B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dănesi, 1973, 352 sah.

u) *-alıñ/-eliñ+/-la/-le*²⁸ (rica etmek, teklif etmek, belli bir karara varmak anlamını katar) s.77/6

TÜRK, AZERİ ve GAGAUZCA

- 1) *-a/-ä* “Azerbaycan dilinde” s.24/4
- 2) *-a/-e* “Türk dilinde” s.24/4
- 3) *-a(è)/-ya(-yè), -e(ä)/-ye(yä)* “Gagauz dilinde” s.24/4
- 4) *-ı/-i, -u/-ü* “Azerbaycan dilinin Ayrım-Kedebey şivesinde” (teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda) s.31/2
- 5) *-am/-äm*²⁹ “Azerbaycan dilinde” (teklik birinci şahısta) s.33/1
- 6) *-ak/-äk*³⁰ “Azerbaycan dilinde” (çokluk birinci şahısta) s.34/1
- 7) *-a+g/-ä+k* “Azerbaycan dilinde” (çokluk birinci şahısta) s.34/3
- 8) *-vuz/-vüz* “Azerbaycan dilinde” (çokluk birinci şahısta) s.34/3
- 9) *-alım/-elim*³¹ “Türk ve Gagauz dillerinde” s.45/4
- 10) *-alı/-eli* “Türk dilinde” s.48/5
- 11) *-ayım/-eyim* “Türk ve Gagauz dillerinde” s.50/3
- 12) *-ayın/-eyin* “yazılı kaynaklarda” s.42/2
- 13) *-lı/-li* “Türk ve Gagauz dillerinde” s.49/4
- 14) *-aydı/-eydi// -a/-e idi* “Türk dilinde” s.60/2
- 15) *-a/-ä idi// -aydı/-äydi* “Azerbaycan dilinde” s.60/2
- 16) *-aydı/-eydi, -yëydi/-yeydi, -ëydi/-eydi* “Gagauz dilinde” s.62/4

²⁸ B. Seytakov. Bedirkent, 1972, 264 sah.

²⁹ Mir Celâl. Şafâgdân Galhanlar, 1972, 230 sah.

³⁰ Azärbaycan Nagılları, 2. Baskı, 1961, 228 sah.

³¹ N. Hoca. Fıkralar. Sofya, 1957, 54 sah.

- 17) *-sa idi//sä idi>-saydı/-säydi* “Azerbaycan dilinde” s.92/2
- 18) *-saydı/-seydi* “Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde” s.93/2
- 19) *-sa/-se* “DLT” s.86/3
- 20) *-sı/-si* “DLT” s.86/3
- 21) *-ası/-esi* “Gagauz dili dışındaki Oğuz dillerinde istek, arzu, niyet anlatmakta kullanılır” s.107/1
- 22) *-[y]asi -[y]äsi / -[y]asi-[y]esi* “Azerbaycan dilinde / Türk dilinde” s.107/3
- 23) *-ığsa/-igsä* “DLT” s.87/1
- 24) *-ığısı/-igsi* “DLT” s.87/1
- 25) *-ıgsak/-igsek* “DLT” s.87/1
- 26) *-sat* “DLT” s.87/1
- 27) *bälkä+/-a/-ä* “Azerbaycan dilinde” (tahmin, rica-emir gibi anlamları karşılar) s.75/3
- 28) *hâ+/-alım/-elim*³² “Gagauz dilinde” (kipin manasına teklif etmek manasını katar) s.77/2
- 29) *käräk+/-aydı/-äydi*³³ “Azerbaycan dilinde” s.77/7
- 30) *läzım+/-alım/-elim*³⁴ “Gagauz dilinde” s.77/7
- 31) *gel//geliñ+istek kipi*³⁵ “Oğuz dillerinde” (istek kipinin anlamını ortaya koymaya hizmet eder) s.79/2

³² Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 11 sah.

³³ İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında Üç Dost, 1964, 277 sah.

³⁴ Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 142 sah.

³⁵ Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 173 sah.

32) *goy//goyuñ+-ak/-äk*³⁶ “Azerbaycan dilinde” (izin vermek, razı olmak anlamlarını katar) s.80/3

33) *ko+ayım/-eyim*³⁷ “Gagauz dilinde” (izin vermek, razı olmak anlamlarını katar) s.80/3

34) *ko+-sun/-sün*³⁸ “Gagauz dilinde” (izin vermek, razı olmak anlamlarını katar) s.80/3

35) *dur//duruñ+-alum/-elim*³⁹ “Gagauz dilinde” (teklif, hüküm anlamlarını katar) s.80/5

36) *dur//duruñ+-ayım/-eyim*⁴⁰ “Türk dilinde” (teklif, hüküm anlamlarını katar) s.80/5

37) *anlat/bak/ver/buyurun+-ayım/-eyim*⁴¹ “Türk dilinde” (kipin gramatik anlamını her açıdan kuvvetlendirir, ona muhtelif anlamlar katar) s.81/2

38) *isle-+istek kipi*⁴² “Azerbaycan ve Gagauz dilinde” s.82/2

39) *-asıca/-esice*⁴³ “Türk dili” s.109/2

40) *-ası/-esi gel-*⁴⁴ “Türk dilinde” (konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılır) s.111/4

DİĞER TÜRKİ DİLLERDE KULLANILAN İSTEK EKLERİ

1) *-ğay/-gey, -kay/-key* “Karakalpak dilinde, Kazak dilinde” s.9/1

2) *-ğay/-gäy, -kay/-käy* “Uygur dilinde” s.9/1

³⁶ İlyas Äfändiyev. *Daglar Arhasında Üç Dost*, 1964, 318 sah.

³⁷ Nikolay Tanasoglu. *Bucak, Bucak*. Kişinev, 1970, 36 sah.

³⁸ D. Tanasoglu, N. Arabadji. *Gagauz Dili*. 5-6-ji klasslar için. Kişinev, 1962, 41 sah.

³⁹ *Gagauz Folkloru*. Kişinev, 1969, 176 sah.

⁴⁰ S. Cikiya, *Türkçe Okuma Kitabı*. Tbilisi, 1971, 133 sah.

⁴¹ N. Hoca. *Fıkralar*. Sofya, 1957, 41 sah.; N. Hikmet. *Bütün Eserleri*. 7. Sofya, 1969, 32 sah.

⁴² D. Tanasoglu, N. Arabadji. *Gagauz Dili*. 5-6-ji klasslar için. Kişinev, 1962, 24 sah.

⁴³ Kononov A. N. *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, 221 sah.

⁴⁴ “Göroglı” Eposı, 1958, 106 sah.

- 3) *-gay/-qay, -ġay/-qay* “Özbek dilinde” s.9/1
- 4) *-kay//-key, -gay//-gey* “Tuva dilinde” s.9/1
- 5) *-ġay//-gey* “Kumık dilinde” s.9/1
- 6) *-qay/-key, -ġay/-gey* “Kırım Tatarlarının dilinde” s.9/1
- 7) *-ġey/-kay/-gyay/-kyay* “Karaim dilinde” s.9/1
- 8) *-(ġ)ay/-(g)ey, -ĥay/-key* “Hakas dilinde” s.9/1
- 9) *-gay/-gey, -goy/-göy, -kay/-key, -koy/-köy* “Altay dilinde” s.10/1
- 10) *-ga/-ge* “Türki dillerin klâsik eserlerinde” s.12/4
- 11) *-ıy/-i/-y* “Tatar dilinde” s.24/4
- 12) *-ay/-ey/-y* “Nogay dilinde” s.24/4
- 13) *-ay-min* “Özbek dilinde” (teklik birinci şahıs emir-istek kipi) s.41/3
- 14) *-gay-ım* “Harezmi dilinde” (teklik birinci şahıs emir-istek kipi) s.41/3
- 15) *-ġı kel-* “Karakalpak dilinde” (konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılır) s.111/4
- 16) *-hı kil-* “Başkirt dilinde” (konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılır) s.111/4
- 17) *-ġı kel-* “Yeni Uygur dilinde” (konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılır) s.111/4

SONUÇ

Türkiye Türkçesine aktardığımız Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzuv ve Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları (Türki Dillerin Güneybatı Grubunda İstek ve Gereklik Anlatan Fiil Kipleri 1. Bölüm: İstek Kipi) adlı kitapta Türkmencede 35 istek kipini karşılayan ek ve istek ifadesi taşıyan 4 kalıplaşmış söz öbeğine yer verilmiştir.

Ayrıca Gagauzcada 13, Divanı Lugati't-Türk ile Türkiye Türkçesinde 21, Azericede 16 adet ekin istek kipi karşılığında kullanıldığı örneklerle anlatılmıştır.

Bu mukayeseli çalışmanın istek kipi üzerinde araştırma yapacak olan Türk dilcileri için önemli bir kaynak teşkil edeceği kanaatindeyiz.

Bu kitabın sonunda verilen kaynaklar bölümünde 78 adet kitap ve 8 adet makale adının da yine araştırmalara değerli katkılarda bulunacak bilgiler içerdiğini ve bunların incelenmeye alınmasının faydalı olacağını söyleyebiliriz.

Türkmen dili gramerinin Türkiye Türkçesi gramerine temel teşkil edeceği düşüncesiyle Türkmencenin bütün yönleriyle araştırılması dileğimizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TÜRKİ DİLLERİN GÜNEYBATI GRUBUNDA

İSTEK İFADE EDEN FİİL KİPLERİ

s.7/1 Yurdumuzda Türki dilleri incelemeye yönelik pek çok çalışma yapıldı. Onların gramerine, kelime varlığına, ses bilgisine ilişkin birçok araştırma mevcuttur. Ayrıca Türki dillerin tarihi seyrine ait makaleler hazırlandı. Bazı dillerin tarihi grameri de yazıldı. Türki dillerin her birinin temel şiveleri ve ağızları hakkında dil bilim incelemeleri yapıldı. Türki dillerin tarihini incelemede önemli yer tutan klâsik eserler bütün yönleriyle araştırıldı. Türki dilleri veya onların belli bir grubunu kendi aralarında karşılaştırmaya yönelik bu klâsik eser taramaları; mukayeseli tarihi grameri ortaya koymada temel çalışmalar kabul edilirler.

s.7/2 Türki dillerin ya da onların kardeş belli bir grubunun gramer şekillerini karşılaştırmak suretiyle her birinin temel özelliklerini ve farklılıklarını, benzerliklerini ve genel ortak yönlerini ortaya çıkarmak; aynı gruptan olan dillerin gramatik yapısını temelden araştırmada önemli bir yer tutar. Gramatik anlam, farklı kipler içerisinde ortaya çıkabilir. Bir kiplin kullanılış yaygınlığı ve gramatik anlamı karşılaştırılan kardeş dillerde birbirinden farklı olabilir. Her bir kiplin bu şekilde veya buna benzer kendine has özelliklerini belirlemek, karşılaştırmalı grameri ortaya koymakta mutlaka gereklidir. Bu cihetten fiilin çeşitli kiplerini yakın kardeş Güneybatı Türki Dillerin materyalinde bütün fonksiyonlarıyla tespit etmek çok önemli bir husustur. Biz bu çalışmamızda Güneybatı Türki Dillerde

çok önemli anlam değeri olan ve muhtelif yapılarda ortaya çıkan istek kipinin hangi şekillerle ifade edildiğini ortaya koymayı maksat edindik. Bilindiği üzere, fiillerde istek anlamı çeşitli kiplerin yardımıyla anlatılır. Oğuz dillerinde, önceleri arzu anlatmak için fiilin istek kipini teşkil eden ekler kullanılmıştır. Bununla birlikte, istek anlamına gelen diğer fiil kiplerini oluşturan ekler de bu gramatik anlamda yer almıştır. s.8/1 Aslen fiilin istek kipini oluşturan ekler başka kipleri de karşılayabilir. Böyle özellikler taşımasına rağmen, her bir gramatik unsur belli bir fiil kipini oluşturan temel yapı durumundadır. Bu kiplerin bazılarının, karşılaştırılan dillerde değişik anlamlar ifade edecek şekilde farklılaşmış olmaları mümkündür. Gramatik yapıların bu şekilde özelleşmelerini Oğuz dillerindeki istek ifadesinde de açık görebiliriz. İşte aktif ya da pasif kullanımına göre Oğuz dillerinin birinde, birçoğunda veya tamamında istek kipini teşkil etmede özelleşen *-gay/-gey*, *-a/-e*, *-ayadı/-äyedi* eklerinin gramatik anlamları ile *-sa/-se*, *-sadı/-sedi*, *-ası/-esi* gibi başka kiplerin bu anlamda kullanılışları istek anlatan kipler olarak kabul edilir.

s.8/2 Bu çalışmamızda, şekil ve mazmun birliği hakkındaki teorik usullerden yola çıkılıp, kardeş dillerde belli bir gramatik anlamın materyal yönünden ortaya çıkışı; bu yapıların kendi aralarında birbirine olan yakınlığı ve ilgisi gösterildi. İstek anlatan kipler gruplandırılırken, Türki dillerin her birinin gramatik kurallarına da özel dikkat sarfedildi. Çünkü Türkmen dilinde bir kipi teşkil eden eklerin Azerbaycan dilinde başka bir kipi oluşturmaları her zaman rastlanılabilecek bir husustur.

s.8/3 Türki dillerde fiiller, birçok dilcinin ilgisini çeken önemli bir konu olmuştur. Fiilin istek kipi hakkında da özel araştırmalar mevcuttur. Bu

çalışmalarda istek anlatan kipler ile onların tarihi gelişimi, kullanılışı, anlamları, gramatik özellikleri hakkında ilgi çekici bilgiler verilmiştir. Hatta istek kipi, Türki dillerin farklı gruplarına giren şivelerin dil malzemeleri kendi aralarında karşılaştırılarak incelenmiştir. Fakat yakın kardeş Güneybatı Türki Dillerde istek anlatan kipler ile ilgili mukayeseli bir çalışma günümüze kadar yapılmadı. Bizim bu araştırmamız istek kipinin gramatik yapısı ve anlamı hususunda yapılan ikinci çalışmadır. Bu yüzden bu çalışmamızda bazı eksiklerimizin olması kaçınılmazdır.

1.1 Fiilin İstek Kipinin *-gay/-gey* Eki

s.9/1 Bu ek, Türki dillerde seyrek kullanılmış olsa da çok eski bir ektir. Türki dillerin tarihi gelişim seyrinde *-gay/-gey* fonetik yönden birçok değişmeye uğramış olup, kardeş dillerin tamamında kendi asıl özelliğini yitirmiştir. Bununla birlikte, ekimiz günümüz Karakalpak dilinde *-ğay/-gey*, *ğay/-key*⁴⁵; Kazak dilinde *-ğay/-gey*, *-ğay/-key*⁴⁶; Kırgız dilinde *-gay*⁴⁷; Uygur dilinde *-ğay/-gäy*, *-kay/-käy*⁴⁸; Özbek dilinde *-gay/-ğay*, *-ğay/-ğay*⁴⁹; Tatar dilinde *-gay/-gey*⁵⁰; Tuva dilinde *-kay//key*, *-gay//gey*⁵¹; Kumık dilinde *-ğay//gey*⁵²; Kırım

⁴⁵ B a s k a k o v N. A. Karakalpakskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 310 sah.; Hâzirgi Karakalpak Tili, 1 bölüm. Morfologiya, Nökis, 1974, 180 sah.

⁴⁶ K e n e s b a e v S. K., K a r a ş e v a N. B. Kazahskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 331 sah.

⁴⁷ Y u n u s a l i e v B. M. Kirgizskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 496 sah.; Kırgız Tilinin Grammatikası. Morfologiya. Frunze, 1964, 223 sah.

⁴⁸ Hazirki Zaman Uygur Tili, 2 kısım. Morfologiya vâ sintaksis. Almuta, 1966, 217 sah.

⁴⁹ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıkı. M. – L., 1960, 236 sah.

⁵⁰ Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık. Leksikologiya, fonetika, morfologiya. M., 1969, 238 sah.

⁵¹ İ s h a k o v F. G., A. A. P a l m b a h. Grammatika Tuvinskogo Yazıkı. Fonetika i morfologiya. M., 1961, 397 sah.; S a t Ş. Ç. Tuvinskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyukskie yazıkı. M., 1966, 397 sah.

⁵² M a g o m e d o v A. G. Kumıkskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 202 sah.

Tatarlarının dilinde *-ƣay/-key*, *-ġay/-gey*⁵³; Karaim dilinde *-g y/-kay/-gyay/-kyay*⁵⁴; Nogay dilinde *-gay/-gey*⁵⁵; Hakas dilinde *-(ġ)ay/-(g)ey*, *-ĥay/-key*⁵⁶; Őor dilinde s.10/1 *-kay/-key*, *-gay/-gey*⁵⁷; Altay dilinde *-gay/-gey*, *-goy/-g y*, *-kay/-key*, *-koy/-köy*⁵⁸ Şeklinde kullanılır. Bu kipe günümüz Türkmen dilinde de rastlanır. Fakat Oġuz grubuna giren diġer Türk, Azerbaycan ve Gagauz dillerinde *-gay/-gey* eki bu Şekilde kullanılmıyor. *-gay/-gey* eki kardeş dillerin birçoġunda yer alsa da, onun kullanılışı arkaik yapısına baġlı olup⁵⁹ sadece olumsuz anlamdaki fiillere getirilmiŐtir⁶⁰. Günümüzde ise pasiftir⁶¹. Türkmen dilinde de *-gay/-gey* bazı yazarların eserlerinde, özellikle halk aġızlarında kullanılmakta; edebi dilde önemli bir yeri bulunmamaktadır. Buna karşılık *-gay/-gey* Kırġız, Karaim ve diġer Türki dillerin birçoġunda fiilin istek kipini meydana getiren esas eklerden biridir.

s.10/2 Türki dillerin kl sik eserlerinde de *-gay/-gey* eki kullanılmıştır. Bu ek Mahmut Kaşgari, İbni Muhanna ve Abu-Hayyan'ın filolojik eserlerinde, eski Uygur metinlerinde, bunun yanı sıra 11-12. asrın edebi yadig rları olan ‘‘Kutadgu

⁵³ S e v o r t y a n E. V. Kırmsko-Tatarskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 248 sah.

⁵⁴ M u s a e v K. M. Grammatika Karaimskogo Yazıkı. Fonetika i morfologiya. M., 1964, 286 sah.; Ő o n u ĩ k ı. Karaimskiye Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 271 sah.

⁵⁵ B a s k a k o v N. A. Nogayskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR. t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 293 sah.

⁵⁶ K a r p o v V. G. Hakasskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M. 1966, 436 sah.; B a s k a k o v N. A., İ n k i j e k o v a – G r e k u l. Hakasskiy Yazık. Şu kitapta: Hakassko-russkiy slovar. M., 1953, 432 sah.

⁵⁷ B a b u Ő k i n G. F., D o n i d z e G. İ. Şorskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 476 sah.

⁵⁸ B a s k a k o v N. A. Altayskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1966, 517 sah.

⁵⁹ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıkı, 236 sah.

⁶⁰ Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık, 239 sah.

⁶¹ Sovremenniy Kazahskiye Yazık, 349 sah.

Bilig”, “Hibat al-Hakaik” gibi eserlerde yaygın bir şekilde yer almıştır⁶². Orhon Yazıtları’nın dilinde *-gay/-gey* ekine rastlanmıyor⁶³. İ. A. Batmanov, Yenisey Kitabeleri’nde bu ekin kullanılışından bahsederken, ona sadece *ergey* sözünde rastlanıldığını belirtiyor⁶⁴. Bu ek 14. asır Harezmi dil yadigârlarında⁶⁵, Saadi’nin “Gülistan”ının s.11/1 Seyfi Sarayi tarafından yapılan özgün tercümesinde (14. asır), 18. asır Türkmen şairi Dövmemmet Azadı’nın “Vagzi-azat” eserinde yaygın olarak kullanılmıştır.

s.11/2 Meselâ:

-ğay jelat-buduşç “istek-gelecek”

Ävkä bargay ‘On pojaluy, poydet domoy’ (*O, muhtemelen eve gidecek.*), II 66/15. Bargaymân ‘ya poydu’ (*Ben gideceğim.*) III 236/7. Män ät toğragay män ‘ya vse-taki nakroşu myasa’ (*Ben ne de olsa et kıyacağım.*) III 312/3 (E. Tenişev. Ukazatel Grammatičeskîh Form k “Divanu Tyurkskiĥ Yazıkov” Maĥmuda Kaşgarskogo. Sb. Voprosı Kazaĥskogo i Uygurskogo Yazıkoznaniya. Alma-Ata, 1963, 193 saĥ.).

-gäy buduşç-jelat “gelecek-istek”

Ol mana kalgäy ‘on ko mne pridet’ (*O, bana gelecek.*), II 66/15. Ol yarmak tırgäy ‘soberet dengi’ (*Para biriktirecek.*) II 66/16. Suv içgäymän ‘vıpyu-ka ya vodi’ (*Su içeceğim.*) I 492/12 (Şol yerde, 195 saĥ.).

-kay buduşç-jelat “gelecek-istek”

⁶² Ş u k u r o v Ş. Ş. İstoriya Razvitiya Glagolnih Form Uzbekskogo Yazıka. Taşkent, 1966, 104 sah.; Ş o n u ñ k i. Nakloneniya i Vremena Glagola v Pismennih Pamyatnikah Uzbekskogo Yazıka v Sravnitelnom Osveşçenii. Avtoreferat dokt. dis.Taşkent, 1974, 124-125 sah.

⁶³ Ş u k u r o v Ş. Ş. Görkezilen monografiya, 104 sah.; Ş o n u ñ k i. Görkezilen avtoreferat, 125 sah.

⁶⁴ B a t m a n o v İ. A. Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti. Frunze, 1959, 87 sah.; B a t m a n o v İ. A., A r a g a ç i Z. B., B a b u ş k i n G. F. Sovremennaya i Drevnyaya Yeniseyka Frunze, 1962, 141 sah.

⁶⁵ F a z ı l o v E. Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki 14 veka. t. 2. Taşkent, 1971, 719 sah.

Sağkay ‘pust podoit!’ (*Gelecekse gelsin.*) II, 66/12 (Şol yerde, 200 saħ.).

-ğayım/-gäyim aff. 1 l. ed. ç. povelitelno-jelatelnogo nakloneniya (*emir-istek kipi teklik 1. şahıs eki*): *ayğayım* (G. 22a 12); *qoymağayım* (ĤŞ, 68a 15); *yegäyim* (ĤŞ, 45b 4) (Ë. Fazılov. Starouzbekskiy Yazık. Ĥorezmiyskie pamyatniki 14 veka. t. II. Taşkent, 1971, 719 saħ.).

-ğayın/-gäyin aff. 1 l. ed. ç. povelitelno-jelatelnogo nakloneniya (*emir-istek kipi teklik 1. şahıs eki*): *añlağayın* (NF, 10b 4); *yırğağayın* (ĤŞ, 97a 21); *başlağayın* (Mn., 293b 5); *ögügäyin* (NF, 15a 12); *sözlegäyin* (ĤŞ, 56b 18) (Şol yerde, 719 saħ.).

Ne siriñ kim bar, dostlarına demägil, ne bilürsän kim bar vaqt düşmän *bolğay lar* (Seyfi Sarayı-14. asır) (Ë. N. Nadjip. Ojerele Mudrostey. Sb. İssledovaniya Po Vostoçnoy Filologii. M., 1974, 168 saħ.).

Adämi neçük *degäyim* män aña,

Suratı insan, väli ĥayvan ĥısal,

(Şol yerde, 174 saħ.).

Säĥi er kim *yegäy* däğı bağışlağay

(Şol yerde, 176 saħ.).

Yagnı şa ĥökm èylegey begler sarı,

Goymagaylar zerre nämezrug yeri

(Dövletmämmet Azadı. Vagzı-azat.

Aşğabat, 1962, 40 saħ.).

*Tutmagaysız bir-biriñiz masgara,
 H em utandırıp yüzün berm ñ yere,
 (Şol yerde, 112 sa .).*

s.12/1 Ilm  yesin h kga *layık  ylegey*,
 Ta rı derg h de sadık * yley*
 (Şol yerde, 139 sa .).

s.12/2 örneklerden anlaşıldığı üzere, *-gay/-gey* Türki dillerin kl sik eserlerinde yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Yine ondan kısılan *-ga/-ge* ekine Őiirlerde çokça rastlanır. Kl sik eserlerin dilinde birinci ve ikinci Şahıslarda *-gay/-gey* ekinin *-ga/-ge* Şeklinde gelmiş olduğunu da Ő. Ő. Şukurov bize bildirmektedir.⁶⁶ Aynı yapıyı Azadı'nın "Vagzı-azat" eserinde de görmekteyiz.

s.12/3 Mesel :

Tutgul umit riŐtesin sen h m da ı,
 Misli mur dek *bolga sen* h rman  akı
 (D vletm mmet Azadı. Vagzı-azat, 34 sa .).

Ta rını h ziru nazır *bilge sen*,
 H rne kılsa , anı    in *kılga sen*
 (Şol yerde, 106 sa .).

⁶⁶ Ő u k u r o v Ő. Ő. Görkezilen monografiya, 105 sa .; Ő o n u   k ı. Görkezilen avtoreferat, 125 sa .

s.12/4 İbni Muhanna ve Abu Hayyan'ın verdiği malumatlara göre, *-gay/-gey* üçüncü şahıslarda da *-ga/-ge* şeklinde kullanılmıştır.⁶⁷ Bu ekin *-ga/-ge* şekli “Kutadgu Bilig”, “Divanı Lugat it-Türk”, “Hibat al-Hakaik”, “Hısrov-Şirin” gibi 14. asra kadar yazılan klâsiklerin dilinde yer almıştır.⁶⁸ Ayrıca, *-gay/-gey* ekinden kısalan şekiller, günümüz Türki dillerde ve Türki dillerin klâsik eserlerinde çeşitli fiil kiplerini oluşturmada yer almıştır.

1.1.1-*gay/-gey* Ekinin Tarihi Gelişimi

s.12/5 Bu ekin tarihi gelişimi, muhtevası, etimolojisi hakkındaki görüşler Türkolojide çok münakaşalı bir meseledir. Türkologlar, *-gay/-gey* ekinin tarihi gelişim s.13/1 yönünden çok karmaşık olduğunu belirtmişlerdir. Yine onun yapısı ve etimolojisini tanımlamak hususunda dilciler tarafından muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bunun için *-gay/-gey* ekinin gelişimi hakkındaki Türkologların ileri sürdüğü görüşlere kısaca gözatmak gerekir. Tarihi gelişim yönünden *-gay/-gey* ekiyle ilişkili olan birçok kip, günümüz Türki dillerinde muhtelif manalarda kullanılmaktadır. Bunların içinde fiilin istek kipinin ekleri de gelişim yönünden *-gay/-gey* ile ayrılmaz bir şekilde bağlılık gösterir. Bu bakımdan *-gay/-gey* ekinin yapısının aydınlanması, diğerlerinin etimolojik yönden incelenmesine bağlıdır. Ayrıca *-gay/-gey*'den meydana gelen kiplerin günümüz Türki dillerdeki anlamına da önem vermek lâzımdır.

⁶⁷ M e l i o r a n s k i y P. M. Arab-Filolog O Turetskom Yazıke. SPb., 1900, 22, 028 sah.; R a s u l o v a N. A. İssledovanie Yazıka “Kitab Al-İdrak Li-Lisan Al-Atrak” Abu-Hayyana. Avtoref. kand. dis. Taşkent, 1969. 16 sah.

⁶⁸ Ş u k u r o v Ş. Ş. Görkezilen avtoreferat, 125-126 sah.

s.13/2 Yukarıda gösterildiği gibi, Türki dillerin klâsik eserlerinde *-gay/-gey* ile aynı anda *-ga/-ge* eki de kullanılmıştır. Buna bakıldığında, tarihi yönden bunların birbiriyle kendi aralarında ilişki olduğu görülüyor. Böyle olunca onların hangisinin daha eski olduğu hususunda ayrı bir problemlili mesele ortaya çıkıyor. A. Gaben'in fikrine göre *-ga*, daha eski olup sonradan *-y* ekinin gelişile *-gay* ortaya çıkmıştır. Gaben *-ga* ve *-gay* eklerinin "Kutadgu Bilig'de" paralel kullanımına; "Divanı Lugat it-Türk'te" de *ögä (ö+gä)* "umnıy (*akıllı*), mudrıy (*bilgin*), mudrets (*bilge*)" denilen fiilden türüyen ismin (verbalnomen) varlığına dayanarak bu neticeye gitmiştir.⁶⁹ N. A. Baskakov *-gay* ekinin temelinde *-ga* ekinin bulunduğunu anlatır.⁷⁰ Diğer birçok dilci ise *-gay* ekinin daha eski olduğunu ve onun sonundaki *-y*'nin düşmesiyle *-ga*'nın ortaya çıktığını kabul eder.⁷¹

s.13/3 Ş. Şukurov *-ga* ekinin eski Türk klâsiklerinde birden çok anlam taşıdığını, fonksiyon ve anlam yönünden şimdiki gelecek zaman sıfat fiiline s.14/1 dayandığını ileri sürer. Bu sıfat fiil şekli, cümle unsurlarının tamlayıcısı veya yüklem görevinde kullanılmıştır. Ayrıca isimleşmiş şekilleri de mevcuttur. *-ga/-ge* ekinin tahminen 13-14. asırlarda cümlede unsur tamlayıcısı görevinde ve isimleşmiş biçimlerde kullanılıştan düştüğünü görüyoruz. Esasen şiirde yüklem olarak kullanılışı devam etmiştir. *-gay* kipi klâsiklerde ve günümüz Türki dillerde de temelde yüklem pozisyonunda kullanılmıştır.⁷²

⁶⁹ Seret: Ş u k u r o v Ş. Görkezilen avtoreferat, 126 sah.

⁷⁰ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah.– "Voprosı yazıkoznaniya", No 1,1975, 91-92 sah.

⁷¹ B a t m a n o v İ. A. Grammatika Kirgizskogo Yazıka, vıp. 3. Tipi otglagolnih obrazovaniy i ih funksiı. Frunze, 1940, 48 sah.; G r u n i n a E. A. Forma Vremeni Na *-a/-e* Po Pamyatnikam Turetskogo Yazıka. Şu yığındıda: Tyurkologičeskiy sbornik. K šestidesyatiletıyu A. N. Kononova. M. 1966, 30 sah.

⁷² Ş u k u r o v Ş. Görkezilen avtoreferat, 126 sah.

s.14/2 Bu olgulara dayanarak, Ş. Şukurov *-ga* ekine *y* katılarak *-gay* ekinin ortaya çıktığını anlatır. Önceleri teklik üçüncü şahsa getirilen *-ga* ekine bağlanan *y*, sonra anoloji yoluyla onun diğer şahıslara da gelen şekline katılmaya başlanmıştır. *-gay* kipinin gittikçe genişlemesi ile *-ga*'nın kullanılışı sınırlanmıştır. Günümüz Türki dillerde *-ga* kullanılıştan düşmüştür.⁷³

s.14/3 Ş. Şukurov *-ga* ekinin de asli olduğunu söylüyor. Onun tespitine göre, bu ek iki ögeden (*-g+a*)'dan ibaret olup, ekin *-g* unsuru fiil tabanlarından isim türeten “*-ig/-ig*” ekini (*bil+[i]+g>bilig*) hatıra getirmektedir. *-a*'nın ise yapısı ayrılmış sıfat fiil veya zarf fiil olma ihtimalinden bahseder.⁷⁴

s.14/4 Yukarıda yapılan açıklamalardan *-gay/-gey* eki ile bağlantılı bir grup ekin var olduğu, onların Türki dillerde ve klâsik eserlerin dilinde muhtelif kipleri meydana getirdikleri, farklı anlamlarda kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Böylece hangisinin sonra türemiş olduğu meselesini bir tarafa bırakacak olursak, asıl önemli olan husus *-gay/-gey* ekinin yapısında *-g*, *-a*, *-ga* unsurlarının mevcut olduğudur. Günümüz Türkmen, Azerbaycan, Gagauz ve Türk dillerinde bu eklerin hepsi de kullanılmaktadır. Fakat kardeş dillerde bu eklerin her birinin kullanılış şekli ve yaygınlığı birbirinden farklıdır. Bu durum Türki dillerin her birinin gelişim özellikleri ile ayrılmaz bir bütünlük gösterir ve çeşitli devirlerdeki tarihi şartlardan ayrı düşünülemez.

⁷³ Şol yerde, 127 sah.

⁷⁴ Şol yerde.

1.1.2-gay/-gey Ekinin Kullanılışı ve Anlamları

s.15/1 Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, -gay/-gey karmaşık gelişim yolu izleyen ve çok anlamlı bir ektir. Onun ne ifade ettiğini tespit etme konusunda Türkolojide bir birlik yoktur. Bunun için -gay/-gey ekinin gramatik anlamını açıklamak tartışmalı meselelerden biridir.

s.15/2 Birçok Türkolog, -gay/-gey ekinin arzu ve istek kipini teşkil ettiğini düşünmektedir.⁷⁵ Gerçekte arzu ve istek anlamına gelen -gay/-gey ekini adlandırma meselesinde de bir birlik yoktur. Rusça yazılan araştırmalarda bu ek için “povelitelno-jelatelnoe” (*emir-istek*) (N. A. Baskakov), “jelatelnoe” (*istek*) (E. R. Tenişev, İ. H. Urusbiev), “jelatelno-soslagatelnoe” (*istek-dilek*) (K. M. Musaev), “soglasitelnoe” (*uzlaştırma*) (F. G. İshakov, A. A. Palmbah) gibi terimler kullanılmıştır. Bu terimler bize -gay/-gey’in kip eki olduğunu göstermektedir. “Günümüz Türkmen Dili” adlı kitapta ve C. Amansariev’in “Türkmen Diyalektolojisi” adlı çalışmasında -gay/-gey fiilin istek kipi olarak adlandırılmıştır. “Türkmencenin Şiveleri Üzerine Araştırmalar” adlı çalışmada da -gay/-gey fiilin istek-emir kipini teşkil eden bir ek olarak gösterilmiştir.

⁷⁵ B a s k a k o v N. A. Karakalpakskiy Yazık, II. Fonetika i morfologiya, ç. 1. M., 1952, 445 sah.; K o t v i ç B. İssledovaniya Po Altayskim Yazıkam. M., 1962, 219 sah.; H ı d ı r o v M. N. Türkmen Dilinin Tarihından Materiallar. Aşgabat, 1958, 132 sah.; Hâzirki Zaman Türkmen Dili. Aşgabat, 1960, 391 sah.; İ s h a k o v F. G., P a l m b a h A. A. Grammatika Tuvinskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya. M., 1961, 397 sah.; Sovremenniy Kazahskiy Yazık. Fonetika i morfologiya. Alma-Ata, 1962, 349 sah.; U r i s b i e v İ. H. Spryajenie Glagola v Karaçaevo-Balkarskom Yazıke. Çerkessk, 1963, 184 sah.; M u s a e v K. M. Grammatika Karaimskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya. M. 1964, 286 sah.; Kırgız Tilinin Grammatikası. Morfologiya. Frunze, 1964, 223 sah.; T e n i ş e v E. R., T o d a e v a B. H. Yazık jeltih uygurov. M., 1966, 32 sah.; A m a n s a r i e v C. Türkmen Dialektologiyası. Aşgabat, 1970, 355 sah.; Türkmen Diliniñ Dialektleriniñ Oçerki. Aşgabat, 1970, 316 sah.; F a z ı l o v E. Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki 14 veka, t. 2. Taşkent, 1971, 719 sah.; Grammatika Nogayskogo Yazıka. ç. 1. Fonetika i morfologiya. Çerkessk, 1973, 247 sah.; Hâzirgi Karakalpak Tili, I bölüm. Morfologiya. Nökis, 1974, 180 sah.; Grammatika Hakasskogo Yazıka. M., 1975, 196 sah.

s.16/1 Bazı Türkologlar –gay/-gey ekini zaman oluşturan kip olarak kabul eder.⁷⁶ Bunu G. İ. Ramstedt “buduşçee jelatelnoe naklonenie” (*gelecek istek kipi*), V. M. Nasilov “buduşçee vremya doljenstvovatelnoe” (*gelecek gereklik kipi*), Ş. Şukurov “buduşçee vremya na –gay” (*-gay’lı gelecek zaman*), T. İ. Grunin “buduşçee vremya” (*gelecek zaman*), N. A. Baskakov “affiks priçastiya buduşçego jelatelnogo ili doljenstvovatel’nogo vremeni” (*istek ya da gereklik anlatan gelecek zaman sıfat fiil eki*) olarak adlandırıyorlar. M. N. Hıdırov, A. M. Şerbag, V. M. Nasilov, Ş. Şukurov, B. Çarıyarov –gay/-gey ekinin hem zaman bildiren kipleri hem de istek kipini oluşturan bir ek olduğunu kabul etmektedirler. Bu ekin adlandırılmasını ve anlattığı manaları yukarıda söylenenlerle sınırlayamayız.

s.16/2 V. M. Nasilov eski Uygur dilinde –gay/-gey ekinin kesin gelecek zamanı, devamlı geçmiş zamanı, –sun/-sün anlamına gelen gereklik kipini ve fiilin istek kipini teşkil ettiğini söylüyor.⁷⁷ Yine bu kipin çoğu durumda istek-gereklik anlamında kullanılıp, gerçek bir istek kipi olduğunu gösteriyor.⁷⁸

s.16/3 E. Tenişev, M. Kaşgari’nin sözlüğünde –gay/-gey ekinin gelecek zamanlı istek veya istek-gelecek zaman anlamlı bir kip oluşturmuş bulunduğunu göstermektedir.⁷⁹

⁷⁶ R a m s t e d t G. İ. Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie. M., 1957, 87 sah.; Ş ç e r b a k A. M. Grammatičeskiy Oçerk Yazıka Tyurkskih Tekstov İz Vostoçnogo Turkeстана. M. – L., 1961, 151 sah.; ş o n u ñ k ı. Grammatika Starouzbekskogo Yazıka. M. – L., 1962, 166 sah.; N a s i l o v V. M. Drevneuygurskiy Yazık. M., 1963, 75 sah.; Ş u k u r o v Ş. Ş. İstoriya Razvitiya Glagolnih Form Uzbekskogo Yazıka. Taşkent, 1966, 103 sah.; G r u n i n T. İ. Grammatičeskiy Kommentariy. “Dokumentı na polovetskom yazıke 16 v.”. M., 1967, 370 sah.; Ç a r ı y a r o v B. Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları. Aşgabat, 1969, 74 sah.; Ş u k u r o v Ş. Nakloneniya i Vremena Glagola v Pismennih Pamyatnikah Uzbekskogo Yazıka v Sravnitelnom Osveşçenii. Avtoreferat dokt. diss. Taşkent, 1974, 124 sah.

⁷⁷ N a s i l o v V. M. Drevneuygurskiy Yazık, 75 sah.

⁷⁸ Şol yerde, 77 sah.

⁷⁹ T e n i ş e v E. Ukazatel Grammatičeskih Form k “Divanu Tyurkskih Yazıkov” Mahmuda Kaşgarskogo. Şu kitapta: Voprosı kazahskogo i uygurskogo yazıkoznaniya. Alma-Ata, 1963, 193, 195, 200 sah.

s.16/4 Ş. Şukurov –gay/-gey ekinin Özbek dilinin klâsik eserlerinde on iki anlamda kullanıldığını gösterip⁸⁰, onun istek ve gelecek zaman kiplerini s.17/1 oluşturduğunu söyler.⁸¹ İ. A. Batmanov, Yenisey Yazıtları'nda –gay/-gey ekinin gelecek zamana ilişkin istek anlattığını gösterir.⁸² Ata Annanurov, günümüz Türki dillerinde bahsedilen kipin şimdiki ve gelecek zaman anlamlarının kaybolduğu neticesine varmıştır.⁸³ Günümüz Karakalpak⁸⁴, Kazak⁸⁵, Özbek⁸⁶, Nogay⁸⁷, Kırgız⁸⁸, Tatar⁸⁹, Tuva⁹⁰ dillerinde –gay/-gey eki fiilin istek kipini teşkil etmektedir.

s.17/2 Yukarıda belirtildiği üzere, Türkmen dili dışındaki diğer Oğuz dillerinde –gay/-gey kullanılmıyor. Türkmen dilinde de bu ekin kullanılışı o kadar yaygın değildir. Bu eke, günümüzde bazı Türkmen yazarların eserlerinde ve halk ağzında rastlanmaktadır. Yüksek okullara yönelik hazırlanmış Türkmençe gramer kitaplarında da –gay/-gey eki fiilin istek kipini (arzu kipini – A. B.) teşkil eden eklerden biri olarak gösterilmiştir.⁹¹ Böylece –gay/-gey ekinin diğer fonksiyonlarının günümüz Türkmen dilinde kullanılıştan düştüğünü söyleyebiliriz. Yine de Türkmencenin şive ve ağzlarının tamamında bu ek üçüncü

⁸⁰ Ş u k u r o v Ş. Yatlanan monografiya, 103-117 sah.

⁸¹ Ş u k u r o v Ş. Görkezilen avtoreferat, 22, 124 sah.

⁸² B a t m a n o v İ. A. Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti. Frunze, 1959, 87 sah.

⁸³ A t a A n n a n u r o v. Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları (tarihî aspektde). Aşgabat, 1974, 93 sah.

⁸⁴ Hâzirgi Karakalpak Tili, 1 bölüm. Nökis, 1974, 180 sah.

⁸⁵ Sovremenniy Kazahskiy Yazık. Fonetika i morfologiya, 349 sah.

⁸⁶ K o n o n o v A. N. Gammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka. M. – L., 1960, 236 sah.

⁸⁷ Grammatika Nogayskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya. Çerkessk, 1973, 247 sah.

⁸⁸ Kırgız Tiliniñ Grammatikası. Morfologiya. Frunze, 1964, 223 sah.

⁸⁹ Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık. Leksikologiya, fonetika morfologiya. M., 1969, 238 sah.

⁹⁰ İ s h a k o v F. G., P a l m b a h A. A. Grammatika Tuvinskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya. M., 1961, 397 sah.

⁹¹ Hâzirki Zaman Türkmen Dili, 391 sah.

şahısta kullanılmaktadır.⁹² Bazı şivelerde bu ekin birinci ve ikinci şahıslarda yer aldığı da bilinmektedir.⁹³

s.18/1 Günümüz Türkmen dilinde *-gay/-gey*, esasen, üçüncü şahısta kullanılıp beddua etmek, dua etmek, dilek dilemek gibi anlamları karşılar.

s.18/2 Meselâ:

– Ogulcığım sag-aman dolanıp *gelgey-dä...* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 16 saĥ.).

Ĥan kakañ yaman görer. Onuñ gazabından özi *saklagay* (Şol yerde, 58 saĥ.).

Bu adamlar ĥanı işan bilen duşup, guma sürüp ugran vagtı gördüler.

– *Gideni bolgay!*

– Dolanıp *gelmegey!*

– *Adı yitgey* – diyşip, ...ĥudaydan dileg ätdiler (Şol yerde, 391 saĥ.).

s.18/3 Bu misallerde *-gay/-gey* eki fiilin istek kipini teşkil edip, edebi dilde yaygın kullanılan *-sın/-sin*, *-ayadı/-äyedi* eklerinin anlamını karşılar. Bundan dolayı bu misallerdeki *-gay/-gey*'in yerine *-sın/-sin* ya da *-ayadı/-eyedi* eklerinden birinin kullanılması anlamda büyük bir değişiklik meydana getirmez. Yine *-gay/-gey* ekindeki bazı anlam çeşitliliğinin *-sın/-sin* ekinde bulunmadığını bilmemiz gerekir. *-gay/-gey* eki ile anlatılan arzunun gerçekleşip gerçekleşmemesinde pasif özne bulunmasına karşılık, *-sın/-sin* ekiyle teşkil edilen isteğın gerçekleşmesinde özne aktif ve arzusunun yerine getirilmesini buyurucu bir şahıs hükmündedir. Yine *gelgey* denildiğinde, arzu sahibi kişi kendi istek ve dileğini sadece bildirir. Bu isteğın gerçekleşmesinde bir rolü yoktur. Ama *gelsin*

⁹² A m a n s a r i e v C. Türkmen Dialektologiyası. Aşgabat, 1970, 355 saĥ.

⁹³ Şol yerde, 356 saĥ.

denildiğinde isteğinin gerçekleştirilmesi ve söylediklerinin yapılmasında etkin bir duruma sahip olup yaptırım gücü mevcuttur. Kısaca *-sın/-sin* ekinde hükmedici ve buyruk verici bir özellik mevcuttur. *-gay/-gey* ile anlatılan istekte ise bu özellik mevcut değildir. İşte bu yönden bakıldığında, *-gay/-gey*'in anlamı *-ayadı/-äyedi* ekiyle yakınlık gösterir.

s.19/1 Günümüz Türkmen dilinde *-gay/-gey* ekinin diğer şahıslarda kullanımına rastlanmaz. Fakat Türkmencenin klâsik eserlerinde bu ek bütün şahıslarda kullanılmıştır. Özellikle, teklik üçüncü şahısta kullanılışı çok yaygındır:

s.19/2 Mundan gider bolsañ bir yat illere,

Bar, Hêmrahım, aman-ésen *gelgey sen!*

Gülinci èylediñ meni illere,

Bar, Hêmrahım, aman-ésen *gelgey sen!*

(Hurlukga i Hêmra, Sayat i Hêmra.

M., 1971, 115 saħ.).

Ähli-şerg ile *geñeş kılgay* emir,

Maslahat bergey vekil birle vezir.

(Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 29 saħ.).

Yagnı şa *hökm èylegey* begler sarı,

Goymagaylar zerre nämezrug yeri.

(Şol yerde, 40 saħ.).

Çün nazarlar èyledim men sag-u sol,
Tapgay men diyp maksadım sarıga yol.
 (Şol yerde, 52 sah.).

Tañrı *étgey* üşbu mallarga *hatap*,
 Diyr ki “*Bergeysiz* èyãñizge azap”
 (Şol yerde, 87 sah.).

s.19/3 Bu misallerin birincisinde *-gey* ekini alan *gelgey sen* teklik ikinci şahısta kullanılmış olup, anlam yönünden arzu ve istek bildirir. Sonraki misallerde *-gay/-gey* ekini kabul eden fiiller arzu, istek anlatmakla birlikte belirsiz gelecek zaman da bildirmektedir. Böylece *-gay/-gey* ekinin fiilin istek kipini ve belirsiz gelecek zaman kipini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Bu noktadan bakıldığında, B. Çarıyarov’un “*-gay/-gey* eki gelecek zaman anlatmak için kullanılan arkaik eklerin en önemlisidir. Bu ek istek anlatma görevini de yerine getirmiştir.”⁹⁴ görüşü doğruluk kazanır.

s.19/4 Bu ekin M. Kaşgari’nin “Divan”ında da gelecek zaman ve istek ifade ettiği görülür.

⁹⁴ Ç a r ı y a r o v B. Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Formaları, 74 sah.

s.19/5 Meselâ:

s.20/1 -ğay *jelat-buduşç* “*istek-gelecek*”

Ävkä bargay ‘on, pojaluy, poydet domoy’ (*O, muhtemelen eve gidecek.*), II 66/15. Bargaymân ‘ya poydu’ (*Ben gideceğim.*) III 236/7. Mân ät toğragaymân ‘Ya vse-taki nakroşu myasa’ (*Ben ne de olsa et kıyacağım.*) III 312/3. (E. Tenişev. Ukazatel grammatičeskiĥ form k “Divanu Tyurkskiĥ Yazıkov” Maĥmuda Kaşgarskogo. “Voprosı Kazahskogo i Uygurskogo Yazıkoznaniya”. Alma-Ata, 1963, 193 saĥ.).

-gäy *buduşç-jelat* “*gelecek-istek*”

Ol maña kalgäy ‘on ko mne pridet’ (*O, bana gelecek.*) II 66/15. Ol yarmak tırgäy ‘soberet dengi’ (*Para biriktirecek.*), II 66/16. Suv içgäymân ‘vıpyuka ya vodi’ (*Su içeceğim.*), I 492/12.

-galär (<-gay-lar)

Miñ kişi yoluğı bolup öziñä birgäler öđin anıñ köziñä ‘Tısyacı lyudey, buduçi ee jertvami, otdayut sebya ey (*dosl. ee glazam*)’ (*Bin kişi ona kurban olacak, kendilerini ona verecekler –onun düşüncesine göre-*), I 243/12_13 (Şol yerde, 195 saĥ.).

-kay *buduşç-jelat* “*gelecek-istek*”

Sağkay ‘Pust podoit’ (*Gelecekse gelsin.*) II 66/12. (Şol yerde, 200 saĥ.).

s.20/2 18-19. asır klâsik eserlerinin dilinde –gay/-gey, gelecek zaman eki olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır⁹⁵. Halk edebiyatında da bu ekin zaman ifade ettiği görülür.

⁹⁵ Ç a r ı y a r o v B. Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları, 75 saĥ.

s.20/3 Meselâ:

Durnam, gitseñ Hâzirbecan iline,
 Barsañ, nâzli yara salam *diygey sen!*
 Yürek-bagırım bölek-bölek diline,
 Barsañ, nâzli yara salam *diygey sen!*

(Hurlugka i Hemra, Sayat i Hemra.

M., 1971, 138 sañ.).

Gövre lâş *bolgay* eger baş bolmasa,
 Bitmez iş hâk lutfi yoldaş bolmasa.

(Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 42 sañ.).

Hâk üçin hâkim *adalat* eylegey,
 Barça mañluga *şepagat* eylegey.

(Şol yerde, 41 sañ.).

Ol Muhammet garşısında hem *uyalgay sen* o gün.

Ger ölüm bolsa idi, istardıñ *ölgey sen* o gün.

Gürzi astında melek zarbında *galgay sen* o gün.

Ol hurayış atlıg yılana lukma *bolgay sen* o gün,

Maymınıñ suratında *bolgay* ki tımsalıñ seniñ.

(Magtımgulı. Saylanan Eserler, 1959, 361 sañ.).

1.1.3-gay/-gey Ekinin Olumsuzu

s.21/1 Diğer fiil Şekillerinde olduğu gibi, -gay/-gey ekinin de olumsuzu -gay/-gey'den önce -ma/-me ekinin getirilmesiyle teşkil edilir.

s.21/2 Meselâ:

– Gideni bolgay!

– Dolanıp gelmegey!

– Adı yitgey! – diyşip, ...Ėıdaydan dileg tdiler (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 391 sağ.).

ŐiŐe singanın bitirmek *bolmagay*,

Ėerne câğt tseğ, *yerige gelmegey*

(Dvletmâmmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 38 sağ.).

s.21/3 Mana yönünden -magay/-megey'in kullanılışı olumluyla aynıdır. Sadece reddetme fonksiyonu ile -gay/-gey ekinden ayrılır.

1.1.4-gay/-gey Kipinin Şahıs Ekleriyle ekimi

s.21/4 Bu ek, fiilin zaman kipini oluŐturduęu için Şahıs ekleri alır. -gay/-gey ekinin cümlede ge tamlayıcısı pozisyonunda ve isimleşmiş biçimlerde kullanılışına rastlanmaz. Fakat onun kısalımıŐ -ga/-ge Şekli cümlede ge tamlayıcısı ve yüklem görevlerinde yer almış, isimleşmiş Şekillerde de

kullanılmış⁹⁶; tahminen 13-14. asırlarda bu ek bu şekillerde kullanılıştan düşmüştür⁹⁷. *-gay/-gey* ekinin şahıs ekleriyle çekimi:

Yöñkeme	Birligi	Köplügi
1	-gay+ım, -gey+ım -gay+men, -gey+men	-gay+mız, -gey+miz
2	-gay+sıñ, -gey+sıñ -gay+sen, -gey+sen	-gay+sıñız, -gey+sıñız
3	-gay, -gey	-gay+lar, -gey+ler

s.22/1 Türkmencede *-gay/-gey*, esasen, teklik üçüncü şahısta kullanılmıştır. Diğer şahısları ise sadece ağızlarda görülür. Bu hadise, aslında, Yomut şivesinin Kuzey ağızlarına hastır. Ayrıca bu ağzın temsilcileri ile sınırdaş olan diğer ağızlarında da durum Yomut şivesi gibidir. Bilindiği üzere, Daşhovuz coğrafyasındaki Türkmen şive ve ağızlarının Kıpçak dilleri ile bağlantısı çok güçlüdür. Kıpçak dillerinde de *-gay/-gey* istek kipini teşkil eden temel eklerden biridir. Buna misal olarak, Karakalpak dilini ve Türki dillerin Kıpçak grubuna giren dilleri göstermek mümkündür. Bu yönden, *-gay/-gay* ekinin edebi dil dışında, şive ve ağızlarda kullanılıştında Kıpçak dil grubunun etkisi altında kaldığını söylemek yanlış olmaz. Türkmen klâsik edebiyatı ve halk edebiyatında *-gay/-gey* ekinin kullanılıştına ise yazılı edebiyat dili geleneğinin bir devamı olarak bakabiliriz. Yazılı edebiyat dili geleneği ile eser veren Dövletmemmet

⁹⁶ Ş u k u r o v Ş. Görkezilen avtoreferat, 126 sah.

⁹⁷ Şol yerde, 127 sah.

Azadı'nın "Vagzı-azat" adlı mesnevisinde –gay/-gey ekinin çok yaygın bir şekilde kullanılması da bunun bir sonucu olsa gerektir.

s.22/2 Dövlətməmmət Azadı'nın "Vagzı-azat"ında, Magtımğulı'nın şiirlerinde ve diğər Türkmen klâsik şairlerinin dilinde, halk edebiyatı eserlerinde teklik birinci ve ikinci şahıslarda –gay/-gey ekiyle birlikte ilgili kişi zamirleri de yer almıştır. Teklik üçüncü şahısta *ol* zamirinin kullanılmasına da rastlanır.

s.22/3 Meselâ:

Bolsa genciñden zekat ber, èy ganı!

Yorsa *görgey sen azap*, magşar günü.

(Dövlətməmmət Azadı. Vagzı-azat,
1962, 93 saĥ.).

Cennete baylardan ovval *girgey ol*

Şübhesiz Tañrı cemalın *görgey ol*

(Şol yerde, 151 saĥ.).

s.23/1 Mundan gider bolsañ bir yat illere

Bar, Ĥemrahım, aman-èsen *gelgey sen*

(Ĥurlukga i Ĥemra, Sayat i Ĥemra,
M., 1971, 115 saĥ.).

s.23/2 Azadı'nın "Vagzı-azat" adlı mesnevisinde bu ekin çokluk ikinci şahsı –gaysız/-geysiz şeklinde geçmektedir.

s.23/3 Tañrı  tgey uşbu mallarga  atap,
 Diyr ki: “*Bergeysiz  y nizge azap*”
 (D vletm mmet Azadı. Vagzı-azat.
 1962, 87 sa .).

Tutmagaysız bir-biriñiz masgara,
  em utandırıp yüzün berm n yere
 (Şol yerde, 112 sa .).

1.1.5-gay/-gey Ekinin Sözlük Anlamı

s.23/4 Günümüz Türkmen dilinde bünyesinde –gay/-gey eki bulunan kimi sözler gramatik yapıda yer almayıp, sözlük anlamlarında kullanılmaktadır. Bu tür sözler nadir olarak görülüp, Türkmen dili sözlüğünde de çok az bir yer tutarlar. Misal olarak *tutgay, düregey, yelbegey, batırgay, yilgay* gibi kelimeleri verebiliriz. Bu sözcüklerin yapısında –gay/-gey ekinin bulunması ihtimal dahilindedir. Buna delil hükmünde bu kelimelerin kök ve ekten oluştunu göstermek mümkündür. Yukarıdaki sözler *tut-gay, d r-e-gey, yel-be-gey, batır-gay, yil-gay* gibi yapılardan ibaret olup, onların tamamında da –gay/-gey eki vardır. Bu kelimelerin kökleri, sözlük manaları ve buldukları sözcük grubu yönünden çeşitlilik arzeder. Bunlardan *tutgay* kelimesi ad olup, *tut-* fiiline –gay ekinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. *D regey* ve *batırgay* sözleri sıfat olup *batır, d r~t r* gibi adlara –gay/-gey ekinin getirilmesiyle teşkil edilmiş olsa gerektir. *Yelbegey* sözünün *yel* adına isimden fiil yapan –be ekinin (*yel-be* karşılaştır: *yel-pe*) ve –gey ekinin

getirilmesiyle oluşturulduğunu düşünmek mümkündür. Gerçekte bu türlü bir fiil teşkil eden –e ekinin *düregey* sözünde de var olduğu görülür. Bu durumda, sadece *batırgay*, *yılgay* kelimeleri dışında, yukarıdaki sözlerin tamamında da –*gay/-gey* fiillere getirilmiştir. *Yılgay* sözünün aslen, hangi sözcük grubunda yer aldığını izah etmek ise güçtür. Yine s.24/1 bu meselede de –*gay* ekinin gruplara ayrıldığını görmek mümkündür. Demek ki *tutgay*, *düregey*, *batırgay*, *yılgay* gibi kelimeler –*gay/-gey* ekini kabul eden ve sözlük anlamlarında kullanılan sözler olup bunların istek ve gelecek zaman anlamları yoktur.

s.24/2 Meselâ:

– Nâme bolanını men nâbileyin? *Tutgayı* tutupdır.

– *Tutgayı* tutar yalı, ol nâme dâlimi? (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 346 saĥ.).

Ëmin bay öye girdi-de, silkme içmegini *yelbegey* alıp, yene daş çıkdı (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 182 saĥ.).

Düregey-düregey zatlari iyip-içici bolma (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 94 saĥ.).

Saçlı ĥemişeki *batırgay* âĥeñi bilen aytdı (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 186 saĥ.).

– Basım biziñkilerem-â ticener. Ĥaramzadalarıñ sırtına takırdık dakılanını ĥem bir görsekdik basım. Onsoñ-a *yılgay* munuñ yalam bolmaz (Şol yerde, 294 saĥ.).

1.2 Fiilin İstek Kipinin –a/-e Eki

s.24/3 Bu ek Türki dillerin tamamında kullanılmaktadır. Yine bu yapı kardeş dillerde farklı gramatik anlamlar kazanmıştır. Bunlar arasında –a/-e ekinin istek ifade edişi de önemli bir yer tutar. Bu sebeple –a/-e fiilin istek kipini oluşturan önemli bir ektir.

s.24/4 Bu ek Azerbaycan dilinde –a/–ä⁹⁸, Türk dilinde –a/-e⁹⁹, Türkmen dilinde –a/-e, Gagauz dilinde –a(ë)/-ya(-yë), –e(ä)/-ye(yä)¹⁰⁰, Tatar dilinde –ıy/-i/-y¹⁰¹, Karakalpak dilinde –a/-e/-y¹⁰², Nogay dilinde –ay/-ey/-y¹⁰³, Özbek s.25/1 dilinde –ay¹⁰⁴, Hakas dilinde –ay/-ey¹⁰⁵ şeklinde kullanılmaktadır. –a/ –e diğer Türki dillerde de mevcuttur. Bu ekin kardeş dillerdeki kendilerine has farklılığı fonetik özelliklerle ilgilidir.

1.2.1-a/-e Ekinin Tarihi Gelişimi

s.25/2 Fiilin istek kipini meydana getiren eklerin tarihi gelişimi Türkologların dikkatini celbeden girift meselelerden biridir. Aslen, –a/-e ekinin tarihi gelişimi hakkında da çeşitli görüşler vardır. Bu türlü görüşleri dikkate almak –a/-e ekinin incelenmesinde çok önemlidir.

⁹⁸ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıkı (Fonetika, morfologiya i sintaksis).Baku, 1971, 117 sah.

⁹⁹ M u h a r r e m E r g i n. Türk Dil Bilgisi. Sofya, 1967, 294 sah.

¹⁰⁰ T a n a s o g l u D., N. A r a b a d j i. Gagauz Dili. 5–6-cı klasslar için. Kişinev, 1962, 141 sah.

¹⁰¹ Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık. Leksikologiya, fonetika, morfologiya. M., 1969, 238 sah.

¹⁰² B a s k a k o v N. A. Karakalpakskiy Yazık, II. Fonetika i morfologiya, ç. 1. 447 sah.

¹⁰³ Grammatika Nogayskogo Yazıkı. Fonetika i morfologiya. Çerkessk, 1973, 247 sah.

¹⁰⁴ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıkı. M.-L., 1960, 234 sah.

¹⁰⁵ K a r p o v V. G. Hakasskiy Yazık. Şu kitapta: Yazıkı narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıkı. M., 1965, 436 sah.

s.25/3 Türkolojide *-a/-e* ekinin tarihi gelişimi *-gay/-gey* ile ilişkilendirilmektedir. Bu meselede bütün dilciler fiilin *-[a](y)//-[ı](y)* istek kipinin *-kay///-key*'den doğduğu fikrini savunan J. Deni'den etkilenmişlerdir. J. Deni'nin görüşüne göre, *-kay/-key* kendi bünyesinde emir, gereklik, hüküm, niyet ve gelecek zaman anlamlarını toplayan, şahıs bildirmeyen bir istek ekidir. Ekte bir bütünlük arzeden bu anlamlar çok sonraları kendi içinde bölünmüştür¹⁰⁶. E. A. Grunina'nın tespitine göre, J. Deni *-gay* ekinin ortaya çıkış yönünden *-kay/-key*'den gelmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. Bu durum, fiilin istek kipi ile *-kay/-key*'in arasında doğrudan bir bağlantının var olduğunu göstermez¹⁰⁷.

s.25/4 V. Kotviç, *-a* ekinin *-gay*'dan türediğini kabul etmez. Bu meselede o, önceleri *-a* ekinin istek, *-kay* ekinin de sıfat fiil teşkil ettiğini ve günümüzde muhtelif dillerde bu iki ekin bu anlamlarda kullanılmış olduğunu dikkate almıştır. V. Kotviç, *-kay* ekinden ilk önce *k* sesinin düşmesinin kolay bir mesele olmadığını gösterir. Ayrıca *-gay*'ın bölünmesinden çok önceleri *-a*'nın var olduğunu s.26/1 söyler. Bu yüzden *-a*, *-ay* ve *-kay* eklerinin mukayesesinde, çok dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir¹⁰⁸. Böylece, *-kay/-gay* ekinin anlam yönünden *-a*, Moğolca *-ga* ile yakınlığını göstermiştir¹⁰⁹.

s.26/2 G. İ. Ramstedt, *-gay* ekini fiilin istek kipinin gelecek zamanı olarak düşünmektedir. Bu ekin *-ga* (∞ *-ge*) varyantlarının da var olduğunu ifade eder. Türki dillerin fonetik gelişim prensibine göre *-a*, *-ga* ekleri başlangıçtaki *-ay* ve *-gay* eklerinden sonra ortaya çıkmış olup, *-ay* eki ise bunlarla birlikte kullanıla

¹⁰⁶ G r u n i n a E. A. Forma Vremeni Na *-a/-e* Po Pamyatnikam Turetskogo Yazıka. Şu kitapta: Tyurkologičeskiy sbornik. M., 1966, 29 sah.

¹⁰⁷ Şol yerde.

¹⁰⁸ K o t v i ç V. İssledovaniya Po Altayskim Yazıkam. M., 1962, 269 sah.

¹⁰⁹ Şol yerde, 268 sah.

gelmiştir¹¹⁰. Böylece, G. İ. Ramstedt *-a* ekini *-gay* ekinin kısalan şekli saymaktadır¹¹¹.

s.26/3 N. A. Baskakov $\frac{-\hat{g}ay, -\hat{k}ay}{-gey \ -key}$ ekini istek ya da gereklik gelecek zaman sıfat fiili hükmünde değerlendirmektedir¹¹². O, *-gay/-gey*'in anlamını ve ondan ortaya çıkan ekleri şöyle gösterir: “*-ġay/-gey şekli başlangıçta bir araç vazifesini görmüş; aynı zamanda sürekli, genel işleri yapan özne anlamında kullanılmıştır. Daha sonra ise emir-istek kipi ve sonunda, daha geç bir dönemde son anlamı ile birlikte gelecek zaman sıfat fiili anlamını almıştır. Anlamsal gelişim sürecinde bu ek, sonradan bağımsız anlamlar kazanan birkaç fonetik varyanta ayrılmıştır. Ortak anlamlarına göre bu varyantlara şu şekiller dahildir:*

$\frac{-\hat{g}ay, -\hat{k}ay}{-gey \ -key}$: Çağdaş anlamda s.27/1 gelecek zaman istek kipi sıfat fiilinin tam şekli;

$\frac{-ay, -y}{-ey \ -(g)ey}$: $\frac{-(\hat{g})ay}{-(g)ey}$ şeklinin zayıf söylenmiş hâli, çağdaş anlamda teklik ve çokluk birinci şahıs emir-istek kipi;

$\frac{-a \ -y}{-e} < \frac{-(\hat{g})a(y) \ -(\hat{g}a) \ -y}{-(g)e(y) \ -(ge)}$: Çağdaş anlamda şimdiki zaman zarf fiili”¹¹³.

s.27/2 N. A. Baskakov, fiilin emir-istek kiplerinin proto tipinin ve en eski varyantının *-gay* olduğunu öne sürmüştür¹¹⁴. Sonra N. A. Baskakov bu ekin bütün dillerde aynı şekilde ve umumi olarak kullanıldığını, *-gay* ekinin fonetik yönden birtakım değişimlere uğradığını söyler. *-gay* ekinin bünyesinden önce g

¹¹⁰ R a m s t e d t G. İ. Vvedenie v Altayskoe Yazıkoznanie. M., 1957, 87 sah.

¹¹¹ Sol yerde, 88 sah.

¹¹² B a s k a k o v N. A. Karakalpakiy Yazık, II. Fonetika i morfologiya, ç. 1, 445 sah.

¹¹³ B a s k a k o v N. A. Karakalpakiy Yazık, II, 447 sah.

¹¹⁴ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah. – “Voprosi yazıkoznaniya”, No 1, 1975, 91 sah.

ünsüzünün, sonra da *y* sesinin düştüğünü söylüyor¹¹⁵. Bununla birlikte, Baskakov, bu ekin fonetik yönden değişimini aşağıdaki şekilde gösterir:

$$\begin{array}{l} \underline{kay}, \underline{\hat{g}ay} > \underline{(\hat{g})-a-y} > \underline{\hat{g}a-y} \sim \underline{(\hat{g})-a-y} \sim \underline{ay} \sim \underline{y} \\ \underline{key}, \underline{gey} \quad \underline{(g)-e-y} \quad \underline{ge-y} \sim \underline{(g)-e-y} \sim \underline{ey} \sim \underline{y} \end{array}$$

$$\begin{array}{l} -gay-im \infty -ay-im \quad -ay-im \infty -ay-m > \\ -ay \infty -am \\ -iy-im \infty -iy-m > -i:m \\ \sim -im \infty -im \\ -gay-min > -ay-min \quad -gay-in \infty -a:y-in \quad -ay-in \infty -ay-n > -a:n \\ -iy-in \infty -iy-n > -i:n \\ \infty -in^{116}. \end{array}$$

s.27/3 Türkolojide *-a/-e* ekinin *-gay/-gey* ekinden türediğini günümüzde birçok dilci kabul etmektedir. Fakat *-gay/-gey* ekinin *-a/-e* şekline geliş süreci ve onun anlamlarını belirlemek meselesinde dilciler arasında birlik yoktur.

s.27/4 E. A. Grunina dilcilerin çoğunun istek kipi hakkındaki araştırmalarında, *-a* üzerinde durduklarını; fakat onun anlamını açıklamadıklarını ve diğer eklerle mukayese etmediklerini söyler. *Ala-m* ve *ala-yım* s.28/1 (*<alayın*) yapılarının paralel kullanımının anlatılmadığını da bildirerek¹¹⁷ şöyle devam eder:

¹¹⁵ Şol yerde, 92-93 sah.

¹¹⁶ Şol yerde, 93 sah.

¹¹⁷ Grunina E. A. Forma Vremeni Na *-a/-e* Po Pamyatnikam Turetskogo Yazıka, 30 sah.

s.28/2 “Anadolu Türkçesindeki –a çekim şeklini tanımlarken, bu şeklin Doğu Türki Dillerdeki –gay biçimi ile olan genetik bağından hareket ediyoruz. Bu şeklin bir varyantı olan –ga eki, ek düzeninde geniş ünlüden önce gelen tonlu (yumuşak) ünsüzün düşmesi kanunu sonucu ve sonraki –y’nin düşmesiyle Güneybatı Türki Dillerde –a şeklinde görülmektedir. Her iki kategorinin de kademeli olarak ortak bir kaynağa dahil edilmesi mümkün görülse de çoğu Türki dilde ortak olan istek kipinin kökeni, –gay şeklinin yazılı kaynaklarda tespit edilen hâliyle doğrudan ilgili değildir; aynı zamanda istek kipi, Anadolu Türkçesindeki –a çekim ekiyle de doğrudan bağlantılı değildir”¹¹⁸.

s.28/3 Muharrem Ergin, –gay/-gey ekinden –ga/-ge’nin ortaya çıktığı ve –ga/-ge ekinden de g sesinin düşmesiyle –a/-e’nin oluştuğu görüşünü savunur. Ayrıca eski gelecek zaman anlatan –gay/-gey’den ortaya çıkan –a/-e ekinin de önceki işlevini yitirip, istek eki olduğu düşüncesindedir¹¹⁹. N. A. Baskakov, –gay/-gey ekinden ilk önce g ve sonra da y sesinin düşmesiyle –a/-e ekinin oluştuğunu ileri sürmüştür¹²⁰.

s.28/4 E. A. Grunina –a/-e ekine ilişkin özel olarak yazdığı bir makalesinde ekin gelişiminde iki dönemin var olduğunu söylemektedir. Birinci dönem 13-16. asırları kapsayıp, bu devirde –a zaman ifade edecek bir biçimde kullanılmıştır. İkinci dönem ise sonraki asırları içine alan dönemdir ve bu dönemde –a zaman anlamını yitirip sonunda bütünüyle cümlenin giriş-sonuç sözü görevini yüklenmiştir. Bu yüzden esasen istek kipi sayılır. 13-16. asır klâsik eserlerinde –a ekinin asıl fonksiyonu gelecek zaman anlatmak olsa da, onun ifade

¹¹⁸ Grunina E. A. Görkezilen makala, 30 sah.

¹¹⁹ Muharrem Ergin. Türk Dil Bilgisi. Sofya, 1967, 287 sah.

¹²⁰ Baskakov N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah, 93 sah.

kapsamı gelecek zamanla sınırlı değildir¹²¹. E. A. Grunina 16. asra kadar –a ekinin istek kipini 29/1 karşılayan özel bir ek olmadığını söyler¹²². Bu konuda E. A. Grunina şöyle yazar: “*Bu, bir bütün olarak Türki dillerin belirli bir gelişim sürecine özgü geniş zamanın farklı bir türüdür; tarih boyunca ayrımların giderek netlik kazandığı etken ve edilgen çatı arasında bir tür geçiştir. –a zaman şeklinin istek kipine dönüşmüş olması mümkündür (bazı Türki dillerde –gay şeklinin edilgen çatılardan biri olması gibi)*”¹²³. Sonra E. A. Grunina bu ek hakkında aşağıdaki neticeye varmıştır: “*Orhun Abideleri’nde –a şekli ile istek kipi iki farklı kategori olarak görülür ve bunların özdeşleşmesi kurallara aykırıdır. –a şeklinin Doğu Türki Dillerde –gay/-ga karşılığı vardır; bunları birbirine yaklaştıran, ortak oluşum kaynağı ve gramatik anlamlarının benzer işlevsel özellikler ile gelişim özelliklerine sahip olmalarıdır*”¹²⁴.

s.29/2 Ata Annanurov –gay/-gey ekinden –ay/-ey oluştuğu ve sonra da onun bünyesindeki y sesinin düşmesi ile, Oğuz grubu dillerinde (günümüz Türkmen dili haricinde) –a/-e (é) ekinin ortaya çıktığı neticesine varmıştır¹²⁵. Sonra Ata Annanurov –gay, –ga, –ay, ∞ –a eklerinin Altay dillerinde türlü anlamlarda kullanılmasını, aralarındaki semantik bağlantıları mukayeseli bir şekilde materyallere dayanarak izah etmiş ve bu eklerin ifade ettikleri anlamları belirtmiştir¹²⁶. Türki dillerde –a/-e ekinin başlangıçtaki bütün anlamları (sıfat fiil anlamı dışında) korunmuştur. Yine bu ekin anlamları ve fonksiyonları muhtelif dillerde türlü derecede korunmuştur. –a/-e ekinin istek anlamı sadece, Oğuz dilleri

¹²¹ Grunina E. A. Görkezilen makala, 32 sah.

¹²² Grunina E. A. Görkezilen makala, 33 sah.

¹²³ Şol yerde, 33 sah.

¹²⁴ Şol yerde, 35 sah.

¹²⁵ Annanurov A. Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları. Aşgabat, 1974, 93-94 sah.

¹²⁶ Şol yerde, 93-99 sah.

grubuna giren Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde saklanmıştır. Bunların dışındaki Türki dillerde ise bu ekin diğer varyantları aktifleşip, istek anlamı bu varyantlarda (-gay/-ay) kaybolmuştur¹²⁷.

s.30/1 Yukarıda verilen bilgiler esas alındığında -a/-e ekinin eski çok anlamlı -gay/-gey ekinden ortaya çıktığı hakkındaki görüşler kuvvet kazanır. Tıpkı -gay/-gey gibi, ondan kısalan -a/-e eki de çok anlamlı ve türlü işlevlerde kullanılan bir ektir. Türki dillerin gelişim süreci içinde -gay/-gey ile bağlantılı -a/-e ∞ -ga/-ge ∞ -ay/-ey gibi ekler kardeş dillerde çeşitli gramatik anlamları anlatmakta özel bir şekilde farklılaşmıştır. Ayrıca -gay/-gey ekinin çevresinde toplanan arkaik pek çok anlam kardeş dillerde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bununla birlikte, -a/-e ekinin zarf fiil anlamı bütün Türki dillere yayılmıştır. Şimdiki ve gelecek zaman anlamları da kardeş dillerin hepsinde mevcuttur. Böylece -a/-e nitelikli olan çok anlamlılık kardeş dillerde belli bir derecede günümüzde de korunmuştur. Bu durum bu ekte toplanan bu gramatik manaların kendi içinde organik bağlantısıyla da bir bütünlük gösterir. Buna rağmen, -a/-e Güneybatı Türki Dillerde fiilin istek kipini teşkil eden bir ek hükmünde özelleşmiştir.

1.2.2-a/-e Ekinin Kullanılışı ve Anlamları

s.30/2 Bu ek Güneybatı Türki Dillerin tamamında da kullanılmaktadır. Anlam yönünden arzu, istek ifade etmekte ve fiilin istek kipini meydana getirmektedir. Yine bu manalar ile birlikte -a/-e ekinin daha başka anlamlar

¹²⁷ Şol yerde, 100 sah.

taşıması da mümkündür. Böylece, *-a/-e* Güneybatı Türki Dillerde fiilin istek kipini teşkil eden temel eklerden biridir. Yine ekin bu anlamdaki yaygınlığı Oğuz dillerinde birbirinden belli bir derecede farklılık arzeder. Bunun için, *-a/-e* ekinin kardeş dillerde kullanılışını ve anlamlarını birbiriyle kendi içinde mukayeseli bir biçimde ortaya koymak çok önemlidir.

s.30/3 *-a/-e* ekinin getirilmesiyle teşkil edilen fiilin istek kipi şahıs ekleriyle kullanılmaktadır. Tıpkı diğer fiil kipleri gibi, istek kipini de şahıssız düşünmek mümkün s.31/1 değildir. *-a/-e* ekinin kullanılışı ve anlamları şahıs ekleriyle bir bütünlük gösterir.

s.31/2 İstek anlatan bu ek Oğuz dillerinde muhtelif fonetik varyantlarda kullanılmıştır. İstek eki, Türk dilinde *-a/-e*¹²⁸, Türkmen dilinde de *-a/-e*, Azerbaycan dilinde *-a/-ä*¹²⁹, Gagauz dilinde *-ä//-ä*, *-a/-e*¹³⁰ şeklindedir. Türk ve Gagauz dillerinde bu ek ünlü sesle biten fiillere eklendiğinde ekten önce *y* sesi türer. Bununla birlikte, istek eki Türk ve Gagauz dillerinde *-ya/-ye* biçiminde de kullanılmaktadır. Bunlardan *-a* ya da *-ya* bünyesinde kalın ünlü bulunan sözlere; *-e* ya da *-ye* ise yapısında ince ünlü olan sözlere getirilir. Azerbaycan dilinin Ayrım şivesinde teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda *-a/-ä* ekleriyle birlikte dudaksılaşan ya da dudaksılaşmayan kalın ve ince sesli fiillerde *-ı/-i*, *-u/-ü* ekleri de kullanılmıştır: *ala//alı*, *gelä//geli*, *ola//olu*, *körä//körü*¹³¹. Ayrım-Kedebey şivesinden başka diğer şive ve ağızlarda *-ı/-i*, *-u/-ü* şeklinde bir istek ekinin

¹²⁸ M u h a r r e m E r g i n. Türk Dil Bilgisi, 294 sah.

¹²⁹ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka. Fonetika, morfologiya i sintaksis. Baku, 1971, 117 sah.

¹³⁰ P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya. M., 1964, 207 sah.

¹³¹ R ü s t ä m o v R. 5. Azärbaycan Dili Dialekt v ä Şivälärendä Felin Arzuv v ä Lazım Şäkilläri. Bakı, 1962, 6 sah.

kullanımına rastlanılmıyor¹³². Yine Azerbaycan dilinin Bakı, Guba, Şamahı, Gazak, Nuha, Nahçıvan, Ordubad ağızlarında; Mugan topar, Lenkaran, Zagatala-Gah, Köyçay, Cebrayıl, Ayrım şivelerinde; Marneulı (Borçalı) bölgesi şivelerinde, diğer şive ve ağızlarda bütün şahıslarda ünsüzle biten fiillerde *-a/-ä*, ünlüyle biten fiillerde ise *-ya/-yä* eki kullanılır. Baku ağzında aynı zamanda bu ekin *-e/-ye* biçimine de rastlamak mümkündür¹³³.

1.2.3-*a/-e* Ekinin Olumsuzu

s.31/3 *-a/-e* ile yapılan istek kipinin olumsuz şekli bu ekin başına *-ma/-me* getirilerek yapılır.

s.32/1 Meselâ:

O täräfä yahınlaşanda ködäkcäli mäni gabagladı salam verdi:

– *Yorulmayasınız!*

– Sağ olun, deyəsän gonşuyug? (Mir Cäläl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 226 sah.).

Ancag hahiş ediräm bir dä bu barädä mänä söz demäyäsınız (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arfhasında Üç Dost, 1964, 61 sah.).

Doğrudan da män nä üçün ağlayırdım?.. Ancag käl, daha bir dä bu barädä danışmayag (Şol yerde, 238 sah.).

¹³² Şol yerde, 6 sah.

¹³³ Şol yerde, 5 sah.

1.2.4-*a/-e ile Yapılan İstek Kipinin Şahıs Ekleriyle Çekimi*

s.32/2 Oğuz grubu Türki dillerde fiilin istek kipini teşkil eden *-a/-e* ekinin kullanılışı kendi içinde farklılık arzeder. Bu farklılık, esasen, *-a/-e* eki yardımıyla çeşitli şahıslara ait isteğin anlatılışının yakın kardeş dillerde belli bir sisteme göre ortaya koyulup koyulmamasıyla bağlantılıdır. Bundan dolayı *-a/-e* ekinin muhtelif şahıslarda kullanılışını ve Güneybatı Türki Dillerdeki yaygınlığını gözden geçirmek gerekir.

s.32/3 1) *Teklik birinci şahıs.* *-a/-e* ekinin ilavesiyle teşkil edilen istek kipinin teklik birinci şahsına, esasen, Azerbaycan dilinde rastlanır. Günümüz Türk, Gagauz ve Türkmen dillerinde istek kipinin teklik birinci şahsı *-a/-e* ile değil de, başka bir ekin kullanılmasıyla yapılır. Azerbaycan dilinde de istek kipini oluşturan *-a/-e* ekinin teklik birinci şahısta kullanılışı pek de yaygın değildir. Bizim topladığımız materyallerde böyle bir kullanım yok denecek kadar azdır. Yine de teklik birinci şahıs Azerbaycan dilcilerinin ilmi eserlerinde fiil kökü + *-a/-ä* kipi + *-m* şahıs eki şeklinde gösterilmiştir¹³⁴. Fakat N. G. Agazade'nin tespit ettiği s.33/1 gibi, *-am/-äm* yapısında niyet, istek ifadesi bu şekilde açıkça görülmez. Gerçekte de *-am/-äm* önemli bir yapı değildir. Yine de Azerbaycan dilinin gelişiminin ilk döneminde *-am/-äm* istek anlatmakta çok yaygın

¹³⁴ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka. 117-118 sah.; R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 75 sah.; A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke. Baku, 1967, 147 sah.

kullanılmıştır¹³⁵. Bu yapı günümüzde de belli bir derecede bu anlamda kullanılır ve fiilin istek kipini teşkil eder.

s.33/2 Meselâ:

Män istäyiräm *danışam, izahat veräm*, uşaglar mäni sakitläşdirirlär (Mir Celäl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 230 saĥ.).

...Käräk hörmätli adamlardan birinä *ohuyam, mäslähät alam* (Şol yerde 246 saĥ.).

s.33/3 Aynen bu yapıya Türkmen klâsik edebiyatı ve halk edebiyatı dilinde de rastlanır.

s.33/4 Meselâ:

Canımı müñ can ëdip *gurban kılam*,

Övrülem pervana dek otga salam

(Dövletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 25 saĥ.).

Diydi: “Bu älemden ötmüşler ënem,

İsterem aña *tasatdıklar kılam*”

(Şol yerde, 72 saĥ.).

Men söymüşem ziba Senem adıñı,

Söysem, öldürerler, söymesem, *ölem*.

İle meşhur bolan asıl zatiñı,

¹³⁵ A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskogo Literaturnom Yazıke, 149-150 saĥ.

Diysem, öldürerler, diymesem, *ölem*.

(Şasenem – Garıp, 1957, 25 sah.).

s.33/5 Bu misallerdeki teklik birinci şahsı oluşturan *-am/-äm* ekli fiiller, anlam yönünden isteği karşılamakla birlikte şimdiki gelecek zamanı da karşılamaktadır ve bu manada belirsiz gelecek zaman fiil kipini oluşturan *-arın/-erin* eki ile paralellik gösterir. Fakat günümüz Türkmen dilinde *-am/-em* eki kullanılıştan düşmüş, istek ifadesini başka bir ek üstlenmiştir. Böylece, *-am/-em* yapısındaki istek ve gelecek zaman anlamlarını ortaya koymak için günümüz Türkmen dilinde çeşitli ekler kullanılmıştır.

s.34/1 2) *Çokluk birinci şahıs*. Bu şahsa ait istek *-a/-e'*den sonra *-g/-k* şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşturulur. Bahsettiğimiz bu yapı sadece Azerbaycan dilinde kullanılmaktadır. Bu kip fiil kökünden + *-a/-ä* ekinden + şahıs gösteren *-g/-k* ekinden meydana gelir: *yaz + a + g*, *al + a + g*, *ked + ä + k*, *käl + ä + k*. Bu tür kullanılışa diğer Oğuz dillerinde rastlanmaz. Çokluk birinci şahıs istek Türk, Türkmen ve Gagauz dillerinde başka ekler yardımıyla ifade edilir. Azerbaycan dilinde de *-ak/-äk* şeklindeki istek ekine, genelde, kahramanların ağızlarında ve halk edebiyatında da rastlanılmaktadır.

s.34/2 Kälın bir säslä bu ganadlı gızları *algışlayag*, azad, bähıtyar azärbaycanlı gızlarıñ sağlığına badä *galdırag!* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 218 sah.).

İstäyirsınız *kedäk* häm ustadlara *baş çäkäk*, häm dä ona *deyäk* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında Üç Dost, 1964, 135 sah.).

Äl-ayağını başına yığ, evimizä kälın *kätiräk* (Şol yerde, 293 sah.).

İzin versin çölä çîhag. Bir at da hazırlasın ava kedäk (Azərbaycan Nağılları, 2. Bakı, 1961, 228 sah.).

s.34/3 Günümüz Azerbaycan dilindeki $-a+g/-ä+k$ eki 17., esasen ise 18. asırdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. 17. asırdan önceki dönemlerde $-a/-e$ ekinin çokluk birinci şahsını anlatmak için $-vuz/-vüz$ eki kullanılmıştır¹³⁶. $-vuz/-vüz$ eki günümüzde kullanılmıyor.

s.34/4 N. A. Baskakov etimolojik yönden $-ag/-äk$ ekindeki şahıs anlatan $-g/-k$ ögelerinin $-lık$ ekinden $-ik \infty \hat{h}h- \infty -iah \infty -ioh \infty -k \infty -g$ biçiminde kısalması neticesinde meydana geldiğini göstermiştir¹³⁷. Bununla birlikte, N. A. Baskakov fiilin emir-istek kipinin çokluk birinci şahsında kullanılan şahıs s.35/1 eklerinin çokluk anlatan $-lık/-lik$ ekinden türediğini belirtmiştir¹³⁸.

s.35/2 3) *Teklik ikinci şahıs*. Fiilin $-a/-e$ ekinin teklik ikinci şahısta kullanılışı Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinin üçünde de var olup, yalnızca Türkmen dilinde mevcut değildir. Yine şahıs gösteren ekler formal yönden Türk ve Gagauz dillerinde kendi içinde birbirine benzese de, Azerbaycan dilinde daha farklı bir biçimde kullanılıyor. Azerbaycan dilinde şahıs ekleri ince ünlüyle sona eren fiillerde $-sän$, kalın ünlüyle sona eren fiillerde de $-san$ şeklinde kullanılır. Türk ve Gagauz dillerinde ise şahıs gösteren bu ek $-sın/-sin$ olarak kullanılır.

s.35/3 Meselâ:

Cavan oğlansan, sädrin yerini sänä tabşırdıg ki, agılla *dolanasan...* Camâti *yola veresän...* Yoĥsa kedib ĥalgın azugäsini *dağıdasan* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 273 sah.).

¹³⁶ R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şäkillärinin Formalaşması Tarihi, 76-77 sah.

¹³⁷ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah. – “Voprosı yazıkoznaniya” - No 1, 1975, 94 sah.

¹³⁸ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah, 95-96 sah.

– Birinci şartım budu ki, *kedäsän* zülmätdä olan bir därya atı var, onu *kätiräsän* (Azərbaycan Nağılları, II, 1961, 241 sah.).

– *Sã olasin*, şanlı bobam,

Bän bu güzün yevlenmeycäm (Gagauz Folkloru, 1969, 57 sah.).

– *Sã olasin* yolju, *sã olasin*, ani söledin (Şol yerde, 195 sah.).

Onda sa lazım *çikasın*, bişey *soleyasin* (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak, 1970, 17 sah.).

s.35/4 Bu kullanılış Türkmen klâsik edebiyatı ile halk edebiyatında da görülür.

s.35/5 Meselâ:

Sadaka bolam, galam gaşlı dilberim,

Amanda *bola sen* yine gelinçä.

Kaddı tubi, lebi şeker nigärim,

Bakaram yoluña, täki ölünçä

(Şasenem – Garıp, 1957, 31 sah.).

s.35/6 4) *Çokluk ikinci şahıs*. Fiilin *-a/-e* istek kipinin çokluk ikinci şahısta kullanılışı, esasen, Azerbaycan diline hastır. Bunun yanı sıra Türk ve Gagauz dillerinde de bu kullanıma rastlanır. Fakat Türkmen dilinde böyle bir yapı yoktur.

s.36/1 Ketmäyinizä vaht çohdur, rica ediräm, Vladimirin särküzäştlärini ahıra gädär *söyläyäsiz!* (M. S. Ordubadi. Döyüşän Şähär, 1960, 96-97 saĥ.).

Ĥahiş ediräm bir az *säbir eläyäsiz* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galĥanlar, 1972, 218 saĥ.).

Baĥı käräk siz cavanlar *becäräsiz* (Şol yerde, 228 saĥ.).

– Siz *saĥ olasınız*, ay balalar! (Şol yerde, 230 saĥ.).

Bädnäzärdän *irag olasınız* (İlyas Äfändiyev. Daĥlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 137 saĥ.).

Size ne verebileceĥimi şimdiden bildireyim ki, sonra sizinle oynadıĥımı iddia *etmiyesiz* (S. Ali. KMM)¹³⁹.

s.36/2 Fiilin –a/-e istek kipinin teklik ve çokluk ikinci şahıslarda kullanılışı Azerbaycan dilinde çok yaygın olup, Türk ve Gagauz dillerinde bu dile göre daha sınırlıdır.

s.36/3 5) *Teklik üçüncü şahıs*. Fiilin –a/-e istek kipinin bu şahısta kullanılışı Oĥuz dillerinin tamamında da mevcuttur. Özellikle, bu ekin Azerbaycan dilinde yaygın bir şekilde kullanıldığını görmek mümkündür.

s.36/4 Meselâ:

Män heç vaht razı olmaram ki, gız uşaĥı gollarını çirmäyib êkin-tikin işine *kedä*, maşin *sürä*, sabah da golu-gıçı şikäst *gayıda* (M. Cäläl. Şäfägdän Galĥanlar, 1972, 214 saĥ.).

– Azärbaycandan kälirik. Gartallı Däradän.

– *Ĥeyir ola*.

¹³⁹ Şu mısâl A. N. K o n o n o v ı ģñ “Grammatika Sovremennnogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka” (M.-L., 1956) diyen işinden alındı (247 saĥ.).

– *Ĥeyir olmamiş nâ olacag* (İlyas Āfāndiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 54 saĥ.).

– *Ogul yaşı uzak bola, Ařirmät!* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 296 saĥ.).

– *Toyuñız gutlı bola, ömrüñiz uzak bola, süycülik bilen yaşamak nesip ètsin* (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 239 saĥ.).

Saksağan konu dala,

Kuyruğun sala sala;

Ne var, ne yok,

Ĥayır ola!.. (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 31 saĥ.).

s.37/1 *Ĥayırola* İvan İvanoviç? (Nâzım Hikmet. Bütün Eserleri. Cilt altı. Sofya, 1971, 423 saĥ.).

– *Sabã ĥayır ola, çiftçi kızı!* (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 165 saĥ.).

– *Doka mari, oyola,*

Çemrek, gerjik kız ola (D. Tanasoglu. Çal Türküm. Kişinev, 1962, 80 saĥ.).

s.37/2 Bu kullanılış Türkmen klâsik edebiyatı ile halk edebiyatında da görülür.

s.37/3 Meselâ:

Sayasıga geldi çün bir övliyä,

“*Yarlıka*” diyip, amırın kıldı doga

(Dövletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 73 saĥ.).

Külli-şeyden ılmı anıñ açıla,

Kalbu gayratıga tohmı saçıla

(Şol yerde, 118 sañ.).

Tä salamat illerige yetgire,

Müstecap etgil dogmanı, ya ilä

(Şol yerde, 130 sañ.).

Ĥovaga uçanda mest olup döne,

Avun alıp tarlan kuyaşa gona,

Ĥatardan ayrılan yaşılbaş sona

Düşüpdür bilmeze dagı tarlanıñ

(Ĥurlukga i Ĥemra, Sayat i Ĥemra.

M., 1971, 144 sañ.).

s.37/4 Yukarıdaki üçüncü şahısta kullanılan *-a/-e*'li kelimeler anlam yönünden önemli bir farklılık göstermeyip, hem gelecek zaman hem de arzu-istek bildirirler. Yine de yukarıdaki misallerin kimisinde arzu manası esas olsa da (1., 3. misaller), bazısında zaman anlamı daha güçlü bir şekilde kendini göstermektedir (2., 4. misaller).

s.37/5 6) *Çokluk üçüncü şahıs*. Bu şahsın teklik çekiminde *-a/-e* istek eki hiçbir şahıs ekini kabul etmez, çokluk üçüncü şahsı teşkil etmek için ise *-a/-e*'ye *-lar/-ler* eki getirilir. Fakat karşılaştırılan dillerin tamamında *-a + -lar / -e*

+ *-ler* şeklindeki yapının yaygın olarak kullanılmadığını söyleyebiliriz. Bunun sebebi, teklik üçüncü şahsın üçüncü çokluktaki iş-hareketi karşılayabilmesidir. s.38/1 Bu olay Türki dillerin fiil kiplerinde görülen özelliklerinden biridir. Bunun için *-a/-e* eki teklik üçüncü şahısta kullanıldığında da anlam yönünden iş-hareketi yerine getirenin çokluğunu bildirmese de çokluk üçüncü şahsı anlatmakta kullanılır.

s.38/2 – Heç olmazsa *käräk yeddi-säkkiz adam kedä* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhısında Üç Dost, 1964, 299 saĥ.).

Ĥäkim olganlar caĥanda *adl ola*,

Bezegey yer yüzüni adlı bile

(Dövletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 26 saĥ.).

Patışalar, kazılar *caĥıl bola*,

Ĥökm édende nebsine *mayıl bola*

(Şol yerde, 55 saĥ.).

s.38/3 Bu misallerde *-a/-e* ekini kabul eden yüklem pozisyonundaki sözler anlam yönünden çokluk ifade ediyor. Türki dillerde öznenin çokluk ve yüklem teklik oluşu şeklinde görülen özne yüklem uyumsuzluğu bilinen bir hadisedir.

s.38/4 Verilen bilgiler ışığında Güneybatı Türki Dillerde *-a/-e* istek kipinin çekim tablosunu şu şekilde çıkarabiliriz:

Şahıs	Azerbaycan Dili	Türk Dili	Gagauz Dili	Türkmen Dili
T 1	-a+m/-ä+m	–	–	–
e				
k 2	-a+san/	-a+sın/	-a+sın/	–
l	-ä+sän	-e+sin	-ä+sin	
i				
k 3	-a/-ä	-a/-e	-a/-e	-a/-e
Ç 1	-a+g/-ä+k	–	–	–
o				
k 2	-a+sınız/	-a+sınız/	-a+sınız/	–
l	-ä+siniz	-e+siniz	-e+siniz	
u				
k 3	-a+lar/	-a+(lar)/	-a+(lar)/	
	-ä+lär	-e+(ler)	-e+(ler)	-a/-e

s.39/1 Tablodan anlaşıldığı üzere, Oğuz dillerinde *-a/-e* istek kipinin muhtelif şahıslarda kullanılışı kendi aralarında bir uyum göstermeyip, kardeş diller kendi aralarında farklılık arzederler. Bu farklılık *-a/-e*'li isteğin belirli şahıslarda kullanılışı, onun aktifliği veya pasifliğiyle sınırlıdır.

s.39/2 Türk ve Gagauz dillerinde *-a/-e* istek kipinin teklik ve çokluk birinci şahıslarda kullanılmasına rastlanmaz. Türkmen dilinde bu ek sadece üçüncü teklik şahısta kullanılıp, diğer şahıslarda yer almaz. Azerbaycan dilinde *-a/-e* kipinin bütün şahıs ekleri vardır. Kardeş dillerde *-a/-e* istek kipinin kimi şahıslarda yer almayışı, bu dillerde istek anlatmakta başka gramatik eklerin kullanılmış olmasıyla ilgilidir.

1.2.5 Emir Kipinin Birinci Şahsının İstek İfade Edişi

s.39/3 Azerbaycan dilinden farklı olarak Türk, Gagauz ve Türkmen dillerinde istek kipinin birinci teklik ve çokluğu emir kipinin bu şahısları ile anlatılır. Bu durum fiilin emir kipinin teklik ve çokluk birinci şahıslarında arzu, istek manasının bulunmasıyla alakalıdır. Türkolojide emir kipinin teklik birinci şahsının olumlusu ve olumsuzu hakkındaki girift mesele de bu noktada düğümlenir. Böylece, *-a/-e* istek kipinin şahıs eklerini kabul edişindeki boşluk emir kipinin hesabına dolmaktadır.

s.39/4 Azerbaycan dilinden başka Güneybatı Türki Dillerde *-ay/-ey* eki istek kipinin birinci şahsını teşkil etmekte yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bu eke teklik birinci şahsı anlatan ilgili şahıs eklerinin getirilmesiyle Türk, Gagauz ve Türkmen dillerinde istek kipinin teklik birinci şahsı oluşturulmuştur. *-ay/-ey* ekine getirilen şahıs ekleri Türk ve Gagauz s.40/1 dillerinde formal yönden birbirine benzer olup, Türkmen dilinde başka bir şekilde yer alır. Bunun sonucunda, bu fiil kipinin birinci şahsı Türk dilinde *-ayım/-eyim*, Gagauz dilinde *-ayım/-eyim*, Türkmen dilinde *-ayın/-eyin* biçiminde kullanılmıştır.

s.40/2 Teklik birinci şahsı karşılayan *-ayım/-eyim* veya *-ayın/-eyin* eklerinin kip ve şahıs unsurlarını tespitinde Türkolojide bir birlik yoktur. A. N. Kononov, Türk dilinde bu ekin *-a-y-ım/-e-y-im* şeklinde kullanıldığını belirtmiştir¹⁴⁰. L. A. Pokrovskaya, Gagauz dilindeki bu eki *-a-yı-m/-e-yi-m* biçiminde veriyor. Böylece, ünlü sesle biten fiillerde bu ekin *-ya-yım (oku-ya-yım)* olduğunu kitabında gösteriyor¹⁴¹. “Günümüz Türkmen Dili” adlı kitapta aynı yapı *-ay-ın/-ey-in, -y-ın/-y-in* şeklinde veriliyor¹⁴². Bunlardan *-ayın/-eyin* ünsüz sesle ve *-yın/-yin* ünlü sesle sona eren fiillere getirilir. Bunlardan anlaşıldığı üzere, *-ım/-im, -ın/-in* şahıs ekleridir. Bu görüş farklılıklarının en önemlisi ise kip ekinin tespitindedir. Eğer *-ay/-ey* kip ekini temelde *-a/-e* olarak düşünürsek, şahıs çekiminde ortaya çıkan *-y* ögesinin ne olduğunun izahı gerekir. Ayrıca *-y*'yi iki ünlü arasında kullanılan kaynaştırma sesi olarak ele almak mümkündür; fakat bu tarz bir düşünceye de başka faktörler engel olmaktadır. Böylece, *-y* elementinin kip ekine mi yoksa şahıs ekine ait bir unsur mu olduğu meselesi çözülmüş değildir.

s.40/3 Bizim görüşümüze göre, *-ayım/-eyim* ya da *-ayın/-eyin* ekinde *-ay/-ey* kip teşkil eden ek olup, *-ım/-im, -ın/-in* ise şahıs ekidir. Bu anlatılanlar ışığında, *-ay/-ey*'li istek kipinin birinci şahsı bünyesinde bulunan *-y* ögesi bağımsız olarak düşünülmemeli, onun kip eki bünyesinde yer aldığı kabul edilmelidir. Böylece, *-y* unsuru iki ünlü arasına gelen kaynaştırma sesi olmayıp, etimolojik yönden kpin yapısındaki bir sestir diyebiliriz. “Günümüz s.41/1 Türkmen Dili” adlı kitapta *-ay-ın/-ey-in* ile *-y-ın/-y-in* yapıları bir arada

¹⁴⁰ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 246 sah.

¹⁴¹ P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya, 208 sah.

¹⁴² Hâzirki Zaman Türkmen Dili. Aşgabat, 1960, 390 sah.

verilmiştir¹⁴³. Bunlardan ikinci sırada verilen *-y-ın/-y-in* yapısında *-y*'nin ayrılmış olduğuna bakılırsa kip ekinin *-y* olarak gösterildiği, bunun da *-ay/-ey*'in kısalan bir varyantı olduğu anlaşılıyor. Halbuki istek eki olan *-ay/-ey*'in günümüz Türkmen dilinde *-y* şeklinde bir kullanılışı yoktur. Türkmencede kalın ünlülü fiilde şahıs eki *-yın*; ince ünlülü fiilde ise şahıs eki *-yin* olarak görülür¹⁴⁴. Türkmen dilinde sesli ile sona eren fiillere *-ay/-ey* eki getirilir. Ama bu ekin ilk ünlüsüyle fiil kökünün son ünlüsü bir araya geldiğinde bu birleşme kalın ünlülerde doğal bir uzunluk ortaya çıkarır: *oka* – *oka+ay+ın* > *oka:yın* > *okayın*. İnce ünlülü fiillerde fiil kökünün son sesi ile kip teşkil eden ekin ilk ünlüsünün bir araya gelmesi neticesinde nitelik açısından daha önce bahsi geçen seslere benzemeyen, daima uzun söylenen *ä* sesi ortaya çıkar: *işle* – *işle+ey+ın* > *işlä* - *yın*. O hâlde, kip oluşturan *-ay*, *-ey* ekinin Türkmen dilinde *-y* varyantının da var olduğu düşüncesi, bizim görüşümüze göre, doğru değildir. Ünlü sesle biten fiillere kip teşkil eden *-ay/-ey* eki getirildiğinde beliren fonetik farklılıklar tartışmaya değer bir husustur.

s.41/2 Etimolojik yönden istek kipini teşkil eden *-a/-e* eki ile emir kipini meydana getiren *-ay/-ey* eki, *-gay/-gey* ekinden türemiştir. Bunlar bütünüyle aynı ekin fonetik varyantlarıdır: *-gay/-gey* ∞ *-ay/-ey* ∞ *-a/-e*. Bu yüzden konunun girişinde *-a/-e* ekinin etimolojisi hakkında söylenenler *-ay/-ey* yapısıyla da doğrudan ilgilidir. Yine istek kipiyle kullanılan şahıs eklerinin fonetik farklılıklar göstermesi hakkında bazı dilcilerin görüşlerine başvurmak yerinde olur.

s.41/3 N. A. Baskakov şöyle yazmıştır: “*Teklik birinci şahıs emir-istek kipinin şu şekilleri fonetik açıdan en doğrudur: Özbek dilinde -ay-mın; Harezmi*

¹⁴³ Hâzirki Zaman Türkmen Dili, 390 sah.

¹⁴⁴ Şol yerde, 390 sah.

dilinde –*gay-ım, -gay-ın*; s.42/1 *Türk dilinde* –*ay-ım*; *Türkmen dilinde* –*a:y-ım*¹⁴⁵.” Sonra N. A. Baskakov bu kipin şahıs eklerinden ilk olarak *m* ya da *n*’nin düşmesiyle istek kipinin günümüzdeki şeklinin meydana geldiğini söyler. O baştan aşağı bu ekin, yani emir-istek kipinin teklik birinci şahsının fonetik yönden gelişim sürecini aşağıdaki gibi göstermiştir.

–*ay-ım* ∞ –*ay-m*>–*ay* ∞ –*am*

–*gay-ım* ∞ –*ay-ım* –*ıy-ım* ∞ –*ıy-m*>–*ı:m* ∞ –*ım* ∞ –*im*

–*gay-mın*>–*ay-mın*

–*gay-ın* ∞ –*a:y-ın* –*ay-ın* ∞ –*ay-n*>–*a:n*

–*ıy-ın* ∞ –*ıy-n*>–*ı:n* ∞ –*in*¹⁴⁶.

s.42/2 N. A. Baskakov’un fonetik izahına göre, –*ay/-ey* istek kipine gelen teklik birinci şahıs eki –*ım/-im, -ın/-in* ana şekilden kısalan eklerdir. Bu şahıs ekleri hakkında E. A. Grunina’nın izahları da dikkate değer fikirlerdir: “*Orhun Kitabeleri’nde teklik birinci şahıs istek kipinin iki ayrı şekli tespit edilmiştir: –(y)ayın ve –(y)ayım. Büyük bir ihtimalle –ın>-ım eki şahıs zamirleriyle etimolojik olarak bağlantılı değildi ve ancak tarihi süreç içerisinde şahıs eki olarak yeniden yapılandırıldı (Asıl şahıs ekleriyle olası kontaminasyonlar buradan kaynaklanır.)*¹⁴⁷.” Sonra E. A. Grunina bazı klâsik eserlerde rastlanan –*ay* kipinde şahıs ifade eden ekin bütünüyle bu şekilde geldiğini göstermiştir: *aytayman, biläymän*¹⁴⁸.

¹⁴⁵ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah. – “Voprosi yazıkoznaniya”, 1975, No 1, 91 sah.

¹⁴⁶ Şol yerde, 93 sah.

¹⁴⁷ G r u n i n a E. A. Görkezilen makala, 30 sah.

¹⁴⁸ Şol yerde, 31 sah.

Böylece, O, *-a* ve *-ay* eklerinin yeni şekli hakkında aşağıdaki neticeye varmıştır: “Burada zaman kökenli ek ve istek kipi kontaminasyonunu bağlayın ve bağlayın şeklinde ortaya çıkan şahıs eki kontaminasyonu gibi görmemize engel olan şey, Türkçe yazılı kaynaklarda *-a* zaman şeklinin sonunda *-y* ünsüzünün bulunduğu hâlinin korunmuş olmasıdır. (*bolay>bola* kelimesi zaman içerisinde yerini ola sözüne bırakmıştır.) s.43/1 Böylece, bize göre, *-m*'nin *-a* zaman şekline dönüşümü, yüklem ekleri sistemindeki teklik birinci şahıs ekine göre çok daha farklı bir özelliğe sahiptir; fakat dildeki oluşumunda ve işlevinde bu sistemden etkilenmiştir”¹⁴⁹. Bundan anlaşıldığı üzere, *-a/-e* istek kipinin teklik birinci şahıstaki kişi eki ile *-ay/-ey* kipinin bu şahıs eki farklı bir niteliğe sahiptir.

s.43/2 Türk ve Gagauz dillerinde *-ayım/-eyim*, Türkmen dilinde de *-ayın/-eyin* eki aracılığıyla arzu-istek anlatılışı yaygın olarak kullanılmıştır. Böylece, *-a/-e* istek kipinin çekim tablosunda teklik birinci şahıstaki boşluk, aslında emir kipinin hesabına dolmaktadır.

s.43/3 Meselâ:

Kendini bu kadar kahretme ayaklarını *öpeyim*... (Nâzım Hikmet. Bütün Eseleri. Cilt altı. Sofya, 1971, 118 sah.).

Nasıl *söyliyeim*... Estetik değil... (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna. Sofya, 1960, 86 sah.).

Sen burada otur, ben *gideyim*, sana ruba, araba *getireyim*, seni de götürürüm (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 22 sah.).

– Dur, – demiş, – bân da *göstereyim* onnara kuvedimi (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 142 sah.).

¹⁴⁹ Gr u n i n a E. A. Görkezilen makala, 31 sah.

...Da *annadayım* sana, çocüm, nica gelärmış gagauzlar buyanı (N. Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 97 saĥ.).

Bir sabâ aklıma geldi başçaya *gideyim* da *bakëyim*, ne var (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili. 5–6-cı klasslar için. Kişinev, 1962, 198 saĥ.).

Men öñi bilen-â kolĥozçılarñ gerekli kömege tayınlıklarını *mâlim édeyin*, onsoñam – asırlık arzuviñ yüze çıkarılıyan göreşini *sınlayın* ĥem saña arma *diyeyin* diyip geldim (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 117 saĥ.).

Men *yola düşeyin*. Äĥli yerleri *aylanıp göreysin*. Adamların ĥabarını getirip size *yetireyin* (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 187 saĥ.).

s.44/1 Men size *maslahat bereyin*... (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat. 1974, 76 saĥ.).

Men Sancar sıyası bilen yene-de bir *gürleşeyin* (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 206 saĥ.).

s.44/2 Azerbaycan dilinde –*ayım/-eyim*, –*ayın/-eyin* kipleri kullanılmıyor. Azericede istek kipinin birinci şahsı –*a/-e* aracılığı ile emir kipi de ĥiçbir kip eki getirilmeden ilgili şahıs ekleri yardımıyla teşkil edilir.

s.44/3 Türk ve Gagauz dillerindeki –*ayım/-eyim*, Türkmen klâsik edebiyatının dilinde yer alır. Bu ekle aynı anda –*ayın/-eyin* de yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

s.44/4 Meselâ:

Tabıgıyet birle salvat *aydayım*,

Sövgüden biĥetdi-gayat *aydayım*

(Dövlətməmmet Azadı. Vagzı-azat,
1962, 22 sahn.).

İki magnı bir zekatda, èy ahn!
Aydayın gel bir zaman, diñle dañı
(Şol yerde, 88 sahn.).

Ber izi, bir sejdeyi-şükr *èyleyim*,
İsmi-zatıñ zar ile zıkr *èyleyim*
(Şol yerde, 102 sahn.).

Pelek senden bir *şikayat èdeyin*,
Günbe-günden sürnüp geldi garıplık.
Budur arzı-ñalım saña *aydayın*
İktıyarım goldan aldı garıplık
(“Çagalara”. 1973, 7 sahn.).

s.44/5 Bunlardan *-ayın/-eyin* eki Orhon-Yenisey Abideleri'nde de kullanılmıştır¹⁵⁰. Sonra bu ekin *-ayım/-eyim* şekli de ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemde *-ayım/-eyim* ekiyle aynı anda kullanılan *-ayın/-eyin*, kendi yerini tamamen *-ayım/-eyim* ekine bırakmıştır¹⁵¹. Türk dilinde teklik birinci şahısta kullanılan bu ek, yapısındaki *-ya/-ye* unsurunu kaybetmiştir:

¹⁵⁰ A h m e t o v M. A. Glagol v Yazıke Orhono-Yeniseyskih Pamyatnikov. Avtoref. kand. diss. Alma-Ata, 1970, 20 sah.

¹⁵¹ E r g i n M. Görkezilen iş, 289 sah.

*söyle-ye-y-im>söyleyim, yaz-ma-ya-y-ım>yazmayım// s.45/1 yazmıyım*¹⁵². Bu hadise Türk dilcilerinin kitaplarında da yer almıştır: *neyleyim, başlayım*¹⁵³.

s.45/2 Türkmen ve Gagauz dillerinde fiilin *-ay/-ey* kipi, bu şekilde hiçbir şahıs eki almadan kullanıldığında da teklik birinci şahsı karşılayabilir. Yine de *-ay/-ey* ekinin bu biçimde kullanılmasına Türkmen ve Gagauz dillerinde çok az rastlanılır.

s.45/3 Meselâ:

– Sen, sen Gandımıñ ayagını falaka salanım için, nâme beyle nebsiñ ağırdı. Nâme ol eşekde yüküñ barmıdı? *Ayt görey!* – diyip gızarıldı (H. Deryaev. Hârasat, 1974, 36 sah.).

Şen *alay* duzup – varıp,

Nâra yerdan koparın (D. Tanasoglu. Çal Türküm. Kişinev, 1962, 83 sah.).

s.45/4 Türk, Gagauz ve Türkmen dillerinde istek kipinin çokluk birinci şahsını anlatmak için de emir kipinin çokluk birinci şahsı kullanılır. Bu ek Türk ve Gagauz dillerinde kendi içinde birbirine benzer olup, *-alum/-elim* biçiminde görülür. Türkmen dilinde ise bu fiil kipi *-alı/-eli// -alıñ/-eliñ* şeklinde yer alır. Yakın kardeş Türk ve Gagauz dilleri ile karşılaştırıldığında, Türkmen dilinin farklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu farklılık kip oluşturan ekle değil, şahıs ekleriyle alakalıdır.

s.45/5 Meselâ:

Anlat *bakalım* şimdi, bütün bunları nasıl bildin? (N. Hoca. Fıkralar. Sofya, 1957, 54 sah.).

¹⁵² K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 216 sah.

¹⁵³ E r g i n M. Görkezilen iş, 289 sah.

Beyim oğlan, paşam oğlan!

Kolum yastık, saçım yorgan

Bin, *gidelim* beyim oğlan (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 11 sah.).

Sözü *uzatmayalım*, krallığı sana bırakmak istiyor. Müjdeme ne vereceksin *bakalım?* (Şol yerde, 36 sah.).

Bilersin ne, Kosti, *hâ tâ islâ*, ozaman biz *dâ yevâ gidelim* (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 128 saĥ.).

s.46/1 Gel *tâ iy kuvedimizi deneyelim* da kafadar *olalım* (Gagauz Folkloru, 1969, 141 saĥ.).

İyri *oturalım* da uz *lafedelim* (Şol yerde, 107 saĥ.).

Yöne çaga *nâme-de* bolsa bir yörgünli *at dakalıñ* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 44 saĥ.).

Gel ikimiz şu yerde birazacık *oturalı*. *Gürrüñ edeli* (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 21 saĥ.).

Töverege *sın edeliñ*, *payĥas edeliñ*. Medeniyete *ayak basalıñ*. İlim *alalıñ* (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 58 saĥ.).

Yöne ođlanlarıñ baĥımracık gelerini *dilâbereli...* (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 17 saĥ.).

s.46/2 Bu fiil kipinin Türk ve Gagauz dillerindeki gibi *-alım/-elim* şekline Türkmen klâsik edebiyatında da rastlıyoruz.

s.46/3 Meselâ:

Âaklıgı çün üşbu sırnıñ êz huda,

İsteyelim bu velet üçin şipa

(Döwletmämmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 50 saħ.).

Mülküñ êrmes, nıgmatıñ kılmak şumar,

Şükr edelim cemgına, sanmañ hezar

(Şol yerde, 96 saħ.).

Anları sövgenleriñ hâlı nedir,

Söyleyelim, beski aħvalı nedir

(Şol yerde, 118 saħ.).

s.46/4 Türkmen dilinde *-alı/-eli*, bu şekilde hiçbir şahıs eki almadan kullanıldığında çokluk birinci şahsı anlatır. Gerçekte bu durumu, yani kip oluşturan *-ay/-ey* ekinin kişi eki almadan teklik birinci şahsı anlatmış olduğunu yukarıda görmüştük. Bu durumda istek kipinin teklik birinci şahsını *-ay/-ey*'in, çokluk birinci şahsını da *-alı/-eli*'nin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, şahıs eki almadığında istek kipinin teklik birinci şahsı *-ay/-ey*, çokluk birinci şahsı ise *-alı/-eli* ile ifade edilir. Bunlardan *-ay/-ey*, genellikle, şahıs

ekiyle, *-alı/-eli* ise hem bu biçimde hem de şahıs eki olarak kullanılır. Türkmen dilinin Hasar şivesinde s.47/1 ve Enev şivesinin Manış ağzında *gedäy*¹⁵⁴, *gidäy*¹⁵⁵ sözlerinde *-äy* ekinin çokluk birinci şahsı anlattığını görmekteyiz. Gerçekte bu durumu, G. F. Blagova bir makalesinde günümüze değin süregelen bir hadise hükmünde ele almıştır. Ayrıca, *-ay* ekinin birinci şahsı anlatmış olduğunu göstermiştir¹⁵⁶. Sonra G. F. Blagova Türki dillerde ve onların şivelerinde ve de tarihi dönemlerde *-ay/-alı* eklerinin şahıs ve sayı anlatmaktaki farklılıklarını tetkik ederek aşağıdaki neticeye varmıştır: “*Böylece, kesin olarak -ay’ın istek kipinin bir göstergesi olduğunu, sayı bakımından nötr, fakat aynı zamanda -alı gibi artık belirli bir sayı değerini (iki) ifade ettiğini söyleyebiliriz*”¹⁵⁷.

1.2.6-*ay/-ey, -alı/-eli* Kiplerinin Olumsuzu

s.47/2 Bu fiil kiplerinin olumsuz şekli bu eklerden önce *-ma/-me* getirilerek teşkil edilir.

s.47/3 Meselâ:

Hani bu kadar acı çekdim, kimseye *anlatmayayım* diyerum, hatta Allaha bile (Nâzım Hikmet. Bütün Eserleri. Cilt altı. Sofya, 1971, 287 sah.).

Şimdi onları sofradan *kaldırmayalım* (S. Ali. Kürk Mantolu Madonna. Sofya, 1960, 24 sah.).

¹⁵⁴ S a p a r o v a G. Dialekt Hasarlı Turkmenskogo Yazıka. Avtoref. kand. dis. Aşhabad, 1970, 16 sah.

¹⁵⁵ A t a m e d o v N. Manışskiy Govor Anauskogo Dialekta Turkmenskogo Yazıka. Avtoref. kand. dis. Aşhabad, 1965, 22 sah.

¹⁵⁶ B l a g o v a G. F. Stroeniya Form Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah i Tendentsiya k Sverhnormalnomu İh Uslojneniyu.– “Sovetskaya tyurkologiya”, 1973, No 1, 11 sah.

¹⁵⁷ Şol yerde, 12 sah.

A-a-a, *göreyim* onu kapumda şansora! (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak, 1970, 39 saĥ.).

Kaş çekmē savaşırken gözünü *çıkarmaylım!* (Gagauz Folkloru, 1969, 106 saĥ.).

Sâhel yerde bir *masgaraçılığın üstünden baraymalın* (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 62 saĥ.).

– Perman, bu top-tüpeñin sesi ĥalıs yakın gelip barya-la. Birden *üstümüzü aldıraymalı* – diyip garrı s.48/1 éne oğlunın yüzüne gorkulı garadı (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 26 saĥ.).

Yaşulı yatanları *gorkuzmayın* diyen maksat bilen yene-de ızlı-ızına iki gezek ardıncıradı (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 177 saĥ.).

s.48/2 Türk dilinde olumsuzluk anlatan ekin *-mı/-mi* şeklinde kullanılışına da rastlamak mümkündür.

s.48/3 Meselâ:

Sen şarkı söyledin, ben de *etmiyeyim* mi? dedi (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 74 sah.).

Ben kendim bir fikir *söylemiyeyim* (Şol yerde, 74 sah.).

s.48/4 *-ay/-ey*, *-alı/-eli*'li kip ekinden sonra *-mı/-mi* ekinin getirilmesiyle bu fiil kiplerinin soru şekli teşkil edilir. Ayrıca metinde soru anlamı olan sözlerin kullanılmasıyla da soru ifade edildiği görölmektedir.

s.48/5 Meselâ:

Söliyeyim mi, söylemiyeyim mi? (Nâzım Hikmet. Bütün Eserleri. Cilt yedi. Sofya, 1969, 226 sah.).

– *Neden daha insanlıklı olmayalım?* diye hararetle itiraz etti Elisaveta (Emiliyan Stanef. Seçilmiş Hikâyeler. Sofya, 1970, 18 sah.).

– Babo-o, kümbet boycazına *geçeyim mi?* Babo-o, kümbet boycazına *geçeyim mi?* (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 123 sah.).

– *Ne dileyim?* Sormuş Gürgenci (Şol yerde 151 sah.).

– Men indi siziñ hâysıñıza *inanayın?* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 262 sah.).

Ĥakikatı muña dolusı bilen *aydayınmı* ya-da *aytmayınmı?* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 208 sah.).

Biz indi kimde gız bar diyip *soralımı?* (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 304 sah.).

s.48/6 Türkmen dilinde *-ay/-ey*, *-alı/-eli* fiil kiplerini teşkil eden eklerden önce, giriş-sonuç sözü oluşturan *-ay/-äy* ekinin kullanımına da çokça rastlanır.

s.48/7 Meselâ:

– Amanmı diyerlik hâysimiziñ uludığımızı... yok, yalnızdım, ululığına men hâs ulı, gel onı *biläyeli-le*: sen näçe yaşında? (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 182 sah.).

– Geliñ, govusı, rusça *gepleşäyeliñ...* (G. Kuliev. Gara Kerven, 1971, 38 sah.).

s.49/1 – Obañıza yolum düşensoñ, saglığıñızı *sorayayın*, onsoñam *hoşlaşayayın* diyip sovlaydım (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 176 sah.).

s.49/2 Fiilin *-ay/-ey*, *-alı/-eli// -alıñ,-eliñ* kiplerinden önce giriş sonuç sözü oluşturan *-ay/-äy* ekinin kullanılmasıyla Türkmen dili imlâsında bu eklerin

arasındaki *y* ve *a*, *e* (*é*) sesleri çift ses anlatan *ya*, *e* harfleri ile gösterilir. Söylenirken ise cümle başı-sonu sözü olan *-ay/-äy* ekinin ünlüsü uzatılır: *barayayın*, *geläyeyin*, *barayalı//barayalıñ*, *geläyeli//geläyeliñ*.

1.2.7-*alı/-eli* Ekinin Tarihi Gelişimi

s.49/3 Türkolojide bu ekin etimolojisi ile ilgilenen dilciler onun iki kısımdan ibaret olduğunu göstermişlerdir. Bu bölümün başında belirtildiği gibi, *-a+lı/-e+li* kipinin birinci kısmı *-gay/-gey* ekinden türemiştir. Bu ekin ikinci kısmının tarihi gelişimi hakkında Türkolojide çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

s.49/4 N. A. Baskakov'un açıklamalarına göre *-a+lı/-e+li* karmaşık *-gay — lıķ* ekinin kısalması ile meydana gelmiştir. Bu şeklin ikinci elementinin ortak çokluk ifade ettiğini N. A. Baskakov söylüyor. *-gay-lıķ* ekinin fonetik yönden gelişimi neticesinde bilinen Türki dillerde bu ekin pek çok varyantı ortaya çıkmıştır. *-lıķ* elementinden *-lı* ve *-l* şekilleri teşekkül etmiştir. Bazı durumlarda bu şekillere çokluk bildiren *-lar* ya da şahıs gösteren *-m*, *-miz* ekleri de getirilmiştir¹⁵⁸. Böylece, N. A. Baskakov'un gösterdiği üzere, Türk ve Gagauz dillerindeki bu fiil kipi şahıs ekleriyle birlikte *-a-lı-m/-e-li-m* biçiminde gelişmiştir. Aslen N. A. Baskakov, *-m* şahıs ekinin de bütünüyle bir ek olan *-miz* şeklinden kısalmış olduğunu söylüyor¹⁵⁹. Türkolog Türkmen dilindeki *-alıñ/-eliñ* ekinin etimolojisini daha farklı açıklıyor. Onun görüşüne göre, bu ekin de ikinci

¹⁵⁸ B a s k a k o v N. A. Proishojdenie Form Povelitelno-Jelatelnogo Nakloneniya v Tyurkskih Yazıkah, 93–94 sah.

¹⁵⁹ Şol yerde, 94 sah.

kısmı *-lik* elementinden türemiştir. s.50/1 *-lik* ekinin sonundaki *k* sesinin nazal *n* ya da *n* sesine dönüşmesiyle *-alıñ/-eliñ*'in oluştuğunu söylüyor¹⁶⁰.

s.50/2 Fiilin *-alı/-eli* kipinin yapısıyla G. F. Blagova özel olarak ilgilenip, bu ekin *-a(y)* ve *-lı* unsurlarından ibaret olduğunu gösteriyor. O, bu eklerin her birinin teklik ve çokluk şahıs yönünden özelleşmiş olduğuna dayanarak, *-lı* ekinin umumen çokluk bildirdiğini belirtiyor¹⁶¹. V. Kotviç *-l, -li* eklerinin bazen bu biçimde ya da başka elementler alarak *-lim, -lik, -liñ* şeklinde yalnız çokluk şahısta görüldüğünü anlatıyor¹⁶². Bu bilgiler ışığında, G. F. Blagova bu mesele hakkında aşağıdaki düşünceye varır: “*-a(y)-lı-k morphem birleşiminin üçlü ayrımını ve -a(y)-lı'nın birçok Türki dil ve ağızda istek kipinin çokluk birinci (nadir olarak ikinci) şahsı biçiminde kullanılmasını göz önünde bulundurarak, '-lı/-li' şeklini daha sonraları ortaya çıkan -lık//-lik şeklinin kısaltmış hâli olarak ele almak mümkün değildir. Aksine, eski Türk yazılı kaynaklarında özellikle ekli şekillerinin kaydedilmiş olmasına rağmen, özel bir şahıs-sayı eki alan son şekil (-lık//-lik) çok daha geç bir dönemde görülmüştür*”¹⁶³.

s.50/3 G. F. Blagova *-lı* ekinin çokluk bildiren bir ek olduğunu, teklik birinci şahıs ekini alabildiği hâlde aslında çokluk birinci şahıs ifade ettiğini söyler¹⁶⁴. G. F. Blagova, bu yapının Türk ve Gagauz dillerinde kullanıldığını gösterir¹⁶⁵. Sonra bu dilci teklik birinci şahıs anlatan ekin *-ay* ve *-a(y)-lı* yapılarının ikisine de eklenme özelliğinin çok yaygın olduğunu ifade eder. O, *-ay/-ey* kipinin teklik ve *-alı/-eli* kipinin de çokluk şahıslar anlattığından

¹⁶⁰ B a s k a k o v N. A. Görkezilen makala, 93 sah. 4-2782

¹⁶¹ B l a g o v a G. F. Görkezilen makala, 13 sah.

¹⁶² K o t v i ç V. Görkezilen iş, 263 sah.

¹⁶³ B l a g o v a G. F. Görkezilen makala, 13 sah.

¹⁶⁴ Şol yerde, 13 sah.

¹⁶⁵ Şol yerde, 14 sah.

hareketle, Türk ve Gagauz dillerindeki teklik birinci şahsı anlatan *-ayım/-eyim* ve çokluğu anlatan *-alım/-elim* kiplerine gelen s.51/1 şahıs eklerinin ikisinin de aslında teklik birinci şahıs olduğunu anlatır¹⁶⁶.

s.51/2 Türkmen dilindeki *-alıñ/-eliñ* kipinde yer alan *-ñ* şahıs ekini ise G. F. Blagova fiilin emir kipinin ikinci şahsından birinci şahsına geçen bir yapı olduğunu kabul eder. Türki dillerin fiil şahıs eklerinde (spryajenie-çekim) bunun görülen bir hadise olduğunu söyler¹⁶⁷. Bununla o, Türkmen dilindeki *-alıñ/-eliñ* kipinde yer alan *-ñ* şahıs ekini *-ay/-ey*, *-alı/-eli* kiplerine katılıp çokluk birinci şahsı anlatan *-k* ile aynı kategoride değerlendirir¹⁶⁸. Böylece söz edilen *-ñ* ekinin de fiilin *-a(y)ın* kipindeki şahıs eki ile aynı kökenden olduğunu anlatır. Buradaki *-ın* kısmını da *-mān* zamirinin kalıntısı olarak nitelendirir ve onu şahıs-sayı gösterici olarak kabul eder¹⁶⁹. Bu türlü bir izahta fiilin istek kipinin olağan yapısına uymayan bir şeyin var olmadığını belirtir: *-ay/-alı+şahıs-sayı* göstericisi¹⁷⁰. Ayrıca, *m* sesinin *n* ile zamir özelliğine sahip oluşu *-ın* ekinin teklik birinci şahsı anlattığına bir delil sayılır. Sonra G. F. Blagova *-ayım/-ayın* eklerinin Rabguzi’de aynı manada paralel kullanıldığına, Orhon-Yenisey Yazıtları’nda *-ay-ın* ekinin teklik birinci şahısta, *-a-lı-m* ekinde de bu şahsın çokluğunda yer aldığına dayanarak, gramatik yönden özelleşmiş olduğundan hareketle, aşağıdaki fikre varır: “*-ım>-ın* geçişinde *-ın*, teklik ikinci şahıs göstergesi olarak yeniden kavramlandırılabilir, o da sırası geldiğinde *-ın>-ıñ*’ın sonraki gelişimine etki eder”¹⁷¹. Bunlardan anlaşılacağı üzere, Türk ve Gagauz dillerindeki *-alım/-elim* ve

¹⁶⁶ B l a g o v a G. F. Görkezilen makala, 15 sah.

¹⁶⁷ Şol yerde, 10 sah.

¹⁶⁸ Şol yerde, 15 sah.

¹⁶⁹ Şol yerde, 16 sah.

¹⁷⁰ Şol yerde, 16 sah.

¹⁷¹ Şol yerde, 17 sah.

Türkmen dilindeki *-alıñ/-eliñ* fiil kiplerinde çokluk birinci şahsı anlatan *-m/-ñ* şahıs ekleri aslında bu şahsın tekliğini anlatan ekten türemiştir. Yine bu şekle s.52/1 gelinceye kadar *-m/-ñ* şahıs eklerinin her birinin farklılaşma evresi geçirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu şahıs eklerinin belli bir biçime gelme süreci kendi aralarında birbirine benzerdir. Başka bir deyişle, *-alım/-elim*, *-alıñ/-eliñ* eklerinin yapı yönünden meydana gelişi kardeş dillerin üçü için de ortaktır: Fiil kökü, fiil kipi, şahıs eki.

s.52/2 Türk, Gagauz ve Türkmen dillerinde fiilin *-a/-e* istek kipinin teklik ve çokluk birinci şahıslarda yer almayışı, bu gramatik manayı vermekte bu dillerde *-ay/-ey* ekinin kullanılmış olmasıyla ilgilidir. Bu sebeple *-a/-e* istek kipinin çekim tablosunda *-ay/-ey*'in yer alması ancak mana yönünden mümkündür.

1.2.8-*a/-e* Ekinin Anlamı

s.52/3 Şekil yönünden *-a/-e* Azerbaycan dilinde fiilin istek kipini teşkil eden gramatik bir ek hükmünde bütünüyle özelleşmiş, diğer Güneybatı Türki Dillerde belli bir sistem içinde kendini gösterememiştir. Bunun için bu kipin anlamını tespit etmekte de Azerbaycan dili esas alınmıştır.

s.52/4 Fiilin *-a/-e* kipinin gramatik anlamını izah etmekte bir birlik yoktur. Bu hususta yapılan araştırmalarda muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. *-a/-e* kipinin manasıyla ilgili olarak ileri sürülen görüşlerden biri onun konuşulduğu anda yapılan iş ve harekete konuşanın subjektif yaklaşımını anlattığıdır¹⁷². Başka

¹⁷² Azərbaycan Dilinin Grammatikası. Bakı, 1951, 189 sah.

birçok araştırmada istek kipinin arzu, istek anlattığı üzerinde durulmuştur¹⁷³. M. Guseynzade'nin kitabında ise bu kip "fiilin iltizam-istek kipi" şeklinde adlandırılıp, onun gereklik, istek bildirdiği söyleniyor¹⁷⁴. M. Ragimov istek kipinin konuşanın bir iş-hareketi yapmaya dair arzu, s.53/1 isteğini ifade ettiğini belirtiyor¹⁷⁵. R. Rustamov istek kipinin bir iş-hareketi yerine getirmeye konuşanın isteğini anlattığını, bunun yanı sıra bu kipin gereklik ve başka anlamlarda da kullanıldığını gösteriyor¹⁷⁶.

s.53/2 Azerbaycan dilinin tarihi klasik eserlerinde *-a/-e* istek kipinin içerdiği anlamlar, M. Ş. Ragimov'un çalışmalarında geniş ölçüde yer almıştır¹⁷⁷. Ayrıca, N. G. Agazade'nin kitabında istek kipinin anlamları analiz edilmiştir¹⁷⁸. Bu dilcilerin kitaplarında *-a/-e* kipinin gramatik anlamları bu türlü başka fiil kiplerinin anlamları ile karşılaştırılmış ve onların her birinin farklı özellikleri gösterilmiştir.

s.53/3 Fiilin *-a/-e* kipinin esas anlamlarından biri de arzu, istek anlatmaktır. Bu şekilde kullanıldığında çeşitli isteği, arzuyu bildirir. Onun bu fonksiyonda kullanılışı Güneybatı Türki Dillerin tamamında da mevcuttur ve bu kipin gramatik anlamını belirleyici temel faktördür.

s.53/4 Meselâ:

¹⁷³ Azärbaycan Dilinin Grammatikası. 1 hissa. Bakı, 1960, 200 sah.; Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, 117 sah.

¹⁷⁴ H ü s e y n z a d ä M. Müasir Azärbaycan Dili. Bakı, 1954, 209 sah.

¹⁷⁵ R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1963, 75 sah.; ş o n u ñ k ı. İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke. Avto-ref. dokt. dis. Bakı, 1966, 49 sah.

¹⁷⁶ R ü s t ä m o v R. Ä Azärbaycan Dili Dialekt vä Şivälärindä Felin Arzuv ve Lazım Şakilläri. Bakı, 1962, 5 sah.

¹⁷⁷ R a g i m o v M. Ş. İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke.; ş o n u ñ k ı. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi.

¹⁷⁸ A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke. Bakı, 1967.

Palçığ-zad yoğdur, goy *kedim* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 229 saħ.).

– Alan hoşbâht böyüsün gızım. Ol kün olsun *toyunu yeläyäsiz*, yelä bu “Moskviç” dä ona kâlin *kätiräsiz*... (Salam Gädirazä. Sän Olmasaydın... 1974, 12 saħ.).

Anadolu’da eski kadınlar evlerine yakın ağaçlara saksığan geldiğini gördüklerinde “Geldin mi?”, “Ne var *hayır ola*.” diye ona arzuhalların cevabını sorarlar (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 31 saħ.).

– Serdar, iki gözün dört bolupdır, *märek bola!* – s.54/1 diyip, gadır bilen gutladı (H. Deryaev. Hârasat, 1974, 238 saħ.).

– Goyun. “İl bilen gelen toyda bayram” diyipdirler. *Bâhbit bol-a. Hâyırlısı bol-a* (B. Hüdâyazarov. Gumlular, 1970, 20 saħ.).

– Aferim kızsın, Sôfi, bütün üreklän kutlêrim seni hem istêrim işinda bük üstünnüklerä *yetişäsin* (N. Tanasoglu. Bucak, Bucak, 1970, 60 saħ.).

– *Sâ olasin*, babo, *sâ olasin*, islâ ani buracâ kolverdın (Gagauz Folkloru, 1969, 122 saħ.).

Hepsi Bayır ôlunu severlär, ona “*Sâ olasin!*” – dêrlär, onu seslêrlär (Şol yerde, 160 saħ.).

s.54/2 Yukarıdaki misallerde *-a/-e* kip ekini kabul eden fiiller gramatik anlamlarına göre arzu, istek anlatmaktadır. Yine bu mananın muhtelif şekillerde ortaya çıktığını görebiliriz. Meselâ, birinci örnekte yer alan Azerbaycan dilindeki *kedim* arzu, istek anlatmakla birlikte konuşanın bu iş ve hareketi yapmak için kararlı bir durumda bulunduğunu bildiriyor. İkinci misalde ise konuşmacı ne zaman gerçekleşeceği bilinmese de gelecekte bir şeyin olmasını arzu ediyor.

Gagauzca misallerdeki *sã olasin* dua etmek, minnettarlık bildirmekle bağlantılı arzu-isteği anlatıyor. Türkmençe *märäk bola* ise kutlama manalı arzu-istek bildiriyor. Diğer örneklerde de istek kipindeki sözlerde istek-arzu ile birlikte başka ilave manalar mevcuttur. Hatta zaman zaman bu diğer manalar çok açık olarak ortaya çıkıp, esas anlamın da önüne geçmektedir. Bu yüzden *-a/-e* istek kipinin anlamlarını birer birer tetkik etmek gerekir.

s.54/3 1) Fiilin *-a/-e* istek kipi anlam yönünden emir, rica anlatır.

s.54/4 Meselâ:

Ûhahiş ediräm bir dä bu barädä *danışmayag* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında Üç Dost, 1964, 238 sah.).

– Käl, *yığışag*, män olan evdä *yaşayag* – deyirdi – Onsuz da yeriniz darısgaldır. Arvadiñ rahatlığını *pozmayag* (Salam Gädirezadä. Sän Olmasaydın..., 1974, 62 sah.).

– Tez yevä *geläsin*, annadınmı? Ko bän seni avşama bakana yerleştiririm! (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 131 sah.).

s.55/1 Zorda onnan *çârasın* beni (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 156 sah.).

İş-ä êdem veli, alabilen pulunu da aldı – diydi.

Goñşular:

– *Bähbit bola* – diyşip içlerini güldürdiler (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 308 sah.).

s.55/2 *-a/-e* istek kipi ile emir ifade edilişi gerçekte bu anlamın emir kipinde anlatılışından semantik yönden farklıdır. İstek kipinin yardımıyla emir ifade edilmişinde iş ve hareket tamamıyla gelecek zamana ilişkin olup, konuşulduğu

anı içerisine almaz. Ayrıca, bunda emir çok kesin niteliktedir. Emir anlamı fiilin emir kipi ile anlatıldığında ise iş ve hareket konuşulan anı da kapsar. Başka bir deyişle, birinci durumda çok sonraları olacak bir hareket, ikincisinde ise hemen gerçekleşmek üzere olan bir hareket anlatılmaktadır¹⁷⁹.

s.55/3 2) Azerbaycan dilinde *gerek*, Gagauz dilinde de *lazım* cümle başı-sonu sözleriyle kullanılan *-a/-e* istek kipi anlam yönünden gereklik anlatır. Bu durumda, bu fiil kipi ile kullanılan cümlenin giriş-sonuç sözleri ondan önce getirilir. Gagauz dilinde bu sözlerin *-a/-e* kipinden sonra kullanıldığı da görülür.

s.55/4 Meselâ:

Ĥästâhana tikmek üçün nâ çoĥdu yer. *Käräk* elâ Sevdimalının arıĥanasını daĥıdasınız (İlyas Äfândiyev. Daĥlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 273 saĥ.).

Käräk ĥär kâsin öz dilini *tapasan* (Şol yerde, 289 saĥ.).

Leninist olmâ deyni ĥer bir iştä Leninâ *benzeyâsin lazım* da ĥer kerâ örneklerini *tutasın* (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz dili. 5–6-jı klasslar için. Kişinev, 1962, 213 saĥ.).

Onun ĥer bir lafına *lazım* bir yıl *düşünâsin* (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 210 saĥ.).

s.55/5 Bu misallerde gereklik anlamının verilmesinde cümle başı-sonu *gerek*, *lazım* sözlerinin sözlük manaları özel bir rol oynar. Bu giriş-sonuç sözleri kendi sözlük anlamlarına göre zarurilik, gereklik anlatmaktadır. Bu tür ifadeler de s.56/1 *-a/-e* istek kipinin gereklik manasında kullanılmasına olanak sağlar.

¹⁷⁹ R a g i m o v M. Ş. İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke, 55 saĥ.

s.56/2 3) *-a/-e* istek kipi anlam yönünden şart anlatıp, şart kipinin fonksiyonunda kullanılır. Bu durumda bu kip şimdi yapılması gereken iş ve hareketin şartını bildirir.

s.56/3 Meselâ:

– Yaĥşı, aşı, nâ olar, sizâ *kedäk* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 37 saĥ.).

– Deyirâm işgılanana gädär burada *közlâyäk*, aĥlınız nâ käsir? (Şol yerde, 73 saĥ.).

Dünnedä yoktur tâ bük sevinmelik, nekadar ani *yaşayasin* da bir aydınnıklı gelecek için sovaşasin! (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili. 5–6-jı klasslar için. Kişinev, 1962, 256 saĥ.).

– Kiri, danışma, kâräk hâr nâ olur-olsun, männân *başbir olasan*, yoĥsa säni dâ, oğlanlarını da öldürücâyâm (Azərbaycan Nağılları, II, 1966, 277 saĥ.).

s.56/4 Şart manalı *-a/-e* istek kipi, *eger* sözü ile kullanıldığında bu anlam çok açık görülür. Azerbaycan dilinde istek kipinin *eger* sözü ile birlikte şart bildirmesi E. Hagverdiev'in, C. Cabbarlı'nın kitaplarında örneklerle gösterilmiştir¹⁸⁰.

s.56/5 Meselâ:

Äkär zâncirâ baĥlı ola yenâ kälâcäk (Ä. Ĥagvârdiyev). *Äkär bilâm o* buraya kâlibdir, onun büyük tikäsini gulâĥına döndärmäsâm bu papag olmasın, lap arvad lâçâyı olsun (C. Cabbarlı).

¹⁸⁰ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 90 sah. (Aşakdaki mısallar hem şol monografiyadan alındı).

s.56/7 4) Fiilin *-a/-e* istek kipi sebep, maksat anlatıp bir iş ve hareketin olması için öncesinde onun sebebi olarak başka bir hareket veya işin ortaya çıkması gerektiğini anlatır.

s.56/8 Meselâ:

Bunun üçün də kârek vahtlı-vahtında gapı pāncārāni açasan ki, hava *tāzālānā* (İlyas Äfāndiyev. Dağlar Arhāsında Üç Dost, 1964, 45 saĥ.).

– O barādā arĥayın ol, ancag galmagalı odur ki, *kârek* hörmätli adamlardan birinā *ohuyam, mäslähät alam* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galĥanlar, 1972, 246 saĥ.).

s.56/9 5) Fiilin *-a/-e* istek kipi zaman kiplerinin anlamında da kullanılır. Bu anlamda s.57/1 kullanılan istek kipi, genellikle, şimdiki gelecek zaman anlatır. Bu yüzden böyle bir durumda onu belirsiz gelecek zaman bildiren kiplerin yerine koyduğumuzda da metinden anlaşılın anlam değışmiyor.

s.57/2 Meselâ:

– Māni *bādbāĥt etmäyäsiz* (M. S. Ordubadi. Döyüşän Şähär, 1960, 138 saĥ.).

– Hälä tövläläri *düzäldäk*, sonra o barādā fikirläşäräk, - dedi (İlyas Äfāndiyev. Dağlar Arhāsında Üç Dost, 1964, 110 saĥ.).

– Kârek *bagışlayasan*, ĥala sänä dä zähmät veriräm (Salam Gädirzadä. Sän Olmasaydın..., 1974, 11 saĥ.).

Kârek kerisini özüniz *daşıtdırasınız*, yoldaş bağçı! (Seyfäddin Dağlı. Yaylag Gaygıları, 1974, 38 saĥ.).

Üç gün-üç gecä öriyäsın,

Tudoriyä da yetişäsın (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 28 saĥ.).

– Nikola, ôlum, Nikola!

Bän sana betfa yedecäm –

Dokuz yıl ĥasta yatasın,

Dokuz da döşek çürüdäsin,

Dokuz da yorgan çürüdäsin,

Çavdar sapı gibi kalasın,

Înä kulândan geçäsin,

Filcan dibinä oturasın

(Gagauz Folkloru. Kişinev,

1962, 51 saĥ.).

s.57/3 Azerbaycan dilinin şive ve ağızlarında da *-a/-e* istek kipi emir, zaman, gereklik, şart anlamlarında yaygın olarak kullanılır. Onun bu anlamları R. A. Rustamov'un kitabında geniş bir şekilde gösteriliyor¹⁸¹. Azerbaycan dilinin klâsik eserlerinde istek kipinin sebep, maksat, tahmin (predpolojeniya), şart, emir, gereklik, zaman (önceden başlayıp şimdi devam eden zaman, genel şimdiki zaman, belirsiz gelecek zaman, bilinen gelecek zaman) anlamları birer birer tahlil

¹⁸¹ R ü s t ä m o v R. Ä Azärbaycan Dili Dialekt vâ Şivälärindä Felin Arzu ve Lazım Şakilläri. Bakı, 1962, 22-23 saĥ.

edilmiştir¹⁸². Azerbaycan dili grammerinde istek kipinin anlatım s.58/1 yönünden şimdiki gelecek zaman, şart, emir kiplerinin yerine kullanıldığı belirtiliyor¹⁸³. Bunlar Azerbaycan dilinde *-a/-e* istek kipinin diğer Oğuz dillerine göre çok aktif olduğunu ve çeşitli anlamlarda kullanılmış bulunduğunu gösteriyor.

s.58/2 *-a/-e* istek kipinin başka bir kip karşılığında kullanılması tesadüfi bir olay değildir. Bu ek, tarihi eserlerin dilinde muhtelif fiil kiplerinin fonksiyonunda kullanılmıştır. O halde, *-a/-e* kipinin çok anlamlılığı epeyce eski olup, günümüzde de bu anlamlar belli bir derecede kendini gösterir. Ayrıca, *-a/-e*, yerine kullanıldığı kiplerle umumi yakınlıklar gösterir. Bu türlü bir benzerlik de *-a/-e* kipine başka bir fiil kipinin anlamında kullanılmasına olanak sağlar. Meselâ, fiilin zaman kipinde esas belirleyici gramatik anlam zaman meselesidir. Eğer *-a/-e* gelecek zaman fiil kipinin anlamında kullanılırsa, onda bu anlam ile birlikte şimdi yapılması istenen harekete öznel bir istek de ortaya çıkar. Bu cümleden olarak gelecek zaman kipinde de belli bir derecede istek, arzu anlamı vardır. Eğer gereklik kipi açıkça yapılması gereken iş ve hareketi anlatıyorsa, fiilin *-a/-e* kipinde de, esas olmasa da, bu gramatik anlam belli bir derecede bulunur. Eğer şart kipinde esas gramatik anlam şart olsa da, bununla birlikte onda temelde olmayan başka anlamlar da bulunabilir. *-a/-e* kipi, bu şarta istek ve arzuyu katarak şartlı istek veya arzuyu anlatabilir. İşte bu türlü kiplerin her birinin kendi temel olan ve olmayan anlamları kendi aralarında birbirini karşılayabilir. Bu durumda belli bir fiil kipinin başka bir kipin fonksiyonunda kullanılmasını izah etmekte temel faktörlerden biri tam metindir. Bazı söz birliklerinin bu anlamın oluşmasında

¹⁸² R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Feil Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 79-106 sah.; ş o n u ñ k ı. İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke. Avtoref. dokt. dis. Bakı, 1966, 51-61 sah.

¹⁸³ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka. Fonetika, morfologiya i sintaksis. Bakı, 1971, 117 sah.

önemli yer aldığı da bir gerçektir. Meselâ, *-a/-e* kipi gereklik anlamını taşıdığında, genelde cümle başı-sonu *gerek, lazım* sözleri ile kullanılıyor. Bunlar da bu s.59/1 kipteki gramatik anlamı belirlemede temel görevi yerine getirir ve arzu, istek manası gereklik anlamına geçer. Başka bir deyişle, son gramatik ifade esas anlamı oluşturur.

s.59/2 Fiil kiplerinin anlam yönlerinden birbiriyle olan münasebeti bu kipleri oluşturan ekin çok anlamlılığına bağlıdır. Böylece bir fiil kipini teşkil eden ek başka bir kipi fonksiyonunda kullanılıyorsa, onu sonraki kipi esas eki olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü sonraki fonksiyonu onun gramatik anlamını belirlemede esas alınacak bir unsur sayılmaz. Buna karşılık kısmen başka bir fiil kipi hizmetinde kullanılmış olur.

s.59/3 Türkolojide bahsi geçen *-a/-e* eki, istek kipi şimdiki¹⁸⁴ ya da şimdiki gelecek¹⁸⁵ zaman şekli sayılır. Yine N. G. Agazade'nin belirttiği üzere, bu tespit şarta bağlıdır, çünkü istek semantik yönden gelecek zaman ile bir bütünlük gösterir. Bu mesele hakkında onun aşağıdaki söyledikleri çok yerindedir: "*Şimdiki gelecek zamanın tüm istek kipi şekilleri zaman açısından anlamsal gerçeklikleri bakımından karakterize edilirler. Bu şekillerde ifade edilen istek gerçekleştirilebilir, gerçek bir istektir ve onun gerçekleştirilmesi yakın veya nispeten uzak gelecek zamana bağlıdır; ama esas olan onun gerçek olmasıdır. Bu açıdan şimdiki gelecek zaman şekli, kesinlikle geçmiş zamanı ifade etmeyen, yani geçmiş zamanda yapılan eylemi değil, yapılması istenilen eylemin gerçek olmadığını ifade eden kipi geçmiş zaman şekliyle karşılaştırılır.*"

¹⁸⁴ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıkı. Fonetika, morfologiya i sintaksis, 1971, 117-118 sah.

¹⁸⁵ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı, 246 sah.; P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıkı. Fonetika i morfologiya, 208 sah.

Zaman bakımından bu şekil nötrdür ve gramer zamanlarının üçüne de dahil olabilir”¹⁸⁶.

s.59/4 Mana yönünden istek, şimdi olan veya şimdi olacak bir iş ve hareketi gösterir. O işin veya eylemin yerine getirilmesi ise nesnel ve öznel faktörlerle bağlantılıdır. *-a/-e* istek kipi ile anlatılan isteğin gerçekleştirilmesinde s.60/1 gerçek bir imkân mevcuttur. Bunun için de bu ek gramatik yönden istek kipinin şimdiki ya da şimdiki gelecek zaman eki hükmünde değerlendirilir. Fakat buradaki zaman ifadesi fiilin gerçek zaman kiplerindeki şimdiki ya da şimdiki gelecek zamandan farklı olup arzu, istek ifadesi daha önde gelir. Fiilin zaman kiplerinde, özellikle de, şimdiki ya da gelecek zaman kiplerinde, önceleri, zaman düşüncesi açık olup diğer anlamlar ikinci plânda kalmıştır. Bu da her bir kipi kendine has olan gramatik anlamı ile ilgilidir.

1.3 Fiilin İstek Kipininin *-ayadı/-äyedi* Eki

s.60/2 Şekil yönünden bu ek Güneybatı Türki Dillerde birbirinden farklıdır. İstek eki Türkmen dilinde *-ayadı/-äyedi*, Türk dilinde *-aydı/-eydi// -a/-e idi*¹⁸⁷, Azerbaycan dilinde *-a/-ä idi// -aydı/-äydi*¹⁸⁸, Gagauz dilinde *-aydı/ -eydi*¹⁸⁹ şeklinde kullanılıyor. İstek eki karmaşık-birleşik bir yapı arzeder. Onun birinci kısmı olan *-a/-e* ya da *-ay/-ey* istek kipini meydana getiren bir ektir. İkinci unsur ise *-dı/-di* zaman ekini kabul eden *ê- ∞ i-* (*<êr- ∞ ir-*) fiillerinin bir kalıntısıdır.

¹⁸⁶ A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke. Baku, 1967, 156 sah.

¹⁸⁷ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 247 sah.

¹⁸⁸ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, 118 sah.

¹⁸⁹ T a n a s o g l u D., A r a b a d j i N. Gagauz Dili. 5–6-cı klasslar için. Kişinev, 1962, 242 sah.

Bu yapıda bu fiil müstakillliğini koruyup, *idi* şeklinde de kullanılmıştır. Bu kullanıma Azerbaycan ve Türk dillerinde rastlamak mümkündür. Türkmen ve Gagauz dillerinde istek anlatan bu ekin ikinci kısmından yalnız zaman eki kalmıştır. Ayrıca Türkmen dilinde *ê- ∞ i-* (<*êr-* ∞ *ir-*) fiili tamamen düşmeyip, onun ünlüsü ile ekin ünlü sesi kendi aralarında birleşip, uzun söylenen bir sese dönüşmüştür. Eğer bu dikkate alınmazsa, *-ayadı/-äyedi* ekinin ikinci kısmındaki yardımcı eylemden hiçbir şey kalmamış gibi görünür. Azerbaycan ve Türk dillerinde bu yardımcı eylem müstakil bir söz olarak kullanıldığında, fiilin istek kipini teşkil eden ek *-a/-e* şeklinde ortaya çıkar. Yine bu yardımcı eylem bu ek ile birleşip karmaşık- s.61/1 birleşik bir kip biçimine girince, istek anlatan ek *-ay/-ey* şeklini alır. Bu durum Güneybatı Türki Dillerin hepsinde de yer almıştır. Türkmen dilinde istek anlatan bu kipin ikinci ünlüsünün uzun söylenişi onu diğer Oğuz dillerinden farklılaştırıyor.

1.3.1-*ayadı/-äyedi* Ekinin Kullanılışı

s.61/2 İstek kipini meydana getiren bu ekin kullanılışı Oğuz dillerinde kendi içinde birbirinden belli bir derecede farklılık gösterir. Bunun yanı sıra kardeş dillerin tamamına özgü olan genel ortak yönler de görmekteyiz. Bu kipin kuruluş tertibi şekil yönünden Oğuz dillerinin hepsinde de benzerdir: Fiil kökü+istek anlatan ek+şahıs eki. Fakat bu kipin kullanılışında Güneybatı Türki Dillerde farklılıklar vardır.

s.61/3 Türkmen dilinde istek kipini teşkil eden ek daima *-ayadı/-äyedi* biçiminde kullanılmıştır. Yapısında kalın ünlü olan sözlere *-ayadı*, ince ünlü

bulunan sözlere de *-äyedi* getirilir. Ünlü ile sona eren fiillere de, ünsüz ile biten fiillere de *-ayadı/-äyedi* katılır: *alayadı, okayadı, geläyedi, işläyedi*. Görüldüğü üzere, *-ayadı/-äyedi* ünlü bir sesle biten fiillere eklendiğinde, fiilin sonundaki kalın ünlü *-ayadı* ekinin birinci ünlüsüyle birleşip, doğal bir uzunluk ortaya çıkar. Bu ek ince ünlü bir sesle biten fiillere getirildiğinde, fiil kökünün sonundaki ve *-äyedi* ekinin başındaki ince ünlüler her zaman uzun söylenen *ä* sesine dönüşür. Bu fonetik değişimi aşağıdaki gibi göstermek mümkündür. Kalın ünlülerde: *oka+ayadı>okayadı*. İnce ünlülerde: *işle+äyedi>işläyedi*. Burada gene de bir hususu belirtmek gerekir. İstek kipini oluşturan *-ayadı/-äyedi* ekinin ilk ünlüleri ses birleşmesinden ötürü uzun söyleniyor. Bu durumda fiil kökünün sonundaki ünlü sesler düşmüş gibi görünür. Bizim görüşümüze göre, burada fiil kökünün sonundaki ünlü sesler tamamen etkisini yitirmeyip, istek kipini meydana getiren ekin s.62/1 ilk ünlüsünün daha da uzun söylenmesine sebep olmuştur.

s.62/2 Azerbaycan dilinde istek kipini teşkil eden ek *-ä/-ä+idi, -aydı/-äydi* biçimlerinde kullanılıyor. Bunlardan *-a idi/-aydı* kalın ünlülü ve *-ä idi/-äydi* ince ünlülü olan fiillere getirilir. Eğer *-aydı/-äydi* ünlü ile biten fiillere eklenirse, fiil kökü ile ekin arasında *y* sesi türer: *ohu – ohuyaydı, de – deyäydi*.

s.62/3 Türk dilinde istek kipini teşkil eden bu ek *-aydı/-eydi, -a ıdı/-e idi* biçimlerinde görülür. Tıpkı Azerbaycan dilinde olduğu gibi, Türk dilinde de *-aydı/-a ıdı* kalın ünlülü olan fiiller ve *-eydi/-e idi* ince ünlülü olan fiiller ile kullanılıyor. Bunlardan *-aydı/-eydi* ünlü bir sesle biten fiillere getirildiğinde, fiil kökü ile ekin arasında *y* sesi türer: *başlayaydı, yeyeydi*. Türk dilinde ünlü bir sesle

biten fiillere *-aydı/-eydi* eklendiğinde, *-ya/-ye* hecesinin düştüğünü de görmek mümkündür: *yazmayaydım>yazmaydım; söyleyeydim>söyleydim*¹⁹⁰.

s.62/4 Gagauz dilinde istek kipini oluşturan *-aydı/-eydi* ekinin kullanılışı farklı özelliklere sahiptir. Gagauz dilinde bu kip *-aydı/-eydi, -yëydi/-yeydi, -ëydi/-eydi* biçimlerinde kullanılıyor. Bunlardan *-aydı* yapısında kalın ünlü olup, ünsüz bir sesle biten fiillere; *-eydi* bünyesinde ince ünlü bulunup, ünsüz bir sesle biten fiillere getirilir: *alaydı, duraydı, vereydi, düzeydi. -yëydi* bileşiminde kalın ünlü olup, ünlüyle sona eren fiillere; *-yeydi* ince ünlü bulunan ve ünlüyle biten fiillere katılır: *toplayëydi, iyeydi, bekleyeydi. -ëydi* yapısında kalın ünlü bulunup uzun bir ünlüyle biten fiillere ve *-eydi* ince ünlülü, uzun bir ünlüyle sona eren fiillere getirilir: *săyëydi, sūëydi, bŭyeydi*. Türk dilinde olduğu gibi, Gagauz dilinde de *-aydı/-eydi* ünlü bir sesle sona eren fiillere eklendiğinde, fiil kökü ile ekin arasında türeyen *y* ve ekin birinci ünlüsü düşer: *başlayaydı>başlaydı, işleyeydi>işleydi*.

s.63/1 Yukarıda yapılan açıklamalardan, istek kipini meydana getiren *-ayadı/-äyedi* ekinin kullanılışında Oğuz dillerinin tamamına özgü olan genel ortak yönler ile birlikte dillerin her birine mahsus olan özelliklerin de var olduğu anlaşılıyor. Bu farklılıklar, esasen, fonetik nitelikli olup istek kipini teşkil eden ekin yapı yönünden kuruluşuna ve gramatik özelliğine ilişkin olmayıp, sadece her bir dile ait ek getiriliş sırası ve fonetik kanunları ile alakalı bir durumdur.

1.3.2-*ayadı/-äyedi* Ekinin Olumsuzluğu

¹⁹⁰ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 247 sah.

s.63/2 Oğuz dillerinin hepsinde de fiil kiplerinde yokluk anlatmak için *-ma/-me* eki kullanılır. Fiillerde olumsuzluk teşkil eden bu ek, kip oluşturan eklerden hemen önce yer alır. Böylece, *-ayadı/-äyedi* ekinin önünden *-ma/-me* ekinin getirilmesiyle istek kipinin olumsuzluk biçimi teşkil edilir. Bu türlü tertipte yapılan olumsuzluk şekli, yapı yönüyle Oğuz dillerinin hepsinde de benzerdir: Fiil kökü+olumsuzluk eki+kip oluşturan ek. Yine bu yapının teşkil edilmesinde her bir kardeş dilin kendine has olan özellikler de mevcuttur. Bu spetsifik özellikler, esasen, fonetik nitelikli olup, ek getiriliş sırasında ortaya çıkan fonetik kurallardan ibarettir. Olumsuzluk, daha doğrusu yokluk anlatan *-ma/-me* ile *-ayadı/-äyedi* biraraya geldiğinde, *-ayadı/-äyedi* ekinin ünlü bir sesle biten fiillere getirilişindeki gibi fonetik değişiklikler olur. Bu husus üzerinde yukarıda durulduğundan ötürü bu konuyu açıklamanın gerekliliği yoktur. *-ayadı/-äyedi* ekli istek kipinde olumsuz şeklin kullanılışı olumluya nazaran az olmakla birlikte yine de aktiftir. Bunun sebebi *-ayadı/-äyedi* istek kipinin olumlu şeklinden her zaman ve her yerde olumsuzluk biçiminin teşkil edilebilmesidir: *alayadı – almayadı, geläyedi – gelmäyedi, olaydı – olmayaydı, köräydi – körmäyäydi; yazaydım – yazmayaydım//yazmıyaydım//yazmaydım, söylemeyedim// söylemieydim//söylemeydim; biläydi – bilmäyäydi//bilmäydi, vereydi – vermemeydi//vermeydi, alaydı – almayaydı//almaydı.*

s.64/2 Meselâ:

Tëssüf etdim ki, Güdräti kâräk *burahmayaydım*, özümün yahşı sandığım kızların işindän ona danışa idim (Mir Cäläl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 214 sah.).

Gızılkül *olmayaydı*,

Saralıb *solmayaydı*.

Bir ölüm, bir ayrılığ

Heç biri *olmayaydı*

(İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında

Üç Dost, 1964, 360 sah.).

1.3.3 Fiilin –ayadı/-äyedi İstek Kipinin Şahıs Ekleriyle Çekimi

s.64/3 Şahıs ekleri cümlede fiillerin çekim sistemini oluşturan, özne ile yüklemle sentaktik bağlantısını temin eden yapılardır¹⁹¹. Bunlar her bir fiil kipinde olduğu gibi istek kipinde de kendine has özellikler gösterir. Fiil kiplerinde ilgili kişi ekleri iş ve hareketin belli bir şahıs tarafından yerine getirilmiş olduğunu anlatır.

s.64/4 Güneybatı Türki Dillerde –ayadı/-äyedi istek kipinin şahıslarla çekimindeki genel ortak yönleri ve farklılıkları görebilmek için, her bir kardeş dilde kullanılan şahıs eklerinin çekim tablosunu göstermekte fayda görüyoruz.

s.64/5

AZERBAYCAN DİLİ

ŞAHIS	TEKLİĞİ	ÇOKLUĞU
1.	-a/-ä idim, -aydım/-äydım	-a/-ä idik, -aydığ/-äydik

¹⁹¹ B a s k a k o v N. A. Sistema Spryajeniya İli İzmeneniya Slov Po Litsam v Yazıkah Tyurkskoy Gruppı. İssledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Tyurkskih Yazıkov, II. Morfologiya. M., 1956, 263 sah.

2. *-a/-ä idin, -aydın/-äydin* *-a/-ä idiniz, -aydınız/-eydiniz*
3. *-a/-ä idi, -aydı/-äydi* *-a/-ä idiler, -aydılar/-eydilär*

s.65/1

TÜRK DİLİ

ŞAHIS	TEKLİĞİ	ÇOKLUĞU
1.	<i>-aydım/-eydim, -a/-e idim</i>	<i>-aydık/-eydik, -a/-e idik</i>
2.	<i>-aydın/eydin, -a/-e idin</i>	<i>-aydınız/-eydiniz, -a/-e idiniz</i>
3.	<i>-aydı/-eydi, -a/-e idi</i>	<i>-aydılar/-eydiler, -a/-e idiler</i>

GAGAUZ DİLİ

ŞAHIS	TEKLİĞİ	ÇOKLUĞU
1.	<i>-aydım/-eydim</i>	<i>-aydık/-eydik</i>
2.	<i>-aydın/-eydin</i>	<i>-aydınız/-eydiniz</i>
3.	<i>-aydı/-eydi</i>	<i>-aydılar/-eydiler</i>

TÜRKMEN DİLİ

ŞAHIS	TEKLİĞİ	ÇOKLUĞU
1.	<i>-ayadım/-äyedim</i>	<i>-ayadık/-äyedik</i>
2.	<i>-ayadıň/-äyediň</i>	<i>-ayadıňız/-äyediňiz</i>

3. *-ayadı/-äyedi* *-ayadı(lar)/-äyedi(ler)*

s.65/2 Bu tablodan anlaşıldığı üzere, *-ayadı/-äyedi* istek kipine getirilen şahıs ekleri mukayese edilen dillerin hepsinde de, esasen, birbirine benzerdir. Kimi var olan farklılıklar da her bir Oğuz dilinin ek getiriliş sırasındaki fonetik kurallarıyla ilgilidir. Teklik birinci şahıs ile teklik ve çokluk üçüncü şahıslarda istek kipine katılan kişi ekleri karşılaştırılan dillerin hepsinde de benzerdir. Esas farklılık çokluk birinci şahıs ile teklik ve çokluk ikinci şahıslarda görülür. Çokluk birinci şahısta kişi eki Azerbaycan dilinde *-g/-k* biçimlerinde, s.66/1 diğer Oğuz dillerinde yalnız *-k* şeklinde yer alıyor. Teklik ikinci şahısta kişi eki Türkmen dilinde *-ñ*, diğer Oğuz dillerinde de *-n* şeklinde kullanılıyor. Bu durum bu şahsın çokluğunda da korunmuştur. Türkmence *-ñız/-ñiz*, Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde de *-nız/-niz*.

1.3.4-*ayadı/-äyedi* Kipinin Kullanılışı ve Anlamları

s.66/2 Güneybatı Türki Dillerde bu kipin en temel ve bilinen gramatik anlamı istek anlatmaktır. *-a/-e*'li kipin olması mümkün bulunan bir arzuyu anlatmasına rağmen, *-ayadı/-äyedi* ise gerçek olmayan, yani yapılmadık veya olması mümkün bulunmayan bir istek ya da arzuyu anlatır. İstek kipinin bu iki ekinin gramatik anlamındaki semantik farklılık bundan ibarettir.

s.66/3 Türkolojide *-a/-e*; istek kipinin şimdiki ya da şimdiki gelecek zamanı, *-ayadı/-äyedi* ise onun geçmiş zamanı olarak kabul edilir¹⁹². Yine de bu tespit şartlı olup *-ayadı/-äyedi*'nin, gramatik zaman anlatışı kesinlik göstermez. Böylece onun anlamı gramatik zamanların üçüne de ilişkin olabilir. Bu mesele hakkında M. Ş. Ragimov'un aşağıdaki söyledikleri dikkate değerdir: "*Eski yazılı kaynakların ve çağdaş Azerbaycan dilinin olguları, -aydı/-eydi şeklinin yapısında olsa da geçmiş zaman -dı/-di şeklinin var olduğunu göstermektedir; fakat bu şeklin esas ve baskın işlevi genel zaman açısından güçlü bir istek ifade etmesidir*"¹⁹³. Sonra Ragimov, *-aydı/-äydi*'nin olağan yazılı metinlerde ya da müstakil kullanıldığında, çoğunlukla, şimdiki zaman ile bağlantılı genel gelecek zamana ait bir isteği anlatmış olduğunu göstermiştir. Eğer bu kip aracılığıyla anlatılan hareket geçmiş zamana ilişkin bir vakitte ise, *-aydı* yapısı yanında bu manayı geçmiş zamana dahil eden ilave unsurların kullanıldığını M. Ş. Ragimov belirtiyor. Yine de s.67/1 O, bu şekillerin hepsinde *-aydı/-äydi* kipinde zaman anlamının ön plânda olmadığını söylüyor¹⁹⁴. Bu mesele ile ilgili olarak N. A. Agazade şöyle yazmıştır: "*Zaman bakımından bu şekil nötrdür ve gramatik zamanların üçüne de dahil olabilir*"¹⁹⁵. Bu konu Azerbaycan dili gramerinde şöyle belirtilmiştir: "*Geçmiş zamanla ifade edilen eylem üç zamana da ilişkin olabilir: Geçmiş, şimdiki ve gelecek*"¹⁹⁶. Bu sebepten, *-aydı/-äydi* istek kipinin geçmiş zaman olarak adlandırılması, yani istek kipinin geçmiş zamanı denilmesi uygun olmaz. Bunun için, *-aydı/ -äydi*, R. A. Rustamov'un belirttiği üzere,

¹⁹² K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 246, 247 sah.; P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıka, 207, 211 sah.; Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, 117-118 sah. 5-2782

¹⁹³ R a g i m o v M. Ş. Görkezilen avtoreferat, 61 sah.

¹⁹⁴ R a g i m o v M. Ş. Görkezilen avtoreferat, 61-62 sah.

¹⁹⁵ A g a z a d e N. G. Görkezilen monografiya, 156 sah.

¹⁹⁶ Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, 118 sah.

birleşik istek kipi şeklinde adlandırılrsa daha doğru olurdu¹⁹⁷. Eğer bu kip bu terim ile adlandırılırsa; onun yapısına göre iki ekten ibaret olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

s.67/2 Yapısı yönünden *-ayadı/-äyedi* kipinin birinci kısmı olan *-ay/-ey*, istek kipinin yalın şekli olup, daima şu anda olan ya da şimdi olması istenen iş-hareketi bildirir ve tamamen şimdiki gelecek zaman anlatır. Onun ikinci kısmı olan *edi ∞ idi* ise aslında geçmiş zaman ekini kabul eden *e- ∞ i-* yardımcı eylemidir. Anlam yönünden *edi/idi* önce olan iş ve hareketi bildirir. Yine bunların ikisinin birleşmesi sonucunda birbirine organik olarak bağlı olan bu anlamlar değişime uğramıştır. Bunun neticesinde bu iki ekin her birinin hususi zaman anlamları, onların ikisinin şekil yönünden kaynaşmasıyla karışmıştır ve sonra bu karmaşık ek onun yapı parçalarına özgü olan bilinen zaman manalarını belirsizleştirmiştir. Bu sebeple *-ayadı/-äyedi*, yazılı metne göre geçmiş, şimdiki, gelecek zamanların her birine ait olan iş ve hareketi karşılayabilir. Onun hangi gramatik zamana ilişkin iş ve hareketi anlattığı konuşma dilindeki yeri, tüm anlamlarının hangi zamana ait iş ve hareketi ifade ettiği ile ayrılmaz bir şekilde bağlılık gösterir.

s.68/1 M. Ş. Ragimov'un belirttiği gibi, bünyesinde geçmiş zaman izinin varlığına rağmen, *-aydı/-äydi* geçmiş zaman bildirmiyor. *-aydı/-äydi* (<-*a idi/-ä idi*) kipinin yapısındaki *y* elementi *imäk* fiilinden gelip, istek kipi *-a/-ä* ile geçmiş zaman *-dı/-di* ekini birleştirme görevini üstlenmiştir. Bu iki ekin unsurlarının birleşmesi ile onlar tek başlarına sahip oldukları hususiyetleri yitirmişler ve yeni anlamlar kazanmışlardır. Öncelikle, *-a/-ä* ekindeki istek anlamı

¹⁹⁷ R ü s t ä m o v R. Azərbaycan Dili Dialekt və Şivələrində Fel. Bakı. 1965, 275 sah.

ile *-dı/-di* ekindeki kesinlik birleşip, istek ifadesi çok kararlı, sağlam, güçlü bir muhteva kazanmıştır. Bunun için *-aydı/-äydi* ile anlatılan istek daha güçlü olur. İkinci olarak, zaman meselesinde *-dı/-di* ile *-a/-ä* birbirinden farklı anlamlar ifade ederler. *-dı/-di* bilinen geçmiş zaman, *-a/-ä* ise genel şimdiki zaman bildirir. Bu iki ekin birleşmesi de birbirinin anlamını nötürleştirir. Bunun neticesinde zaman manası çok zayıflayıp, genel bir hâl alır. Böylece, istek anlamı bütün gramatik zamanlara ilişkin olur¹⁹⁸.

s.68/2 N. G. Agazade istek kipi ile kullanılan *idi* unsurunun (çastitsa) gerçekleşmezlik anlattığını göstermiştir. Bunun da her zaman gelecek zamana dahil olan istek anlamıyla bağlantılı olduğu fikrini ileri sürmüştür. Böyle bir arzuyu geçmiş zamana aktarmanın ona gerçekdışılık, gerçekleşmezlik özelliğini vermiş olduğunu belirtmiştir¹⁹⁹.

s.68/3 Yapılan açıklamalardan, *-ayadı/-äyedi* istek kipinin üç zamanın üçüne de ilişkin iş ve hareketi karşılayabildiği anlaşılıyor. Başka bir deyişle, bu kipin bünyesinde tamamıyla belli bir zaman anlamı öne çıkmıyor. Buna rağmen, istek anlamının gelecek ile bağlantısından ötürü *-ayadı/-äyedi*, genelde, gelecek zaman bildirir.

s.68/4 Meselâ:

– Allah yaman közden sahlâsın bu gızı. *Köräydim* s.69/1 neçä il ohuyacag! (Mir Cäläl. Şäfägdän Galhanlar, 1972, 258 sah.).

Yolda Şahlar dedi:

– *Käräk galaydınız.*

¹⁹⁸ R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şäkillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 110 sah.; ş o n u ñ k ı . İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke. Avtoref. dokt. dis. Baku, 1966, 63-64 sah.

¹⁹⁹ A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literturnom Yazıke. Baku, 1967, 157 sah.

Gız dārhal cavab verdi:

– Yoĥ belâ yahşıdır (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 83 saĥ.).

Maral canam, belki, *ècesine çekäyedi-dä!* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 296 saĥ.).

Belki, yeñişden soñ olarıñ birentegini şum ĥabarı gelen oğlanlarıñ özüne *govşurmalı bolayadı-da* (N. Ĥocageldiev. Gülle Gelen Sünbüller, 1974, 298 saĥ.).

İpi tâ uzun *yapaydım*, torba tâ dizlerinâ kadar sarkacéydı (N. Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 115 saĥ.).

s.69/2 *-ayadı/-äyedi* istek kipi konuşma anından önceki vakitle bağlantılı arzu-isteği de karşılayabilir. Bu durumda, bu kip konuşulan andan önce olan iş ve harekette bir şeyin yapılmasına ilişkin arzu-isteği pişmanlık ile birlikte bildirir. Bunun için *-ayadı/-äyedi* bu şekilde kullanıldığında geçmiş zaman anlatmayıp, gramatik zaman manası metnin tamamından anlaşılır ya da bu mana başka unsurların yardımıyla ortaya çıkar.

s.69/3 Meselâ:

Dogrudur, Küllü öz nâfsinâ gäsđ yelädi... *Käräk yelämäyäydi...* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 61 saĥ.).

Tëssüf etdim ki, Güdräti *käräk buraĥmayaydım*, özümün yahşı sandığım gızların işindän ona *danışa idim* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galĥanlar, 1972, 214 saĥ.).

Unuttuk ama, hay *unutamaz olaydık* (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 315 saĥ.).

Vagtında eli yeñil vraç duşup, ĥernâ *gitse goylan bolayadı* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 242 saĥ.).

Maral bilen agzı alarşan bolara çemelidi. Ol öz yanından “Ĥernä *şeyle bolayadı-da*” diyip arzuw ètdi (Şol yerde, 267 saĥ.).

s.69/4 Fiilin *-ayadı/-äyedi* kipinden anlaşılan istek-arzunun vakit yönünden şimdiki ya da şimdiki gelecek zaman ile bağlantılı olması da mümkündür. Bu durumda, s.70/1 bu kip iş ve hareketin süregelen zamanda ya da şimdi olması gerektiğini bildirir.

s.70/2 Meselâ:

O dözürdü, kârak mân dä *dözäydim* (İlyas Äfândiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 23 saĥ.).

...Bilmädikläri yerä – uzaglara *kädäydilär* vä bu garanlıg yollar, bu yenişli-yoĥuşlı dolayılar heç *gurtarmayadı* (Şol yerde, 305 saĥ.).

Ha Selâmi Bey mi? Kaleme alaydınız... (Nâzım Hikmet. Bütün Eserleri. Cilt altı. Sofya, 1971, 306 saĥ.).

– Kimä *soraydım?* Sän uyürdun – başlamış dädu (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 123 saĥ.).

– Meniñ canım gursun. Ölüp *dınayadım-da* kâşgä! (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 265 saĥ.).

– Ėitcanı skladçı èdipmişler. Ol köki yayramışa pisindim-ä oturıp baranok velin, içigaralığımam yok, gayımı Şeker paĥırınıñ *mañlayından diräyedi-dä* (B. Ĥudanazarov. Gumlular, 1970, 147 saĥ.).

s.70/3 M. Ragimov’un belirttiği üzere, *-ayadı/-äyedi* kipiyle karşılanan istek-arzunun hangi zamana ilişkin olduğu yazılı metinden anlaşılıyor. Bu fiil kipinde zaman anlamı zayıf olup, onun geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi gruplara ayrılması şarta bağlıdır. Çünkü yukarıdaki üç durumun üçünde de zaman

düşüncesi *-ayadı/-äyedi* (Azerbaycan dilinde *-aydı/-äydi*) kipiyle alakalı değildir. Onun temel görevi bu üç durumun üçünde de istek anlatmaktır²⁰⁰.

s.70/4 Fiilin *-ayadı/-äyedi* kipinin zaman anlatışı yönünden belirsiz olması münasebetiyle M. Ragimov'un aşağıda söyledikleri dikkate değerdir. *-a/-e* (Azerbaycan dilinde *-a/-ä*) kipi belirgin gelecek zamana değil de, genel gelecek zamana ilişkin bir ektir. Buna göre belirgin zaman işareti olan *-dı/-di* kolaylıkla onun zaman ifadesine yeni bir nitelik, genel zamana ait olma özelliği katar. Yine bu nitelik açık olmadığından dolayı, yani *-dı*'nın istek anlamı belirgin zamana ilişkin kullanılmadığı için *-aydı* ekinde zaman düşüncesi zayıf, kip düşüncesi daha güçlü bir şekilde bulunur: *-a/-ä* ekinde hem kip (istek), hem de zaman (genel gelecek) düşüncesi yer almasına rağmen, *-dı/-di* ekinde yalnızca zaman ifadesi s.71/1 vardır. İşte bundan ötürü *-aydı/-äydi* eki istek kipini oluşturur. Yine *-ä/-ä* şeklinden farklı olarak, arzunun güçlülüğünü gösterir. O hâlde, kip eki ile zaman ekinin belli niteliklerinin birleşmesi istek kipinin hesabına yeni bir gramatik anlam (kuvvetlendirme, kararlılık) kazandırmıştır. *-aydı/-äydi* kipinde güçlü bir istek bütün durumlarda açıkça hissedilse de, onun hangi zamana ilişkin olduğu aslında metinden anlaşılıyor²⁰¹.

s.71/2 Tıpkı *-a/-e* kipi gibi, *-aya-dı/-äye-di* yapısı da istek anlatan bir ek olduktan sonra, genellikle, şimdiki gelecek zaman ile bağlantılı iş ve hareketi bildirir. Bununla birlikte bu yapının başka gramatik kiplerin anlamını taşıması da mümkündür.

s.71/3 Fiilin *-ayadı/-äyedi* kipi şartlı bir isteği anlatmış olduğunda, *-sadı/-sedi* fiil kipinin anlamında kullanılır.

²⁰⁰ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 113 sah.

²⁰¹ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 111 sah.

s.71/4 Meselâ:

Lap on min kilometr yol *olaydı*, tãki bu cür tısbaga yerışı *olmayaydı*... O bu aḥşam kãndã çatmag hãvãsindãydi (İlyas Äfãndiyev. Dağlar Arḥasında Üç Dost, 1964, 69 saḥ.).

Belkã-de bir govı *ḥabar gelãyedi-dã* (B. Seytãkov. Doganlar 3 k., 1965, 124 saḥ.).

Urşam gutarıp, oğlanlaram sag-aman *gelãyedi-dã*... (B. Ḥudaynazarov. Gumlular, 1970, 122 saḥ.).

Müdür – Babana da *ettireydin*... (Nãzım Hikmet. Bütün Eserleri. Cilt altı. Sofya. 1971, 306 saḥ.).

Dostunun biri Ḥocaya sormuş:

– Bu senin karın, ba dost, ne okadar çok gezer?

– O az gezer, – demiş Ḥoca, – Çok *gezãydi*, yevã dã geleceydi, osaydı ḥep âlemdã durër... (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 249 saḥ.).

s.71/5 Emir kipi anlamında kullanılan *–ayadı/-ãyedi* mana yönünden istek-arzu, emir-teklif, rica-istek anlatır.

s.71/6 Meselâ:

Vã şãmdan sonra mãn bütün dãrdimi açıb birinci dãfã kördüyüm, ḥasiyyãtinã-filana o gãdãr dã bãlãd s.72/1 olmadığım bu gadına danışdım. Nã üçün dã *danışmayaydım*? (İlyas Äfãndiyev. Dağlar Arḥasında Üç Dost, 1964, 338 saḥ.).

Belki, êntek gaytmadık *bolayadı-da* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dãnesi, 1973, 248 saḥ.).

Kalaydınız bu akşam diye sırtıyor (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 322 sah.).

– E-e năbayım? – cevap yedärmiş gözbayıcı karı, – uşaklarımız bişey yok. Neä *çalışaydım?* (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 215 saĥ.).

s.72/2 Bu misallerde emir kipi fonksiyonunda kullanılan *-ayadı/-äyedi* yapısının içerdiği anlamlar emir kipinin çeşitli şahıslarındaki ifade kapsamı ile bir bütünlük arzeder. Bunun için bu misallerin birinde emir anlamı esas olsa da (*kalaydınız*), diğerlerinde istek-arzu ile bağlantılı emir manası kuvvetlidir.

s.72/3 *-ayadı/-äyedi* istek kipinin çeşitli anlamlara gelebilecek şekilde kullanılışı onun oluşumunda yer alan *-a/-e* ile ayrılmaz bir bütünlük gösterir. Bilindiği üzere, *-a/-e* yapısı muhtelif gramatik manalarda kullanılabilir. Umumen, istek kipini teşkil eden ekler çeşitli gramatik anlamları anlatır. Yine onların en temel bilinen anlamları arzu, istek bildirmek olup, diğer ifadeler bu anlamlar ile bağlantılı olarak ortaya çıkar. Başka bir deyişle, istek çatısı altında toplanan gramatik anlamların birçoğu diğer fiil kiplerindeki esas manalar ile anlamdaş olarak kullanılır. Elbette, böyle olmasına rağmen, istek kipinin muhtelif anlamları ile diğer fiil kiplerinin esas anlamlarının paralel oluşu, onları başka fiil şekillerini oluşturmaya yani fiil kipleri oluşturan ekler arasına katmaya imkan vermez. Çünkü istek kipini oluşturan yapılarda dilek manası ön plândadır, onun diğer gramatik manaları ise şekil ve çok anlamlılık özelliğiyle ayrılmaz bir şekilde bütünlük gösterir.

s.72/4 Fiilin *-a/-e* kipine has olan çok anlamlılık, bir taraftan, onun eski *-gay/-gey* şeklinin Türki dillerde tarihi yönden, anlam açısından zenginliği; diğer taraftan, kip ve zaman eklerinin gelişimindeki arkaik özellikler (fiil kiplerinin

arasında anlam ile şekil farklılıklarının s.73/1 oluşmadığı ve zaman eklerinin özellikle gelecek zamanın klişeleşmediği dönemlerde günümüz fiil kiplerinin zaman anlamında kullanılması) ile bağlantılıdır.

s.73/2 Güneybatı Türki Dillerde istek kipini teşkil etmekte kullanılan ekler birbirine esasen benzemesine rağmen, kullanım şekli ve yaygınlığına göre kendi aralarında farklılıklar gösterir. Azerbaycan dilinde *-a/-e*, istek kipini oluşturmakta ve istek, dilek anlamını karşılamakta en bilinen aktif ek hükmünde, tümüyle kendine bir yer bulmuş olsa da, diğer Oğuz dillerinde onun kullanılışı belli bir derecede sınırlı kalmıştır. Ayrıca arzu, istek anlamının verilmesinde bütünüyle bu yapı kullanılmamıştır. Bu yüzden Türk, Türkmen ve Gagauz dillerinde bu manayı anlatmakta emir kipinden yararlanılır.

s.73/3 Şekil yönünden belli bir derecede farklılaşmasına rağmen, *-ayadı/-äyedi*'li isteğin kullanılışında ve anlamlarında Oğuz dillerinin birbirine olan benzerliği, genel ortak yönleri çok fazladır. Türk ve Gagauz dillerine göre, *-ayadı/-äyedi* Azerbaycan ve Türkmen dillerinde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yine bütün Oğuz dillerinde de bu ek fiil kiplerinde belli şahıslarda korunmuştur. Hatta, *-ayadı/-äyedi* Türkmen dilinde bütün şahıslarda kullanılabilen ve arzu, istek anlatmakta görev alan en temel ve bilinen bir ektir. Eğer Türkmen, Türk, Gagauz dillerinde *-a/-e*'li istek kipinin teklik ve çokluk birinci şahıslarda yer almayışı dikkate alınırsa, *-ayadı/-äyedi* kipinin bütün şahıslarda kullanılabilmesi bu yapının tümüyle sistemleştigiğine delil sayılır.

s.73/4 Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Güneybatı Türki Dillerde istek kipini teşkil eden eklerin kullanılışında, anlamlarında genel

yakınlıklar, benzerlikler ile birlikte her bir dilin kendisine has olan özellikler de mevcuttur.

1.3.5 İstek Kipinin Cümlenin Giriş-Sonuç Sözleri ve Edatlar ile Kullanılışı

s.73/5 İstek kipi ile kullanılan cümlenin giriş-sonuç sözleri ve edatlar onun önceki anlamını daha çok açığa çıkarmak s.74/1 ya da ona muhtelif anlam çeşitlilikleri vermek fonksiyonunu yerine getirir. İstek kipi bütün giriş-sonuç sözleri ve edatlarla kullanılmayıp, sadece bir kısmı ile cümlede yer alır. İstek kipi edatlarla kullanıldığında, onların sözlük ve gramer anlamları kendi aralarında birleşip, yapı yönünden istek kipi ve edatlar klişe bir nitelik ve süreklilik özelliği kazanır. Hatta bazı durumlarda temel gramatik anlamı anlatmakta onların bütünü belirleyici bir görevi yerine getirir. Bu yüzden istek kipi ile kullanılan giriş-sonuç sözlerini ve edatları baştan aşağı gözden geçirmek gereklidir.

s.74/2 Güneybatı Türki Dillerde istek kipi ile kullanılan cümle başı-sonu sözleri ve edatlar, yapı ve fonksiyon yönünden kendi aralarında birbirine, esasen, benzese de, onların birçoğu kardeş dillerde farklı özelliklere sahiptir. Bu fiil kipi ile birlikte kullanılan cümle başı-sonu sözleri ve edatlar Oğuz dillerinin birinde miktar yönünden daha çok, diğerinde daha az bulunabilir. Yine bu özellik kardeş dillerin hepsinde de yer almıştır. Belli bir giriş-sonuç sözü ya da edatlardan biri mukayese edilen dillerin tamamında da mevcut olmasına rağmen, istek kipi ile kullanımına göre kendi içinde farklılık gösterir. Ayrıca, onların birlikte ne ifade ettiği meselesinde kimi farklı özellikleri görmek mümkündür.

s.74/3 Azerbaycan dilinde cümle başı-sonu *kaş(ki), täki, barı, bälkä, käräk* sözleri; Türkmen dilinde cümle başı-sonu *belki, käşki, hanı* sözleri ve *-da/-dä, -la/-le* edatları; Gagauz dilinde cümle başı-sonu *läzım, ta, ha* sözleri istek kipi ile kullanılıyor. Bunlardan başka da, emir kipinde yer alıp, giriş-sonuç sözü fonksiyonunu taşıyan *goy, gel, dur, bak* gibi sözler istek kipi ile birlikte kullanılabilir.

s.74/4 Cümle başı-sonu *belki* sözü sözlük anlamına göre tahmin bildirir. Gerçekte bu anlam istek kipinde de bulunup, onların ikisi birlikte tahmin ile yapılan istek-arzuyu anlatır. Bu terkip, yani cümle başı-sonu *belki* sözü+istek kipi, esasen, Azerbaycan ve Türkmen dillerinde yer alır. Yine *belki* Azerbaycan dilinde, genellikle, fiilin *-a/-e* istek kipi ile kullanılsa da s.75/1 Türkmen dilinde, çoğunlukla, *-ayadı/-äyedi* ile kullanılır. Bu durum *-a/-e* kipinin Türkmen dilinde az kullanılışıyla bağlantılı olsa gerek.

s.75/2 Meselâ:

Tuduñ öz vagtında bişçegine kemsiz düşünse-de, kävagt duydurıp durmagı, *belki, kömek, edäyedi* diyip düşünyärdi (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 57 sah.).

– Men esasanam, nirä garasamam, hatlıca-sovatlıca bolanımi kem göremok, *belkem, hıday hat-sovadam beräyedi-dä* (B. Hıdaynazarov. Gumlular, 1970, 107 sah.)

Äyär durub bir az *käzäsän*, eşiyäbacaya çıhasan, *bälkä* Sähñäbanıyanan körüşä biläsän (Aşığı Äläskär).

Män elä ganıram ki härqah Fähräddin bäy ortalıgdän kötürilsä, *bälkä* onda iş rast yoluna *düşä* (N. Vâzirov.)²⁰².

s.75/3 Azərbaycan dilinde *bälkä*+*-a/-ä* terkibi tahmin, rica-emir gibi anlamları da karşılayabilir. Böyle olduğunda, bu yapıda tahmin etmek ve emir-rica ile birlikte daha başka anlamlar da bulunabilir²⁰³.

s.75/4 *Käşki*+*-ayadı/-äyedi* Azərbaycan ve Türkmen dillerinde kullanılır. Bu terkipte *käşki* istek kipinin ne ifade ettiğini güçlendirmeye hizmet eder. Ayrıca bu söz, genellikle, *-ayadı/-äyedi* ile kullanılır.

s.75/5 Meselâ:

– Şonun yerine biz Ğaragum kanalını amala aşırıp, hüt şu yerin özüne-de Amıderyań suvunu getireris.

– *Käşki şeyle bolayadı!..* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 39 sah.).

– Hâva, éce can, hâva. Toy yaz bilen güyzüñ arasında.

– *Käşki biraz yıgcamladayadıñ!..* (Şol yerde, 57 sah.).

Kaş ki, düşmäyäydim bu saraylara (S. Vurgun).

s.76/1 *Kaş* anam sağ *olaydı, çäkäydi* hey dârdimi (Bayatılar)²⁰⁴.

²⁰² Şu iki mısıl N. G. Agazadânın “Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke” (Baku, 1967) diyen monografiyasından alındı (184-185 sah.).

²⁰³ A g a z a d e N. G. Görkezilen monografiya, 183-185 sah.

²⁰⁴ Şu mısallar aşakdaki monografiyadan alındı: A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke, 182 sah.

s.76/2 İstek kipi ile kullanılan *täki*, *tã* onun anlamını daha da kuvvetlendirmeye hizmet eder. Bu terkipler, esasen Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde kullanılır.

s.76/3 Meselâ:

Mänä heç şey lazım deyil, *täki* sän sağalasan (C. Cabbarlı)²⁰⁵.

Eğer hastalığınız pek ağırlaşır ise bize yazın, *ta ki* avdet etmenin çaresine *bakayım* (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 99 sah.).

– Bän *tã* iy te o çıfıda yekinnerimi *vereydim* (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 103 sağ.).

s.76/4 Azerbaycan dilindeki *bir(cã)* ve Türkmen dilindeki *hërnã* kelimeleri istek kipi ile kullanıldığında, bu kipin anlamını güçlendirmeye hizmet eder.

s.76/5 Meselâ:

– Niyetiñ-ã govı däl, Acap, *hërnã* ağırı *hãyır bolayadı-da* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dãnesi, 1973, 386 sağ.).

Bircã ölmãyäydim, o künü *köräydim* ki, Sara bacım bu gapıdan kirir içäri (C. Cabbarlı)²⁰⁶.

s.76/6 Türkmen dilinde anlam yönünden istek bildiren emir kipi ile kullanılan *hãnu* onun manasına teklif etmek ifadesini katar.

s.76/7 Meselâ:

– Bağışla, Acap can! Biz nãme yolagçı yalı, ayak üstünde beydip durs. *Hãnu* yör öye *gireli* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dãnesi, 1973, 28 sağ.).

Hãnu dañı bir sag-aman *atıralı*, soñunu soñ görüberyäs (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 19 sağ.).

²⁰⁵ Şol yerde, 183 sah.

²⁰⁶ Şu mısál aşakdaki monografıyadan alındı: A g a z a d e N. G. Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke, 183 sah.

Hani, yerkümä barıp, birki kâse gızgın çay beri *yuvdaly* (Şol yerde, 389 saĥ.).

s.77/1 Bu tür ifadeleri bildirmek için Gagauz dilinde *ĥa* kullanılır.

s.77/2 Meselâ:

– *Ĥa bakalım* te şindi studentlär, bu yesabı yapabilirsiniz mi? (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 11 saĥ.).

Ĥa gidelim tâ islä bufetä bir rakı içelim, ölä dä bün nazar, çekicin dä sapı kırıldı... (Şol yerde, 37 saĥ.).

s.77/3 Türkmen dilinde *-ayady/-äyedi* kipine katılıp kullanılan *-da/-dä* edatı onun manasından anlaşılan istek-arzuyu daha da kuvvetlendirmeye hizmet eder.

s.77/4 Meselâ:

Asırlık teşnelikten dınmak, suvdan ganmak – nähili beyik arzu!

– Ah, inim, näsini aydyasıñ!

– Kăşki şol arzuw tizräk *yüze çikayady-da* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 375 saĥ.).

Gumda azaşıp yören bolsa, odı görüp *geläyedi-dä* (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 101 saĥ.).

s.77/5 Türkmen dilinde *-la/-le* edatı istek anlamında kullanılan emir kipine eklenip onun manasına rica etmek, teklif etmek, belli bir karara varmak gibi ifadeler katar.

s.77/6 Meselâ:

Galya çagacık yalı, yalbarıcı seslendi.

– Men onı çala bir *görüp çıkayın-la* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 352 saĥ.).

...Bir ädimem bolsa Ėmin gala tarap *süyşeliñ-le* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 264 saĥ.).

“Bedränden suv *içeyin-le*, Keyker” diydi (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 244 saĥ.).

s.77/7 Azerbaycan dilinde cümle başı-sonu *käräk*, Gagauz dilinde de *lüzım* sözleri ile istek kipinin kullanılışı yaygın bir biçimde görülür. Bu giriş-sonuç sözleri birbiriyle anlamdaş olarak kullanılır. Bu tür giriş-sonuç sözleri Türkmen ve Türk dillerinde de vardır; fakat bu dillerde onlar istek kipi ile birlikte kullanılmaz. İstek kipi Azerbaycan ve Gagauz dillerinde *gerek*, *lazım* sözleri ile birlikte kullanıldığında, kipiın manasına s.78/1 katılan yeni ifadelerle ayrılmaz bir bütünlük teşkil edilir.

s.78/2 Meselä:

– Kiminsä yırtıg cibindän düşüb. *Käräk* sahibinä *veräsän* (Mir Cäläl. Şäfägdän Galĥanlar, 1972, 269 saĥ.).

– Sädr *käräk* ävväldän işini o yerä *çatdırmayaydı* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 277 saĥ.).

Käräk bağışlayasınız, sizä äziyyät veriräm (Salam Gädirzadä. Sän Olmasaydın..., 1974, 21 saĥ.).

– Hm, – demiş Gürgen-Kıvradan, – ilkin *lâzım ölçelim* kuvedimizi da ondan sora bakacêz, var mı nasıl biz kafadar olalım (Gagaguz Folkloru. Kişinev, 1969, 142 sah.).

Ama şansora geç, sän *lâzım yatasan* (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 98-99 sah.).

Onun üç bin sokanı hem sokacıklarını yayan boylamâ deyin, bir aydan *zêdâ örüyesin lâzım* (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili. 5–6-jı klasslar için. Kişinev, 1962, 244 sah.).

s.78/3 İstek kipi ile birlikte kullanılan giriş-sonuç sözleri onun anlamına muhtelif ifadeler katsa da, bu birleşim istek anlamının muhafaza edilmesine mani değildir.

s.78/4 Güneybatı Türki Dillerde istek kipi, cümlenin giriş-sonuç sözü görevini üstlenir ve emir kipinde bulunan fiiller ile de kullanılır. Bunların arasındaki ilişki, istek kipi ile giriş-sonuç sözlerinin kullanılışı gibidir. Yine kardeş dillerde istek kipi ile birleşen giriş-sonuç sözü oluşturan fiillerin birçoğu dillerin tamamında bulunsa da, onların bazısı kardeş dillerin birinde bu şekilde yer alıp, diğerinde mevcut değildir. Fakat bu fiiller mukayese edilen bütün dillerde emir kipinin ikinci şahsı olarak yer alır.

s.78/5 Meselâ:

Bizâ mane olma, *goy işimizi köräk* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında Üç Dost, 1964, 318 sah.).

Gel bakalım komiteci, dedi (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 205 sah.).

s.79/1 *Gel*, éntek çay-pay içeli, demiñi-dıncıñı al (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dānesi, 1973, 317 saĥ.).

– Kolum yastık, saçım yorgan –

Gel gidelim, gözäl olan,

Gel gidelim, gözäl olan,

Gel gidelim, dilber olan!

(Gagauz Folkloru. Kişinev,

1969, 77 saĥ.).

s.79/2 İstek kipi ile kullanılan *gel//geliñ* onun manasına rica etmek, teklif etmek ifadelerini katar. Bununla birlikte onda belli bir sonuca ulaşmak, bir iş ve hareketi yapmaya çağırış anlamları da mevcuttur. *Gel//geliñ*+istek kipi şeklindeki terkip Oğuz dillerinin tamamında da görülür. Bu durumda, istek kipi genelde teklik ve çokluk birinci şahıslarda yer alır. Bu da giriş-sonuş sözü olarak kullanılan *gel//geliñ* fiil kipinin istek kipine kattığı anlam çeşitliliği ile bağlantılıdır. Bunun için *gel//geliñ* bu türlü bir fonksiyonda kullanıldığında, kendi hakiki sözlük manasından uzaklaşır ve yeni bir gramatik anlam kazanır. Başka bir deyişle, istek kipinin anlamını ortaya koymaya hizmet eder. Buna göre bu kullanılışta *gel//geliñ* biçim yönünden emir kipinde yer alsa da, içerik yönünden emir anlatmayıp, istek kipine cümle başı-sonu sözü görevini yükler.

s.79/3 Meselâ:

Mān dā neylāyim, onlara goşuluram. Yevdā bir hāşir olur ki, *kāl körāsān* (Mir Cālāl. Şāfāgdān Galĥanlar, 1972, 230 saĥ.).

– *Kälin*, – dedi, – bir az kündä *oturag*, häm mänim paltarım gurusun, häm dä dârimiz yansın (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhâsında Üç Dost, 1964, 264 saĥ.).

Gel bakayım buraya Sabahat (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 256 saĥ.).

– Babalı, ĥayış edyân, azacık sabır ét. *Gel*, entek biz Aĥmedoviñ sözünü *diñläli* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 413 saĥ.).

Gel, şu sapar meniñ aydanımı *edeli* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 97 saĥ.).

s.80/1 *Geliñ*, ĥanı *düşünişeliñ*, yoldaşlar! (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 127 saĥ.).

– *Gel*, biz seni *geçirelim* – demiş şeytannar yalpaklanarak (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 173 saĥ.).

– *Gelin bakalım* kompaşa, angı tarafa gidejez (D.Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili, 5–6-jı klasslar için. Kişinev, 1962, 236 saĥ.).

s.80/2 Emir kipinde olan, cümleinin giriş-sonuş sözü fonksiyonunu yerine getiren *goy//goyuñ*, istek kipi ile kullanıldığında onun manasına izin vermek, razı olmak anlamlarını katar. Bu şekilde bir fonksiyonda kullanılan *goy-* fiili kendi sözlük manasından uzaklaşır ve istek kipine giriş-sonuç sözü görevini yükler.

s.80/3 Meselâ:

Bizä mane olma, *goy*, işimizin *köräk* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhâsında Üç Dost, 1964, 318 saĥ.).

– Alla razı olsun! *Ko sâr yedeyim* (Nikolay Tanasoglu. Bucak, Bucak. Kişinev, 1970, 36 saĥ.).

Ko ötsün kavalım

İşitsin insanım

Şen ömür kuralım

Kısmetli olalım

(D. Tanasoglu. N. Arabadji.

Gagauz Dili. 5–6-jı klasslar

için. Kişinev, 1962, 41 sah.).

s.80/4 Cümlelerin giriş-sonuç sözü fonksiyonunda kullanılan emir kipindeki *dur//duruñ* istek kipinin manasına teklif, hüküm anlamlarını katar.

s.80/5 Meselâ:

Dur ben de *geleyim* (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 306 sah.).

...*Dur* sana ıhlamur *kaynatayım* (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 133 sah.).

– *Dur*, – demiş Kutsuk, – gidip *bakayım*, nası kemeñeci o (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 176 sah.).

– *Durun*, – demiş adamın biri, – *bakalım*, bu da mı aslı? – da gidip padişaha tä şu yalanı söylemiş (Şol yerde, 253 sah.).

s.80/6 İstek kipi ile sadece yukarıda verilen s.81/1 *gel//geliñ*, *goy//goyuñ*, *dur//duruñ* gibi fiiller kullanılmayıp, aynı yapıda, emir kipinin teklik ve çokluk ikinci şahıslarında görülen diğer fiillerin yer alması da mümkündür. Bu durumda, onlar kendi aralarında birbiri ile belli bir derecede devamlılık oluşturup, istek kipinin gramatik anlamını her açıdan kuvvetlendirir, ona muhtelif anlamlar katar.

s.81/2 Meselâ:

...Bu cemiyeti yapanlar kimlerdir? Onları *anlat bakalım*, vatana hizmet olsun diye bir cemiyete girdiğinizi söylemişsiniz, öyle mi? (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 121 sah.).

– Eh, ben sana hesabın uzunca olacağını söylemiştim, *bak anlatayım* (N. Hoca. Fıkralar. Sofya, 1957, 41 sah.).

– Dur hocam, dedi. *İzin ver de anlatayım* (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 7. Sofya, 1969, 32 sah.).

Buyurun, Nurinin yanına çıkalım... (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 12 sah.).

Payraz onu karlı sarmış: – “*Bak, donmayasın san!*” (N. P. Arabadji, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoglu. Gagauz Dili. Gagauz şkolasının 4–5-ji klassları için. Kişinev, 1959, 53 sah.).

s.81/3 Azerbaycan ve Gagauz dillerinde istek kipi ile *isle-* fiilinin kullanılışı da vardır. Bu terkip yukarıda verilen emir kipi+istek kipi şeklindeki bileşimden farklı olup, *isle-* fiili fiillere has bütün yapılarda kullanılabilir. Anlam yönünden *isle-*+istek kipi şeklindeki söz öbeği istek kipinden anlaşılan düşünceyi biraz zayıflatır. Başka bir deyişle, bu şekildeki bir yapıdan anlaşılan istek-arzu kişi tarafından yerine getirilip getirilmezliği yönünden zorunlu bir nitelik taşımaz. Bu hususta N. G. Agazede'nin aşağıdaki izahları yerindedir.

s.81/4 “*Görüldüğü üzere istämäk+istek kipi kuruluşunda kesin olmama, belirsizlik ifade eden anlam ayrımı istek kipi yoluyla verilmektedir. İstämäk fiili zaten kendiliğinden belirsizlik ve kesin olmama gibi anlam ayrımından yoksundur. İstämäk+istek kipi modelinde her iki kısım s.82/1 sadece anlamsal açıdan değil,*

yapısal olarak da birbirine bağlıdır”²⁰⁷. İstele-+istek kipi şeklindeki bileşimde unsurların her biri kendi sözlük manalarını korur.

s.82/2 Meselâ:

Bilmäk *istâyiräm körüm* kecä mal-garanı necä rahatlayırlar (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhısında Üç Dost, 1964, 42 sah.).

– *İstâyirsän*, – dedim, – bir az *käzäk* (Şol yerde, 159 sah.).

İstêrim onunnan *buluşayım* (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili. 5–6-ji klasslar için. Kişinev, 1962, 24 sah.).

Ĥadin biz dâ şkolada

Pek *islä ürenelim*,

Çok yıllar analara,

Sâlık, kısmet istêlim

(Şol yerde, 212 sah.).

1.4Diğer Kiplerin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı

s.82/3 Dilde farklı sözlerin anlamdaş olabildiği gibi, gramerde de kip teşkil eden ekler kendi aralarında birbiri ile yakın anlamlı olabilir. Bu hadise fiil kiplerinde de önemli yer tutar. Böyle olduğunda, belli bir kipi oluşturan ek – şart kipini teşkil eden ek – kendi anlamında kullanılmayıp, diğer bir kipi oluşturan ekle anlamdaş olabilir. Bu durum, öncelikle, kip oluşturan eklerin çok

²⁰⁷ A g a z a d e. Görkezilen monografiya, 172-173 sah. 6-2782

anamlılık özelliği ile bağlantılıdır. Bu hadise, belli bir söz grubuna ait muhtelif kiplerin kendi aralarında birbirine olan umumi yakınlığı, benzerliği s.83/1 ile ilgilidir. Başka bir deyişle, farklı kiplere has olan gramatik manalardan herhangi birinin yalnızca bir kipte değil, birçok kipte de bulunması mümkündür. Buna rağmen, belli bir gramatik yapı ya da onu oluşturan ek başka bir gramatik yapı ya da onu teşkil eden ek ile temel anlamları itibariyle birbirine karışmaz. Çünkü her bir gramatik yapıda belli bir derecede esas unsur anlam olup, bu mana bir sistem içinde kendini gösterir ve bu kipi her yönden vasıflandıran bir faktör hükmünde ortaya çıkar. Bununla birlikte her bir gramatik yapıda temelde, belirleyici olmasa da başka anlamlar bulunabilir. İşte bu mananın başka bir gramatik yapı ile eş anlamlık taşıması mümkündür. Bu durumun temelinde muhtelif kipler arasındaki yakınlıklar ve umumilikler bulunur.

s.83/2 İkinci olarak, her bir söz grubunun kendi içindeki gramatik yapıların karşıladığı manalardaki semantik yakınlıklar ve umumilikler doğal olabilen hadiselerdir. Bunu fiil kiplerinin anlamında apaçık görmek mümkündür. Fiilin zaman kiplerinde en başta ve ilk sırada zaman düşüncesi yer alır. İstek, şart, emir kiplerinde ise zaman düşüncesi esas ya da belirleyici olmayıp, ilk sırada arzu-istek, şart, emir-hüküm anlamları göz önüne gelir. Yine bu kiplerin tamamı da iş ve hareket anlatır. Bu da fiilleri söz grubu hâline getiren temel özelliktir. İş ve hareket belli bir vakitte, belli bir yerde, belli bir biçimde olur. Bu teoriden yola çıkıldığında fiilin şart, istek, emir gibi kiplerinde de zaman düşüncesinin bulunabileceği söz konusudur. Ayrıca zaman düşüncesi bu kiplerin gramatik anlamını belirleyici bir faktör olmayıp, umumen arzu-istek, şart, emir-hüküm gibi ifadelerin anlam yönünden şimdiki ya da gelecek zamana ilişkin olmasıyla

bağlantılıdır. İstemek, emir vermek, şart gibi ifadeler şimdi ya da gelecekte olması istenen iş ve hareket durumundadır. Buna göre istek, şart, emir gibi fiil kiplerini, fiilin zaman kipleri ile aynı kategoride değerlendirmek s.84/1 mümkün değildir. Çünkü bu kiplerde gramatik zaman düşüncesi ana unsurunu teşkil etmez. Fiilin zaman kiplerinde ise zaman tümüyle esas olup şimdiki, gelecek ve geçmiş zaman bildiren özel ekler almıştır. Fiilin istek, şart, emir gibi kiplerinde ise gramatik zaman düşüncesi değil de, vakit yönünden arzu-istek, şart, emir-hüküm gibi gramatik anlamlar bir derecede belli bir zamana ilişkin olup, gramatik zaman düşüncesi fiil kiplerini oluşturan ekler ile bağlantılı değildir. Fiilin zaman kiplerini teşkil eden ekler ise bu gramatik şekli meydana getirirler.

1.4.1-*sa/-se Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı*

s.84/2 Türki dillerde *-sa/-se*, şart kipini oluşturan ektir. Bu gramatik ifadeye yer alan *-sa/-se* bir iş ve hareketin olup olmayışının şartını bildirir. Bu da *-sa/-se* ekine özgü en temel özelliktir. Aynı zamanda *-sa/-se* ekinin şart anlatmayıp, başka kiplerin manasında kullanılması da mümkündür. Onun bu tür anlamlarından biri de istek anlatmaktır.

s.84/3 Güneybatı Türki Dillerde *-sa/-se* ekinin istek anlatışı kendi içinde birbirinden farklılık gösterir. *-sa/-se*'nin bu anlamda kullanımı Azerbaycan dili ile onun şive ve ağızlarında mevcut değildir²⁰⁸. Türkmen, Türk ve Gagauz dillerinde ise *-sa/-se* ekinin istek ifade edişi sık sık görülür.

s.84/4 Meselâ:

²⁰⁸ R a g i m o v M. Ş. İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke. Avtoref. dokt. dis. Baku, 1966, 67 sah.

– Seni seviyorum Halit Cemil. Ölesiye, çıldırasıya. Babamı bir an önce *bulsak*, bu cehennemden *kurtulsak* (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 153 sah.).

Bir gün olup kucağına *ulaşsam*,
Gözlerimden döksem sevinç yaşımı,
Sancağının gölgesinde *dolaşsam*,
Öpsem, öpsem toprağını, taşını!

(S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı.

Tbilisi. 1971, 359 sah.).

s.85/1 Men pil *yasap bilyän bolsam*, bir tankı hem şu kümân agzına getirip goysalar, gerek gural-êsbabımı hem üpcün êtseler, menem ullakan hamırdan bölüp alıp, tamdıra çörek yapışları yalı êdip pil *yasasam?* (B. Hûdaynazarov. Gumlular, 1970, 198 sah.).

Göz attım bân çimenä,
Çimenin çiçecînä.
Yaprak *olsam, dökülsäm*
Yarimin kucacına

(Gagauz Folkloru. Kişinev,

1969, 90 sah.).

s.85/2 Bu misallerde şart eki alan kelimeler arzu, istek anlatıp, kendi gramatik manalarına göre istek kipi ile eş anlamlı kullanılıyor. Bunun için bu ifadelerde yer alan *-sa/-se* ekini istek kipini oluşturan ilgili eklerin yerine koyduğumuzda da gramatik anlam değişmiyor: *bulsak – bulalı, kurtulsak – kurtulalı..., olsam – olayım, dökülsäm – döküleyim* gibi.

s.85/3 Şart kipini teşkil eden *-sa/-se* ekinin istek manasında kullanılışı bazı Türki dillerde görülür. *-sa/-se* ekinin istek anlamında kullanılışı, bu ek ile ilgili yapılan araştırmalarda ve Türki dillerin farklı gramerlerinin birçoğunda özel olarak gösterilmiştir²⁰⁹. Farklı Türki dillerin klâsik eserlerinde de *-sa/-se* eki istek ifade edecek bir biçimde kullanılmıştır²¹⁰. M. Ş. Ragimov, Azerbaycan dilinin 18. asırdan önceki klâsik eserlerinde *-sa/-se* ekinin istek anlamında kullanıldığını göstermiştir. Günümüz Azerbaycan edebi dilinde, onun konuşma dili ve ağızlarında s.86/1 *-sa/-se* ekinin tek başına cümlenin yüklemi olamadığını ve onun istek manasını taşımadığını belirtiyor²¹¹. Bununla birlikte günümüz Azerbaycan dilinde *-sa/-se* ekinin şartlı istek anlamında kullanılışına nadir de olsa rastlamak mümkündür.

s.86/2 Meselâ:

Ana-bala ikisini dâ *öldürmäsäm*, atamın oğlu deyiläm (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhısında Üç Dost, 1964, 271 sah.).

²⁰⁹ Gulamov A. G. Fel. Toşkent, 1954, 49–50 sah.; Azizova A. G. Uslovniy Period v Sovremennom Uzbekskom Literaturnom Yazıke. Avtoref. kand. dis. Leningrad, 1952, 13 sah.; Hodjaev B. Uslovnaya Forma Glagola v Sovremennom Turkmenskom Yazıke. Avtoref. kand. dis. Aşhabat, 1958, 13–15 sah.; ş o n u ñ k ı. Türkmen Dilinde İşligiñ Şert Formasınıñ Ulanılışı ve Manıları. Dil bilimi institutınıñ işleri, 4 goyberiliş. Aşgabat, 1962, 64–65 sah.; Kuznetsov P. İ. Uslovnoe Naklonenie v Turetskom Yazıke. Akademiku B. A. Gordlevskomu. K ego semidesyatipyatiletiyu. Sbornik statey. M., 1953, 160 sah.; Ergin M. Türk Dil Bilgisi. Sofya, 1967, 293 sah.; Hozirgi Üzbek Adabiy Tili, 1. Toşkent, 1966, 285 sah.

²¹⁰ Ş ç e r b a k A. M. Grammatika Starouzbekskogo Yazıka. M. – L., 1962, 162 sah.; R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 142 sah.

²¹¹ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 148 sah.

– İndi bir importni mebel dâ *alsag*, daha dârdim olmaz!...

Bu arzusuna da çatdıgıdan sonra Şahsânâm daha bir eşgâ düşdi (Seyfâddin Dağlı. Yaylag Gaygıları, 1974, 8 sah.).

Ancag bilin ki, bu dava-dermandansa, siz bircâ kâlmâ istâdiyim sözi *versâniz*, ürayim dâ sakit olar, nâbzim dâ, özüm dâ... (Şol yerde, 138 sah.).

s.86/3 Fiilin *-sa/-se* kipinin istek anlamında kullanılışı eski bir hadise olup, 11. asır yadigârı M. Kaşgari'nin "Divani-Lugat-it Türk" adlı eserinde de görülür. E. R. Tenişev, M. Kaşgari'nin "Divanındaki" verdiği kiplerle ilgili tabloda *-sa/-se*, *-sı/-si* eklerinin isimlere ve fiillere katılıp, arzu-istek anlattığını kaydetmiştir²¹². Burada biz bu misalleri makalede olduğu gibi göstermekle yetiniyoruz:

s.86/4 *-sa – glag. jelat. Är açığsadı 'çelovek zaâhotel kislogo' (İnsan, ekşi istiyor –canı istemek-), I 279 25-26. Är tatığsadı 'çelovek zaâhotel sladkogo' (İnsan, tatlı istiyor.), I 279 26. Är suvsadı 'çelovek ispital jajdu' (İnsan susuyor.), I 281 26. Är balıksadı 'çelovek zaâhotel rıby' (İnsan, balık istiyor.), III 334 6.*

-sa – jelat. Kaşgari açsadı 'zaâhotel otkrit dver' (Kapıyı açmak isterdim.), I 276 9. Tağka ağsadı 'zaâhotel podnyatsya na goru' (Dağa çıkmak isterdim.), I 277 7. Sözüg uksadı 'zaâhotel ponyat reç' (Konuşmayı anlamak isterdim.), I 277 17.

-sä – glag. jelat. Är ätsädi 'çelovek zaâhotel myasa' (İnsan, et istiyordu –canı istemek-), I 275 23. Är ävsädi 'çelovek soskuçilsya po domu' (İnsan, evini özlüyordu.), I 277 11.

²¹² T e n i ş e v E. R. Ukazatel Grammatičeskih Form k "Divanu Tyurkskih Yazıkov" Mahmuda Kaşgarskogo. Şu kitapta: Voprosı kazahskogo i uygurskogo yazıkoznaniya. Alma-Ata, 1963, 190-212 sah.

-sä – *jelat*. Suv içsädi ‘zahotel pit’ (*İçmek istiyordu.*), I 20 9. Aş igsädi ‘zahotel est pişçu’ (*İnsan yemek yemek istiyordu.*), I 20 9-10. Ol mäni ögsädi ‘on pojelal hvalit menya’ (*O, beni övmek istiyordu.*), I 277 27²¹³.

s.87/1 M. Kaşgari’nin “Divanında” –*sa/-se* çok karmaşık olarak –*ıgsa/-igsä, -ıgsı/-igsi, -ıgsak/-igsek, -sat* şekillerinde de kullanılmıştır.

s.87/2 Meselâ:

-igsä – *jelat*. Oğlan *biligsädi* ‘rebenok zahotel bit posluşnım’ (*Çocuk, uslu olmak istiyordu.*) II 334 12. Ol maña tavar birigsädi ‘on zahotel dat mne tovar’ (*O, bana mal vermek istiyordu.*), II 334 16. Ol ävkä kirigsädi ‘on zahotel voyti v dom’ (*O, eve girmek istiyordu.*), III 334 25. (198 saħ.).

-igsäk – *jelat*. Ol bizkä käligsäk ‘on jelaet priyti k nam’ (*O, bize gelmek istiyor.*), I 24 21. Ol tavar tirigsäk ol ‘on stremitsya nakopit imuşçestvo’ (*O, mal biriktirmeye çabalıyor.*), II 55 21. Ol ävin bätäigsäk ol ‘on doljen ukrasit svon dom’ (*O, kendi evini süslemeli.*) II 319 19 (198 saħ.).

-sat – *jelat*. – *ponud*. Ol mäni ätsätti ‘on zastavil menya zahotet myasa’ (*O, beni et istemek zorunda bıraktı.*), I 262 5. Oğlum maña ävsätti ‘moy sin zastavil menya dumat o dome’ (*Oğlum beni evle ilgili düşünmeye zorladı.*), I 262 15. Suvdın kaçsätti ‘zastavil pojelat pereyti çereg vodu’ (*Suyun arasından geçmek istemeye zorladı.*), II 336 5. (206 saħ.).

-ıgsa – *jelat*. Ol ävkä barıgsadı ‘on zahotel poyti domoy’ (*O, eve gitmek istiyordu.*), I 281 7. Yarmak alıgsadı ‘on pojelal vzyat deneg’ (*O, para almak istiyordu.*), I 281 18 (211 saħ.).

²¹³ Mısallar E. Tenişeviñ yokarda görkezilen makalasından alındı, 205-206 sah.

-iğsak – *jelat*. Ol är ävkä barıgsak ‘tot çelovek jelaet idti domoy’ (*O adam, eve gitmek istiyor.*), I 24 17. Satıgsak ‘jelayuşçiy prodat’ (*Satmak istiyor.*), II 296 25. Ol tariğ tarıtıgsak ol ‘on namerevaetsya seyat’ (*O, ekim yapmaya niyetleniyor.*) II 319 18 (211 saĥ.).

-iğsı – *jelat*. Ol tavratiğsı ärdi ‘on nameren speşit’ (*O, acele etmeye niyetlendi.*), II 361 14 (211 saĥ.)²¹⁴.

s.87/3 Günümüz Oğuz dillerinde *-sa/-se* ekinin M. Kaşgari’nin “Divanında” olduğu gibi kullanımına rastlamayız. Yine bununla birlikte, günümüz Türkmen dilinde *suvsamak, otuğsamak* gibi *-sa/-se* ekini alan sözlerin arzu, istek anlatışına rastlamak mümkündür. Bu biçimdeki sözler Azerbaycan dilinde de mevcuttur: *susamag, gäribsämäk*²¹⁵. Bu tür sözler mukayese edilen dillerin hepsinde de çok nadir görülür.

s.87/4 *-sa/-se* ekinin arzu, istek anlamı onun kip fonksiyonunda kullanımında çokça yer tutar. Yalnızca Azerbaycan dilinde yer almasa da, *-sa/-se* ekinin arzu, istek manasını taşıyışına diğerk s.88/1 Oğuz dillerinde sık sık rastlanır. Hatta Azerbaycan dilinin tarihi klâsik eserlerinde *-sa/-se* arzu-istek anlamında yaygın bir biçimde kullanılmıştır²¹⁶. Türkmen klâsik edebiyatı ve halk edebiyatında da *-sa/-se* arzu-istek manasında yaygın olarak görülür.

s.88/2 Meselâ:

Men bir sonalı köl *bolsam*,

Ya bir cerenli çöl *bolsam*,

Ya bir şeyda bilbil *bolsam*,

²¹⁴ Mısallar E. R. Tenişeviñ yokarda görkezilen makalasından alındı ve yay içinde şol makalanıñ saĥıpası görkezildi.

²¹⁵ R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şäkillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1963, 151 saĥ.

²¹⁶ R a g i m o v M. Ş. Görkezilen monografiya, 142 saĥ.

Gonsam yarın güllerine

(Şasenem – Garıp, 1957, 23 sah.).

Êezreti-Musa ĥudanı istedi:

“Bir söver dostuñını men *görsem*” didi (Dövlətmämnet Azadı. Vagzı-azat, 1962, 98 sah.).

s.88/3 M. Ş. Ragimov Azərbaycan dilinde *-sa/-se* ekinin günümüzde arzu, istek manasında kullanılmayışını, *-a/-e*'nin isteği; *-sa/-se*'nin de şart kipini oluşturmada özelleşmeleriyle izah ediyor²¹⁷. Gerçekten de, *-a/-e* yapısının Azərbaycan dilinde istek kipi eki hükmünde (Azərbaycan dilinde *-a/-ä*) bütünüyle özelleşmiş olduğunu görmek mümkündür. Buna karşılık diğer Oğuz dillerinde *-a/-e* istek ifadesi pek de yaygın değildir. Bu dillerde *-sa/-se* ekinin istek anlatmakta yaygın olarak kullanılışını da bununla açıklamak mümkündür. O hâlde, farklı gramatik anlamların oluşmasında Oğuz dillerinin kendi aralarında birbirine olan umumi yakınlıklarıyla birlikte onların belli bir bölümüne veya birçoğuna mahsus olan özel yönleri de bulunabilir.

s.88/4 Türkmen, Türk ve Gagauz dilleri arasında *-sa/-se* ekinin istek anlatışında anlam ve yapı yönünden genel ortak yönler bulunmakla birlikte farklılıklar da vardır. Öncelikle, *-sa/-se* ekinin arzu, istek anlamında kullanılışı kardeş dillerde belli bir uyum göstermez. Bu ek bu şekilde dillerin birinde aktif olsa da, başka birinde ona göre belli bir derecede pasiftir. Ayrıca, *-sa/-se* ekinin arzu, istek ifade etmesi için cümle içerisindeki anlamının açık olması ve s.89/1 konuşmada esas olan görevi önemli bir hadisedir. Bu hususta tam anlam

²¹⁷ Şol yerde, 153 sah.

cümlenin yapısında bazı farklılıklar gösterir. Bunun için –sa/-se üzerinde yeni araştırmalar yapılmalıdır.

s.89/2 Bilindiği üzere, –sa/-se yardımcı veya birleşik cümlenin bünyesinde yer alıp, onun yüklemine teşkil eder. Bu da onun temel özelliğidir. Bu yapı istek anlamında kullanıldığında da, esasen, bu özelliğini korur. –sa/-se ile teşkil edilen yardımcı yapının temel cümlesinin düşürüldüğü durumlar da az değildir. Bu tür durumlarda –sa/-se, anlam yönünden bir bakıma temel fikri bildiren cümlenin önünden gelebilir. Bunun için –sa/-se cümlenin sonunda gelse de, konuşan tarafından söylenecek düşünce ve fikri sonuçlandıramaz. Yani tam olarak ifade edemez. Yine, bu şekilde kullanıldığında, –sa/-se eki arzu, istek bildirir.

s.89/3 Meselâ:

Tüveleme, Soltan gelin, hêmme kolhözçam *seniñ yalı bolaysa* (N. Hôcageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 118 sah.).

Öyüñ, maşgalañ şu yerde bolsa, onda barıp yaplanıp çay içseñ! (B. Hûdaynazarov. Gumlular, 1970, 159 sah.).

Eğer acele bir işimiz yoksa, şöyle bir yere gidip başbaşa bir şeyler içsek!.. (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 20 sah.).

Ah, siz böyle yerlerin patronlarının ne demek olduğunu bir *bilseniz* (S. Ali. Kürk Mantolu Madonna. Sofya, 1960, 89 sah.).

“Ah bân seni *yetiştirsem!*” – kaçarkan hómurdanêr babu (D. Tanasoglu, N. Arabadji. Gagauz Dili. 5–6-jı klasslar için, 1962, 225 sah.).

Of, canım, sabâ *olsa*,

Sabâ olsa *aydınnasa...* (Gagauz Folkloru. Kişinev, 1969, 57 sah.).

s.89/4 Bu misallerde dile getirilmiş olunan düşüncenin bütünüyle tamamlanmadığı açıktır. Herhangi bir sebepten dolayı, konuşan bu düşünceyi belirtmekten çekiniyor veya bu düşünce, konuşma tarzına göre kendiliğinden anlaşılıyor. Eğer *-sa/-se* eki ile bildirilen arzu-isteğin şimdi yapılması isteniyorsa, temel cümle yüklemi s.90/1 şimdiki ya da gelecek zaman yapısında yer alır. Yine bu zaman kipindeki yüklem cümlelerin bünyesinden çıkarılsa bile, orada bu iş ve hareketin şimdiki ya da gelecek zamana ait olan tüm anlamları kaybolmaz.

s.90/2 Meselâ:

Men şu vagt sallançak üvrâp, agtıgıma guvanıp *otursam bolmayamı?* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 186 sah.).

– Äyt, olam, susagiñ sapı eline yetenden soñ, biz yalakıları *ata basaladıp yörmese yagşı* (B. Seytäkov, Bedirkent, 1972, 236 sah.).

Eğer onu iyi *edebilirsem*, yerlilerin gözünde birden-bire hudutsuz bir itimat kazanacağım (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 186 sah.).

Zihnimde plânını hazırladığım “Ararken” romanına *başlasam diyorum* (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 125 sah.).

s.90/3 Eğer *-sa/-se* eki ile karşılanan istek, arzu zaman yönünden önceden olması istenen iş ve hareketi bildiriyorsa, bu taktirde onunla geçmiş zaman anlatan fiiller kullanılır.

s.90/4 Meselâ:

Bağ, şol hoşlaşıkda, cuda bolmasa, boynundan gucaklap bir *öpsem bolmadımı!* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 248 sah.).

Meniñ hem şunuñ yalı cigim *bolsa bolmadımı* – diyip oylananda, “Melevşe gülleriniñ seresi kızlar” diyen aydım yadına düşdi (H. Deryev. Hârasat, 1974, 30 sah.).

Tä şol maksada yetänçä, ol öz Saçlısı bilen şu ak meydanı gulaçlap *otursam diyyärdi* (N. Hocaseldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 149 sah.).

s.90/5 Azerbaycan dili dışındaki Güneybatı Türki Dillerde *-sa/-se* ekinin arzu, istek ifade edecek bir biçimde kullanılmasına sık sık rastlansa da bu kullanım o kadar aktif değildir. Bu durum, bizim görüşümüze göre, Oğuz dillerinde *-sadı/-sedi* ekinin arzu, istek anlatmakta yaygın bir şekilde kullanılışıyla bağlantılı olsa gerektir. Hatta *-sa/-se* ile ifade edilen bu anlamı birçok durumda *-sadı/-sedi* ile karşılamak da mümkündür. Bu sebeple *-sadı/-sedi* ekinin istek kipi anlamında kullanılmasını tetkik etmek çok önemlidir.

1.4.2-*sadı/-sedi* Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı

s.91/1 Bu ek Güneybatı Türki Dillerin tamamında aktif olmasına rağmen, yalnızca Türkmen ve Türk dillerinde yaygın bir biçimde istek anlatır. Azerbaycan ve Gagauz dillerinde ise istek anlamında pek az kullanılır. Şekil yönünden bu ek Türkmen dilinde *-sadı/-sedi*, Azerbaycan dilinde *-saydı/-seydi*, Türk dilinde *-saydı/-seydi*, Gagauz dilinde *-saydı/-seydi*’dir. Yani dört ve beş sesli olarak iki grup oluşturmuştur.

s.91/2 Meselâ:

Meniñ yüregimdäki söygini öz yüregine-de bir salıp *görseñdiñ* (H. Deryaev. Hârasat, 1974, 175 sah.).

Hiç bolmasa onuñ bilen bir *hoşlaşsamdım...* (B. Seytâkov. Bedirkent, 1972, 36 sah.).

Eğer Panama kanalından geçip Yeni Gineye gidinceye kadar yolda Çin Korsanlarına *rastlasaydık*, yahut Atlantığı aşan gemimizde yangın *çıksaydı* yazardım her halde (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 135 sah.).

Şimdi parası *olsaydı* da şu canım kapaklardan bir tane alıverseydi (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 299 sah.).

Äkär müalicâyä *ketmiş olsaydılar*, sanatoriya yahud istirahät evindä dincälsäydilär, kim onları gınayırdı (Seyfâddin Dağlı. Yaylag Gayğıları, 1974, 123 sah.).

...Äkär män sänin yerindä *olsaydım*, Ähmäd dä mänim gızımı *istäsäydi*, män çoh şatlıgnan gızımı ona väerdim (Azərbaycan Nağılları. II, 1961, 223 sah.).

“Neçin bän küçükseydim?

Öküz kadar *olsaydım!*”

Osaydı te onnardan, –

Hepsinä hasêt olan

(D. Tanasoglu, N. Arabadji,

Gagauz Dili. 5–6-cı klasslar

için. Kişinev, 1962, 226 saĥ.).

Gelirsaydı Alı Paşa

Sorasaydı anatarları

Deyâsiniz aliptâdir, ülüptâdir

Uz çıksın, tuz çıksın

Yolâ geçti kız çıksın

(Gagauz Folkloru. Kişinev,

1969, 32 saĥ.).

s.92/1 Örneklerden anlaşılacağı üzere, *-sadı/-sedi* eki Oğuz dillerinin tamamında şekil yönünden, esasen, birbirine benzerdir. Bilindiği gibi, bu ek iki unsurdan meydana gelir. Onun birinci kısmı şart kipini oluşturan *-sa/-se* ekidir. İkinci unsur ise aslında *-êr/-ir* fiiline getirilen *-dı/-di* ekidir. Bu yapıdan *-êr/-ir* fiili olduğu gibi düşmüştür. Hatta Türkmen dilinde o tamamıyla düşüp, yalnızca onun *-dı/-di* kısmı kalmıştır. Türkmen dili dışındaki Oğuz dillerinde *êr//ir* fiili tamamen düşmeyip, bu yardımcı fiilin kalıntısı olarak *y* elementi *-saydı/-seydi* ekinin yapısında korunmuştur. Bizim fikrimize göre de, *-saydı/-seydi* ekinin bünyesindeki *y* aslında *êr//ir* fiilinden kalan bir element olsa gerektir. Önceleri bu element *-sa/-se* ve *-dı/-di* eklerini kaynaştıran bir yardımcı ses olarak hissedilmiştir. Onun böyle olma ihtimali de yok değildir. Çünkü bu yapının aslı *-sa edi/-se idi* olarak görülmektedir. Bu durumda burada iki ünlünün arasında, yani *-sa/-se* ve *êdi//idi* unsurlarının arasında *y* sesinin türemesi olabilecek fonetik bir hadisedir. Gerçekte ise *-saydı/-seydi* ekinin bünyesindeki *-sa/-se* ve

-*du/-di* eklerinin arasında yer alan *y* elementi aslen kaynaştırma sesi olmayıp, etimolojik önemi olan bir yardımcı fiilden kısalmıştır. Hatta bu ek günümüz Türki dillerin birçoğunda kısalmayıp, tamamıyla *-sa/-se êdi//idi* şeklinde hâlâ kullanılmaktadır²¹⁸. Ayrıca onun ikisinin arasında yardımcı ses olan *y*'yi görmemekteyiz. Ancak bu yapı kısalduğunda, onun unsurlarının arasında *y* sesi ortaya çıkmaktadır.

s.92/2 Azerbaycan dilinin tarihi klâsik eserlerinde bu yapı *-sa idi//sâ idi>-saydı/-sâydi*²¹⁹, Türkmen dili klâsik yadigarı Dövlətməmmet Azadı'nın "Vagzı-azat" adlı eserinde *-saydı/-seydi* şeklinde yer almıştır.

s.92/3 Meselâ:

s.93/1 Äger misgin, pakırlar *bolmasaydı*,

Ganırlardan tasaddık *almasaydı*

(Dövlətməmmet Azadı. Vagzı-azat,

1962, 69 saĥ.).

Ger pakırlar *bolmasaydı* dünede,

Bes ĥeläk bolgaydı baylar, êy dede

(Şol yerde, 151 saĥ.).

Nä saĥlamışam, körsäyidün yarä yüräkdä

(G. Burĥaneddin. 14 asır).

²¹⁸ N u r n e v a A. Törle Naklonenielerdäge Figillärneñ Zaman Belän Törläüene Karata. Uçenie zapiski Kazanskogo universiteta. t. 119, ki. 6, 1959, 190 saĥ.; G u l a m o v A. G. Görkezilen iş, 50 saĥ.; U r i s b i e v İ. H. Spryajenie Glagola v Karaçaevo-Balkarskom Yazıke. Çerkessk, 1963, 198 saĥ.

²¹⁹ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 191 saĥ.

Älindän içsä idim cami-badä *gansa idim*

Ayagıñ öpsä idim, başına *donansa idim*

(G. Täbrizi. 17 asır).

Sän väfasız yar ilän yar *olmasaydım* kaşki

Ya gämü-därdin bilä *alışmasaydım* kaşki

(Kışvâri. 15 asır)²²⁰.

s.93/2 Örneklerden anlaşılacağı üzere, günümüz Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerindeki *-saydı/-seydi* çağdaş Türkmen dilinde bu şekilde yer almayıp, onu sadece Türkmen klâsik eserlerinde görürüz. Günümüz Türkmen dilinde bu ek yalnızca *-sadı/-sedi* şeklinde kullanılıp, diğer Oğuz dillerinden az çok farklılık arzeder. Ekin bu farklılığı dikkate alınmazsa, bu yapı Güneybatı Türki Dillerin hepsinde de arzu, istek bildirmekte kullanılmıştır.

1.4.3-*sadı/-sedi* Ekinin Kullanılışı ve Anlamları

s.93/3 Güneybatı Türki Dillerde *-sadı/-sedi* eki yaygın olarak kullanılmıştır. Onun içerdiği gramatik anlamlar farklı özelliklere sahiptir. Bu da, aslen, onun yapısını meydana getiren birlikler ile bir bütünlük gösterir. Yukarıda söylendiği gibi, onun birinci kısmını oluşturan *-sa/-se*, şart ekidir; ama sadece şart

²²⁰ Azerbaycan diliniñ tarihı yazuv yadıgârlıklarından getirilen şu üç mısıl şu işden alındı: R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilinde Fel Şäkillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 192-193- 194 sah.

anlamı oluşturmayıp başka kiplerin anlamını da karşılar. Onun ikinci kısmı ise *êrdi//irdi* fiilinin kalıntısı olup, gramatik anlamına göre geçmiş zaman bildirir. Bununla birlikte, *-sadı/-sedi* ekinin yapısında yer alan iki farklı birliğin gramatik s.94/1 manaları kendi içinde birleşir. Böylece, *-sadı/-sedi* ekinin bileşimindeki her bir yapısal birliğin kendine has olan temel gramatik anlamı belli bir derecede kaybolmuştur. Başka bir deyişle, *-sadı/-sedi* ekinin bileşiminde yer alan *-sa/-se* ve *-dı/-di* ekleri birlikte pişmanlık içerikli istek-arzuyu anlatıp, önceki şart ve geçmiş zaman anlamlarından uzaklaşmıştır.

s.94/2 Türkoloji çalışmalarında *-sadı/-sedi*, hem şart kipi olarak²²¹, hem de istek kipi olarak²²² ele alınmıştır. Başka bir ifadeyle, *-sadı/-sedi* ekinin fiilin hangi kipini oluşturmuş bulunduğunu göstermek meselesinde bir birlik yoktur. Bu durum, bir yönüyle, fiil kiplerinin gramatik anlamlarındaki bazı umumi yakınlıklar, yani bir kipi başka bir kipi manasında kullanılmış olmasıyla bağlantılıdır. Ayrıca, diğer yönden, *-sadı/-sedi* ekinin anlattığı gramatik manadan ortaya çıkmış olabilir. Türkolojide *-sadı/-sedi* ekinin çeşitli terimler ile adlandırılması da yukarıdaki söylenenler ile bir bütünlük gösterir. Eğer *-sadı/-sedi* ekinin şart kipinden ortaya çıktığı kabul edilirse, onu şart kipi yapısında tetkik etmek gerekir. Eğer onun anlattığı gramatik manadan yola çıkılıp, pişmanlık içerikli arzu-istek anlattığı kabul edilirse, onu istek kipi teşkil eden eklerin arasında incelemek gerekir. Fakat şekil ve içerik birliği hakkındaki bilinen teorik usuller esas alınır, *-sadı/-sedi* ekini B. Hocaev'in adlandırdığı gibi, şart-istek

²²¹ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 191–197 sah.

²²² B a y l i e v H. Hâzirki Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısga Kursı, 1 bölüm. Aşgabat. 1948, 94–95 sah.

kipi²²³ şeklinde nitelendirmek de mümkündür. *-sadı/-sedi* konusundaki asıl mesele ona uygun bir terim bulmada değil, onun kullanılışı ve manasıyla ilgilidir.

s.94/3 Türkolojide *-sadı/-sedi* kipi muhtelif terimlerle karşılanmıştır. Onların bazıları günümüzde kullanılıştan düşmesine rağmen, bir kısmı da hâlen kullanılmaktadır. Bu mesele Türkmen dil biliminde s.95/1 özel bir araştırmada²²⁴, yer aldığı için biz onu birer birer inceleme gereğini duymuyoruz. Yine *-sadı/-sedi* ekinin kullanılışı ve anlamları ile ilgili yapılacak olan açıklamalarda, gerekli olduğunda az çok terim konusunda görüş bildirilebilir.

s.95/2 Türkolojide *-sadı/-sedi* ekinin nasıl bir fiil kipi sayılmış olduğu hakkındaki mesele tartışmalıdır. Bunun temel sebebi bu ekin yapısı ve ne ifade ettiği ile bağlantılıdır. Meselâ, *-sadı/-sedi* ekini şart kipi olarak düşünen dilciler onu bu fiil kipinin geçmiş zamanı şeklinde ele alırlar²²⁵. Böylece, *-sadı/-sedi* ekinin yapısında yer alan *-dı/-di* ekinin geçmiş zaman anlamını yitirmeyip koruduğu kabul edilir. Yine bizim görüşümüze göre, *-sadı/-sedi* eki sözlü ifadedeki anlam değeri ve metinden anlaşılan umumi manası ile bağlantılı olarak üç zamanın üçüne de ilişkin iş ve hareketi karşılayabilir. Başka bir deyişle, *-sadı/-sedi* ekinde temel belirleyici gramatik anlam zaman değildir. Bu ek konuşanın iş ve harekete olan bakışını bildirir ve böylece zamanı belirsiz fiil kipini meydana getirir. *-sadı/-sedi* eki yaptığından üzüntü duymak, esef etmek, pişman etmek ile bağlantılı şartlı arzu-isteği anlatır. Bilindiği üzere, arzu-istek semantik yönden, esasen, gelecek zamana ilişkindir. Bunun yanı sıra şart anlamı da şimdi yapılması gereken iş ve hareket ile bağlantılıdır. Pişman olmak, üzüntü gibi anlamlar bir

²²³ H o c a e v B. Hâzirki Zaman Türkmen Dilinde İşliğin Şert Forması. Kand. dis. [Golyazma]. M. – Aşgabat, 1956, 47 sah.

²²⁴ H o c a e v B. Görkezilen dissertatsiya, 8–11 sah.

²²⁵ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 244 sah.; P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıka, 218 sah.

derecede önceden olan iş ve hareketle sınırlıdır. Esef, mana yönünden önce gerçekleşmiş ya da şimdi yapılacak iş ve hareket hususunda olabilir. İşte bu tür muhtelif ifadelerin hepsi de *-sadı/-sedi* ekinde farklı bir biçimde toplanmıştır. Bu sebeple onun gramatik zaman manasını tespitinde sözlü ifade ve metinden hareket etmek gereklidir. Buna göre, *-sadı/-sedi* eki önce yapılan ya da şimdi yapılması istenen iş ve hareketin her biri hakkında da kullanılmıştır.

s.96/1 Meselâ:

Baĥ, seniñ saçlarını bir boynuma *orasamdım* (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 148 saĥ.).

– Mellek ĥan, yağday bilen. Artıĥıñ ozalam üyşüp yatan akılı yokdur.

– Kâşki, mende seniñkiñ ondan biri yalı *bolsadı* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 254 saĥ.).

– Sâdr icazâ *versäydi*, galĥardıĥ – dedi (İlyas Äfândiyev. Daĥlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 168 saĥ.).

– Siz dâ dar ağacını *körsäydiniz*, bu sözlâri deyândâ bir az çâtinlik çäkärdiniz (Mehdi Hüseyin. Komissar, 1974, 32 saĥ.).

– Şu İstanbullu ölmeden bir *görseydik*, dedi (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 123 saĥ.).

Eĥer üstünde bol paltosu, paltosunun altında fragı *bulunmasaydı*, bu adam benim kopyam olacaktı (Şol yerde, 19 saĥ.).

s.96/2 Türkmen, Azerbaycan ve Türk dillerinden alınan bu misallerde *-sadı/-sedi* eki getirilen fiil kipleri ondan anlaşılın iş ve hareketin vakit yönünden hangi zamana ilişkin olduğunu bildirmede kesinlik göstermemektedir. Buna karşılık onun şimdi yapılması istenen ya da önce yapılan bir iş ve hareket bildiriş

metnin tamamından anlaşılıyor. Her dilden alınan iki örneğin birincisinde bu iş ve hareket, vakit yönünden şimdi yapılması gerektiğini anlatır. İkinci örneklerde ise –*sadı/-sedi* ekinden anlaşılın iş ve hareket, konuşma anından önce gerçekleşen bir hadisedir.

s.96/3 Gagauz dili dışındaki Güneybatı Türki Dillerde –*sadı/-sedi* fiil kipinden anlaşılın iş ve hareketin vakit yönünden hangi zamana ilişkin olduğu, çoğu durumda, metinde vakit bildiren sözlerin ya da zaman manası bulunan fiil kiplerinin kullanılmasıyla belirtilir. Bu tür vasıtalar mukayese edilen dillerin üçünde de birbirine, esasen, benzerdir.

s.96/4 Meselâ:

– Yüzüñe hâcık-hûcuk êdip, assırınlıkdan ayagın astını *gazyanlarıñ* alkımına *êlim yetsedi!*. (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1974, 309 saĥ.).

Serdar omı ukudan açcak bolup:

s.97/1 – *Hâzir* möcek *gelâysedi*, ızına it salıp kovardık (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 17 saĥ.).

Sag-aman barıp, Kiçigırı bir *sâpcetsemdim!* (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 331 saĥ.).

İnandırırım sizi, âkâr *indi* bunu ondan *soruşsayrım* vâ o da *desâydi* ki, yâgin, dünân mâni gara basıb, etiraz etmâzdım... (Sâyfâddin Dağlı. Yaylag Gaygıları, 1974, 160 saĥ.).

Özünüzsâ buraya *kâlmış olsaydınız*, eşidârdım (Şol yerde, 164 saĥ.).

Âkâr adam *tanıyan olsaydı*... o toĥ öküzü goşulup ketmâzdi (İlyas Äfândiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 225 saĥ.).

Şimdi annen de biraz yazı *bilseydi*, ondan da elyazısıyla mektup isterdim (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 139 sah.).

Yalnız sizi ahirete göndermek isteyen kim olduğunu *bilseydim*, teklifinizi daha emniyetle kabul ederdim (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 8. Sofya, 1972, 28 sah.).

Fakat denize atılmak *istiyen* ben *olsaydım* da, siz benim bu hareketimi görmüş *olsaydınız*, ne yapardınız (Şol yerde, 49 sah.).

s.97/2 Bu misallerde Azerbaycan dilinden alınan *kâlmış olsaydılar* ve Türk dilinden alınan *görmüş olsaydınız* sözleri anlam yönünden konuşma anından önce yapılan iş ve hareket hakkında konuşanın ona olan bakışını bildiriyor. Diğer misallerin hepsinde de *-sadı/-sedi* umumi şimdiki zamanda olan devamlı bir iş ve harekete konuşanın bakışını anlatıyor. Bunların ikisinde de zaman manası *-sadı/-sedi* ekiyle ilgili değildir. İş ve hareketin belli bir yerde, belli bir biçimde, belli bir vakitte olmasından ötürü, yukarıdaki misallerde zaman anlamı metnin tamamından veya diğer gramatik ve leksik vasıtalarından anlaşılıyor.

s.97/3 H. Bayliev'in kitabında *-sadı/-sedi*, fiilin istek kipi²²⁶; okullar için hazırlanan "Türkmen Dilinin Grameri" adlı eserde ise fiilin istek-pişmanlık kipi²²⁷ olarak kabul edilmektedir. s.98/1 Burada isteğin karşıladığı gramatik manalardan yola çıkıldığında açık bir şekilde görülür. Yine ekin anlamında istek, pişmanlık ile birlikte şart manası da vardır. Bu yüzden onu B. Hocaev fiilin şart-istek kipi²²⁸

²²⁶ B a y l i e v H. Hâzirki Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısga Kursı. I bölüm. Aşgabat, 1948, 94-95 sah.

²²⁷ G u r b a n o v A. A., A. M i r a d o v, N. K ü r r ä e v. Türkmen Diliniñ Grammatikası, I bölüm. Aşgabat, 1974, 209 sah.

²²⁸ H o c a e v B. Hâzirki Zaman Türkmen Dilinde İşligiñ Şert Forması. Kand. dis. M. – Aşgabat, 1956, 11 sah. 7-2782

şeklinde adlandırmıştır. Elbette, kip oluşturan ekler gruplandırılırken, onların bildirdiği temel gramatik anlamları esas alınmıştır.

s.98/2 Eğer *-sadı/-sedi* ekinin gramatik manası esas alınır, onu müstakil bir fiil kipi olarak düşünmek mümkün değildir. Çünkü bu ek önce yapılan iş ve hareket hakkında konuşanın bakışını anlattığı zaman, genellikle, pişmanlık içeren arzu-isteği; şimdi yapılması gereken iş ve hareket hususunda konuşmacının bakışını anlattığında ise şartlı arzu-isteği bildirir. Her iki durumun ikisinde de arzu-istek anlamı vardır. Bu yüzden *-sadı/-sedi*'nin tek başına fiil kipi oluşturan bir ek yerine, istek kipini teşkil eden bir ek olarak gösterilmesi daha doğru olur. Böylece biz *-sadı/-sedi* ekini istek kipinin anlamında kullanılan ekler ile aynı kapsamda tetkik ediyoruz. Burada, özellikle, etimolojik yönden oluşumu dikkate alındığında ise, onu istek kipini teşkil eden bir ek olarak değerlendirmeye pek çok kanıt bulunabilir.

s.98/3 Güneybatı Türki Dillerde *-sadı/-sedi*, genelde, şart ve istek anlamında kullanılır. Bunun istek anlamında yer alışı kendi niteliğine göre, esasen, *-sa/-se* şart kipinin bu manada kullanılmasına benzerdir. Yine ondan farklı olarak, *-sadı/-sedi* Azerbaycan ve Gagauz dilleri dışındaki Oğuz dillerinin hepsinde de bu manada yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bilindiği üzere, *-sa/-se* Türkmen ve Türk dillerinde istek ifadesini taşısa da, Azerbaycan dilinde bu manada kullanılışı yok denecek kadar azdır. Böylece *-sadı/-sedi* ekinin istek anlamında kullanılışında yakın kardeş dillerin birbirine olan umumi yakınlıkları pek çoktur.

s.98/4 Yakın kardeş dillerin hepsinde de yer almasına rağmen, *-sadı/-sedi* kullanılışına göre belli bir derecede farklılık arzeder. Gagauz dilinde bu eke

çok az rastlanır. L. A. Pokrovskaya –*saydı (alsaydı)* ekinin s.99/1 anlam yönünden ona yakın olan –*aydı (alaydı)* istek kipinden ortaya çıktığını kabul eder²²⁹.

s.99/2 Türkmen, Türk, Azerbaycan dillerinde de –*sadı/-sedi* şart ve istek anlamında kullanılışı yönünden kendi içinde birbirinden belli bir derecede farklılaşır. Türkmen, Türk dillerinde –*sadı/-sedi* ekinin istek manasında kullanılışı Azerbaycan diline göre çok aktiftir. Yine dillerin üçünde de bu ek bu anlamda kullanılabilir.

s.99/3 Meselâ:

– Baĥ, canım, kakañ saña alan zatlarını bir *görsediñ* (Ĥ. Deryaev, Ĥarasat, 1974, 172 saĥ.).

Yöne sen bir çaltrak *gımıldasadıñ*, ak mayam! (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 4 saĥ.).

O *istäsäydi*, başga fählälärä mukafat verär, *istämesäydi* onların özünü dä, ailäsini dä ac-suvsuz goyardı (Mehdi Hüseyin. Komissar, 1974, 60 saĥ.).

– Bircä bu zährimar kädikdän *çihşaydıg...* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 70 saĥ.).

Ulu dağlar *olmasaydı*,

Çiçekler *solmasaydı*;

Ölüm Allahın emri,

Ayralık *olmasaydı*

(S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı.

²²⁹ P o k r o v s k a y a L. A. Grammatika Gagauzskogo Yazıka. Fonetika i morfologiya, 218 saĥ.

Tbilisi, 1971, 6 sah.).

Düşünüyorum... Ya *ölmeseydi*. Yarası *iyileşseydi*... *Ölmeseydi*... *Yaşasaydı*
(N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. 1971, 613 sah.).

Kannı dudaklardan,

Yanık yaralardan

Serin bir damnaylan

Olsaydı yatma...

(D. Tanasoglu. Çal Türküm.

Kişinev, 1962, 13 sah.).

s.99/4 Bu misallerdeki *-sadı/-sedi* ekini kabul eden fiiller arzu-istek bildirip, istek kipinin manasında kullanılmıştır. Bunun için *-sadı/-sedi*'yi Oğuz dillerinin her birindeki istek kipini oluşturan eklerin yerine koymak mümkündür. Burada da s.100/1 ondan anlaşılan anlam değişmez. Karşılaştırın: *istäsäydi – istäyäydi, istämäsäydi – istämäyäydi, çihşaydıg – çihşaydıg; olmasaydı – olmayaydı, solmasaydı – solmayaydı, yaşasaydı – yaşayaydı, olsaydı – olaydı* vb. Türkmen dilindeki *görsediň, gımlıdasadıň* gibi istek anlatan bir kipi bu manada kullanılan istek kipi ile değiştirmek mümkündür: *göräyedi-dä, gımlıdayadı-da*.

s.100/2 İstek anlamında kullanılan *-sadı/-sedi* ekinde belli bir derecede şart manası da yok değildir. Yine bu ek edilgen fiilli yardımcı cümlenin yüklemi olarak kullanıldığında, genelde, şart bildirir. Eğer *-sadı/-sedi* bağımsız bir fikri anlatan temel cümlenin yüklemi olarak kullanılırsa, esasen, arzu-istek bildirir.

Yalnız bu formal farklılık, dikkate alınmazsa, *-sadı/-sedi* ekinin arzu ve şart manalarını birbirinden ayıran özel bir gramatik vasıta yok denecek kadar azdır. Ayrıca, M. Ragimov'un belirttiği üzere, bu ek istek anlamında kullanıldığında, yapısında geçmiş zaman *-dı* ekinin varlığına rağmen, gramatik zaman belli bir derecede zayıflıyor, şart manasındaki gibi kendini gösteremiyor²³⁰.

s.100/3 Semantik yönden *-sadı/-sedi* ile anlatılan istek-arzu bu anlamı teşkil eden diğer eklerden farklılık arzeder. Bu konuda M. Ragimov'un öne sürdüğü düşünce tamamen yerindedir. *-sadı/-sedi* eki geçmişe ya da geleceğe ilişkin isteği anlattığında, yerine getirilmedik iş ve hareketi bildirir (buna göre de istenir) ve bu durumda o, esasen, olumlu biçimde kullanılır. *-sadı/-sedi*'nin olumsuz, konuşulduğu anda yapılmış bitmiş bir iş veya olayın şu anda benimsenmediğini ve onun için pişmanlık duyulduğunu ifade eder²³¹. Bunların ikisinde de, *-sadı/-sedi* bir iş ve hareket hakkında konuşanın arzu-isteğini anlatır.

s.100/4 Meselâ:

- Uçastok gurluşığınıñ naçalnigi bolmalımışım.
- Hâ emelimi ulaldyarlar diysene!

s.101/1 – Kâşki şonı *ulaltmasalardı* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 20 sah.).

Baĥ, ol ĥaramzada bir *elime düşsedi* (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 106 sah.).

– Garının gallığı otag bizä verdiyindän böyükdür, pāncārasi dā bir yoĥ, ikidir, oraya *köçä bilsäydik*, nā yahşı olardı! (Seyfäddin Dağlı. Yaylag Gayğuları, 1974, 110 sah.).

²³⁰ R ä h i m o v M. Azərbaycan Dilində Fel Şakillərinin Formalaşması Tarihi, 193 sah.

²³¹ Şol yerde, 194 sah.

Äkär bizim här bir arzumuz asanlıgla *yerinä yetsäydi...* (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhasında Üç Dost, 1964, 219 sah.).

Yalnız yaşamağa mecbur olduğuma göre bari böyle bir küçük kızım *olsaydı!* (S. Cikiya. Türkçe Okuma Kitabı. Tbilisi, 1971, 228 sah.).

Fakat keşki *yapmasaydım* (S. Ali. Kürk Mantolu Madonna. Sofya, 1960, 66–67 sah.).

s.101/2 Tıpkı *-ayadı/-äyedi* istek kipinde olduğu gibi, *-sadı/-sedi* de *käşki* sözü ile kullanılır. Böyle olduğunda bu söz bu kipin bildirdiği istek-pişmanlık anlamını daha çok güçlendirmeye hizmet eder.

s.101/3 Meselâ:

– *Käşki*, hëmmeleriñ hëm bilişi siziñki yalı *bolsadı* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 420 sah.).

Bazan düşünüyorum, *keşke* bunu *yapmasaydı*, *keşke ölseydim*, diyorum... (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 141 sah.).

s.101/4 Türkmen, Türk dillerinde *-sadı/-sedi* eki istek anlatmakta yaygın bir biçimde kullanılır. Azerbaycan, Gagauz dillerinde ise ekin bu manada kullanılışı yok denecek kadar azdır. Bizim görüşümüze göre, bunun sebebi, önceleri Azerbaycan dilinde fiillerin istek kipini teşkil etmek için *-a/-e* ekinin özelleşmiş olması ve bu manada yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu ek bu kitapta ilkin tahlil edilen *-a/-e* (Azerbayan dilinde *-a/-ä*) kipidir. Gagauz dilinde *-saydı/-seydi* ekinin kullanılmayışını onun yerini *-aydı/-eydi* istek kipinin almış olmasıyla izah etmek mümkündür. Ayrıca, bu süreç arkaik çok manalı eklerin belli bir anlamının Türki dillerin birinde ya da birçoğunda, s.102/1 diğer manasının ise başka Türki dillerin birinde veya birçoğunda temel yer tutması,

yani, esasen, belli bir gramatik anlamı teşkil etmekte kat'i yer tutması ile bağlantılıdır. Bu bölümün başında belirtildiği gibi, *-sadı/-sedi* ekinin temelinde bulunan *-sa/-se* eki de Azerbaycan dilinde günümüzde istek anlatmamaktadır. Buna karşılık bu ekler Azerbaycan dilinin tarihi klâsik eserlerinde istek anlatmakta oldukça önemli bir yer tutmuştur²³². Böylece, yukarıdaki eklerin arzu manasından düşmesine, *-a/-e* ekinin bu manada yaygın bir biçimde kullanılması sebep olmuştur diyebiliriz.

s.102/2 Türkmen ve Türk dillerinde durum başka türdür. Bunlarda *-sa/-se* ve ondan yapılan *-sadı/-sedi* eklerinin ikisi de günümüzde istek anlatmakta yaygın bir şekilde kullanılıyor. Türkmen ve Türk dillerinde istek kipini teşkil etmek için özelleşen bir ekin olmaması da bununla bağlantılıdır. Bu çalışmanın devamında belirtildiği gibi, bu iki Oğuz dilinde istek anlatmak için emir kipini oluşturan ekler kullanılıyor. Başka bir deyişle, emir kipi istek manasını karşılamaktadır. Azerbaycan dilindeki istek kipini teşkil eden *-a/-e*, Türkmen ve Türk dillerinin ikisinde de var olmasına rağmen, onun bu anlamda kullanılışı Azerbaycan diline göre çok sınırlıdır. Hatta belli kalıplaşmış söz öbeklerinin yapısında doğal bir şekilde yer alıp, türlü anlamlı arzu-isteği bildirir. Buna misal olarak, Türkmence *Ogul yaşı uzak bola! Toyuñ gutlı bola!* ve Türkçe *Uğur ola!, Uğur gele!* 'jelayu şçastya!' 'şçastlivogo puti'; *Kolay gele//Kolay gelsin* 'bog pomoç!'²³³ gibi yapıları göstermek mümkündür. Yine *-a/-e* kipinin bu iki dilde yaygın olarak yer almayışı günümüzde fiillerde istek anlatmakta arkaik zamandaki çok anlamlı eklerin yaygın bir biçimde kullanımına bağlanıyor. Kardeş Oğuz dilleri genel olarak kip eklerine sahip olmalarına rağmen, bu kip

²³² R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 196 sah.

²³³ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 247 sah.

eklerinin farklı gramatik manalarda aktif ya da pasif kullanımına, yaygınlığına veya s.103/1 kullanım yönünden sınırlılığına göre kendi aralarında birbirlerinden ayrılırlar. Bu farklılıklar her bir kardeş dilin gelişim süreci, diğer kardeş diller ile çeşitli dönemlerdeki ilişkileri, onların birbirine olan tesiri ve etimolojik yönden yakınlığı gibi özellikler ile bağlantılıdır.

1.4.4-sadı/-sedi Kipinin İyelik Ekleriyle Çekimi

s.103/2 İstek ya da şart manasına gelişi dikkate alınmazsa, bu kip bütün Oğuz dillerinde iyelik ekleriyle çekimlenmektedir. -sadı/-sedi'nin iyelik çekiminde dillerin tümünü kapsayan ortak yönler olduğu gibi bu dillerin kendilerine has çekim farklılıkları da görülür. Fiilin *-sadı/-sedi* kipine getirilen iyelik ekleri şekil yönünden fiilin geçmiş zaman kipine katılan iyelik ekleri ile benzerdir. Bunun başka türlü olması mümkün de değildir, çünkü bu kipin ikinci kısmı asli tarihi gelişimine göre geçmiş zaman ekidir. Böylece bu fiil kiplerinin iyelik ekleriyle çekimi kendi aralarında birbiriyle benzerlik gösterir. *-sadı/-sedi* fiil kipinin iyelik ekleri ile çekim tablosu:

<u>Yöñkemeler</u>	<u>Azerbaycan Dili</u>	<u>Türk Dili</u>	<u>Türkmen Dili</u>	
b	1	<i>-saydım/-säydim</i>	-saydım/-seydim	-sadım/-sedim//
i				-samdım/-semdim
r				
l	2	<i>-saydın/-säydin</i>	-saydın/-seydin	-sađıñ/-sediñ//
i				-sađdıñ/-señdiñ

g				
i	3	-saydı/-säydi	-saydı/-seydi	-sadı/-sedi
k	1	-saydık/-säydik	-saydık/-seydik	-sadı/-sedik//
ö				-saddık/-sekdik
p				
l	2	-saydınız/-säydiniz	-sadinız/seydiniz	-sadıñız/-sediñiz//
ü				-sañızdıñız/ -señizdiñiz
g				
i	3	-saydılar/-säydiler	-saydı(lar)/ -seydi(ler)	-sadılar/-sediler

s.104/1 Bu tablodan anlaşılacağı üzere, iyelik ekleri *-sadı/-sedi*'den sonra getirilirse, şahıs eklerinin bütün kardeş dillerde birbirine benzer olduğu, farklılıkların ise her bir dilin fonetik kurallarıyla sınırlı kaldığı görülür. Bu farklılık dikkate alınmazsa, tıpkı *-sadı/-sedi* kipinin iki varyantlı olduğu gibi, ona getirilen iyelik eklerinin de iki varyantlı olduğu anlaşılır.

s.104/2 Meselâ:

– Kedäk, Sälim, köz yaşının bir heyri *olsaydı*, män sändän gabag ağlardım (Mehdi Hüseyin. Komissar, 1974, 14 saĥ.).

Äkär män bir loĥman *olsaydım* bütün biliyimi sänä verärdim (İlyas Äfändiyev. Daĥlar Arĥasında Üç Dost, 1964, 133 saĥ.).

Beş dakika evvel *gelseydiniz* (Aziz Nesin. Orkestra Adam, 1960, 193 saĥ.).

Bazan düşünüyorum, keşke bunu *yapmasaydı*, keşke *ölseydim* diyorum... (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 141 saĥ.).

Ah, şu maħal Cumagılıç ahun şu oturanlar bilen bir mert *davanı gursadı*, bizem diñlese! (H. Deryaev. H̄arasat, 1974, 55 saħ.).

Ah, men piliñ özünü yasamağı hem başaryan *bolsadım* (B. H̄udaynazarov. Gumlular, 1970, 198 saħ.).

s.104/3 Azerbaycan dilinden alınan yukarıdaki cümlelerde *-sadı/-sedi* iyelik çekimine göre Türk ve Türkmen dilleri ile benzer olsa da, anlam yönünden onlardan farklılaşıp arzu yerine şart bildirir.

s.104/4 Türkmen dilinde *-sadı/-sedi* kipine iyelik ekinin iki kez getirilme özelliği vardır. Bu duruma diğer Oğuz dillerinin hiçbirinde rastlanmaz. Böylece buna yalnızca Türkmen dilinin bir özelliği hükmünde bakabiliriz. *-sadı/-sedi* kipine iyelik eki iki kez eklendiğinde, ilk önce onun birinci kısmına (*-sa/-se*), sonra da ikinci unsuruna getirilir. Bunların ikisinde de iyelik ekleri kendi aralarında birbirine benzerdir. Bununla birlikte iyelik eklerinin *-sadı/-sedi* kipinin yalnızca ikinci kısmına katıldığı da görülür. Burada bir şeyi belirtmek gerekir. Türkmen dilinde *-sadı/-sedi* kipinin ikinci kısmı iyelik s.105/1 eki ile kullanıldığında, birinci unsurunun iyelik eki alması o kadar gerekli değildir. Başka bir deyişle, bu gibi durumda *-sadı/-sedi*'nin unsurlarının iyelik eki ile çekimi bir çeşit isteğe bağlı nitelik taşır. Eğer *-sadı/-sedi* kipine iyelik eki bir defa getirilmek istenirse, onun birinci kısmına da, ikinci kısmına da ilave olunabilir. Fakat *-sadı/-sedi*'nin mutlaka iki unsurundan birinin iyelik eki ile çekimi şarttır. Ayrıca *-sadı/-sedi* kipi bir kez iyelik çekimlenerek kullanıldığında, iyelik ekinin, genelde, ikinci kısımdan sonra yer aldığını belirtmek gerekir.

s.105/2 Meselâ:

– Baĥ, canım, kakañ saña alan zatlarını bir *görsediñ* (Ĥ. Deryaev. Ĥarasat, 1974, 172 saĥ.).

Sen biziñ gören görgimizi birce gün *gören bolsañdıñ*, ömrilla agzına şerap almazdıñ (G. Kuliev. Yanbermez Aljirli, 1968, 156 saĥ.).

Saçlım, yekece sünbüli-de ırıya êtmän yıgnaveriñ, siz bu yerde düşmanıñ nâmeler êdendigini bir *görseñizdiñiz* (N. Ĥocageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 348 saĥ.).

– Seniñ bilen ĥazir tükeniksiz alıslara *gidip oturasamdım* (Şol yerde, 353 saĥ.).

Ol “Baĥ, onı bir *görsemdi*” diyip arzuvedyâr (Gepleşikden).

s.105/3 *-sadı/-sedi* kipine iyelik ekinin iki kez getirilme özelliği yalnızca birinci ve ikinci şahısların teklik ve çokluk çekimlerinde görülür. Bu hadise üçüncü şahıslarda yoktur. Bu kipin teklik üçüncü şahsı için özel bir iyelik eki mevcut değildir. Çokluğunda ise ona *-lar/-ler* eklenir. Bazen bu *-lar/-ler* eki kipin *-dı/-di* unsuruna getirilmeyip, *-sa/-se* kısmına eklenebilir.

s.105/4 Meselâ:

– Uçastok gurluşıgınıñ naçalnigi bolmalımışım.

– Ĥâ êmelimi ulaldyarlardıysene!

– Kâşki şonı *ulaltmasalardı* (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dânesi, 1973, 20 saĥ.).

1.4.5-*ası/-esi* Ekinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı

s.106/1 Bu ek Gagauz dili dışındaki bütün Oğuz dillerinde kullanılıyor. Ayrıca Karakalpak, Başkırt ve Tatar dillerinde de mevcuttur. Fakat *-ası/-esi* ekinin kardeş dillerde kullanılışı aktiflik ve pasiflik yönünden farklılık arzeder. Bu yüzden onun gramatik yönden nitelendirilişinde bir birlik yoktur. Meselâ, onun sıfat fiil²³⁴, iş adı (-ış/-iş ekli fiiller)²³⁵, işlik ismi (-mak/-mek ekli fiiller)²³⁶, fiilin gereklik kipi²³⁷, fiilin istek-pişmanlık kipi²³⁸ şeklinde adlandırıldığını görmek mümkündür. Bu durum her bir Türki dilin kendisine has olan özellikleri ve gerçekte *-ası/-esi* ekinin içerdiği gramatik anlamlar ile bağlantılıdır.

s.106/2 Etimolojik yönden *-ası/-esi* karmaşık bir ektir. Bu meselenin konumuzla doğrudan bir ilgisi olmadığı için onu ayrıntılı olarak incelemiyoruz. Ama *-ası/-esi* ekinin *-a/-e* ve *-sı/-si* gibi unsurlardan meydana geldiğini belirtmemiz de gerekir. Bunların her biri Türki dillerin tarihi gelişim sürecinde muhtelif anlamlar bildiren, dış görünüşüne göre benzer görünen farklı morfemlerdir²³⁹. Bu da, aslen, *-ası/-esi* ekinin çok anlamlı olmasına yol açmıştır. Bu birçok anlamın herhangi biri kardeş dillerin birinde çok gelişip, bir bakıma bir gramatik kategorinin [sıfat fiilin, -ış/-iş ekli fiillerin ya da fiilin gereklik kipinin] asli şekli olarak s.107/1 kullanılış sahasına çıkmıştır. Türki dillerin birinde çok

²³⁴ D i m i t r i e v N. K. Grammatika Başkırsogo Yazıka. M. – L., 1948, 192 sah.; A n d r e e v İ. A. Priçastie v Çuvaşskom Yazıke. Çeboksarı, 1961, 157 sah.; Svoremenny Tatarskiy Literaturniy Yazık, 251 sah.

²³⁵ B a s k a k o v İ. A. Karakalpakskiy Yazık, 2, 421 sah.; Hâzirki Zaman Türkmen Dili, 399 sah.; B o r c a k o v A. İmya Deystviya Na *-ası, -esi* v Turkmenskoy Yazıke. – “İzvestiya AN TSSR, Seriya obşç. nauk”, 1970, No 1; Grammatika Turkmenskoy Yazıka, ç. 1, 337 sah.

²³⁶ G a d j i e v a N. Z. Osnovnie Puti Razvitiya Sintaksiçeskoj Strukturi Tyurkskih Yazıkov. M., 1973, 318 sah.

²³⁷ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 222 sah.; R ü s t ä m o v R. Azärbajcan Dili Dialekt v Şivälärindä Fel. Bakı, 1965, 280 sah.; Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka, 120 sah.

²³⁸ G u r b a n o v A. A., M i r a d o v A., K ü r r ä e v N. Türkmen Diliniñ Grammatikası, I bölüm, 210 sah.

²³⁹ R a g i m o v M. Ş. Görkezilen avtoşef., 97–98 sah.

gelişip, kendine daimi yer bulan bir anlam, diğerinde böyle bir gelişim gösteremeyebilir. Bilakis, bu gelişim göstermeyen anlam kardeş dillerin diğerinde kendine sürekli yer bulup, *-ası/-esi* ekinin manasını belirleyici temel bir faktöre dönüşmüştür. G. İ. Ramstedt'in belirttiği üzere, *-ası/-esi* ekinin istek, arzu anlamı²⁴⁰ bu yapının var olduğu Türki dillerin tamamında yer almıştır. O hâlde, bu mana onun en eski anlamlarından biridir²⁴¹. Gagauz dili dışındaki Oğuz dillerinde *-ası/-esi* istek, arzu, niyet anlatmakta kullanılıyor. Azerbaycan dilinde o; istek, arzu, gereklik bildirmekte temel bir gramatik vasıta olsa da, Türk ve Türkmen dillerinde yalnızca istek, arzu, niyet anlatmakta kullanılan bir ektir.

s.107/2 Azerbaycan, Türk ve Türkmen dillerinde *-ası/-esi* ekinin kullanılışı kendi içinde birbirinden farklılık arzeder. Türkmen dilinde *-ası/-esi* adlara has iyelik ekini kabul edip, her zaman belli bir şahısta yer alır. Çünkü o, *-ış/-iş* ekli fiilleri teşkil eden bir ek durumundadır. Azerbaycan dilinde ise *-ası/-esi*, şahıs eklerini kabul ederek fiilin gereklik kipini kuran bir yapı oluşturur. O hâlde, çekim eklerini alışına göre *-ası/-esi* Türkmen ve Azerbaycan dillerinde farklı fiil kiplerini kurabilir. Türk dilinde *-ası/-esi* ekinin kullanılışında Azerbaycan ve Türkmen dillerinde olan benzerlik görülüyor.

s.107/3 Bu ek Türkmen dilinde *-ası/-esi*, Azerbaycan dilinde *-(y)ası/-(y)äsi*, Türk dilinde *-(y)ası/-(y)esi* şeklinde olup kardeş dillerin üçünde de birbirine esasen benzerdir. Yalnızca Azerbaycan dilinde onun ince varyantının ilk ünlüsünün *ä* olması ile, Türkmen ve Türk dillerinden ayrılır. Bu ekin *-ası* (Azerbaycan dilinde, Türkçe *-[y]ası*) şekli yapısında kalın ünlü bulunan ünsüz sesle biten fiillere eklenir. İnce ünlü kuruluşu ve ünsüz seslerle sona eren

²⁴⁰ R a m s t e d t G. İ. Vvedenie v Altoyskoe Yazıkoznanie. M., 1957, 130 sah.

²⁴¹ R a g i m o v M. Ş. İstoriya Formirovaniy Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke. Avtoref. dokt. dis. Baku, 1966, 88 sah.

fiillere ise onun *-esi* (Azerbaycan dilinde *-[y]äsi*, Türkçe *-[y]esi*) şekli getirilir. *-ası/-esi* s.108/1 sonu ünlü sesle biten fiillere eklenirse, Azerbaycan ve Türk dillerinde fiil kökü ile ekin arasında *y* sesi türer. Türkmen dilinde fiil kökünün son ünlüsü ile ekin başındaki sesli birleşerek uzun bir ses hâlini alır: *oka:sı, işläsi*. Ayrıca, fiil kökünün sonunda *e(ë)* varsa, bu ses, ekin ilk *e(ë)* sesiyle birleşip, nitelik açısından farklı olan daima uzun söylenen *ä:* sesine dönüşür. Bütün bu farklılıklara rağmen yukarıda gösterilen yapılar *-ası/-esi* ekinden farklı bir ek teşkil etmezler. Böylece *-ası/-esi*'nin iki varyantlı bir ek olduğunu görüyoruz.

s.108/2 Kardeş Azerbaycan, Türkmen ve Türk dillerinde *-ası/-esi* yalnız başına veya *-ası/-esi gel-* şeklinde olmak üzere iki türlü kullanılışa sahiptir. Bunların ikisinde de bu ek çeşitli anlamlı arzu-isteği bildirmekte kullanılır.

s.108/3 Bu ekin tek başına kullanımı esasen Azerbaycan dilinde çok görülür ve fiilin istek kipi olarak adlandırılır²⁴². Bu gramatik anlam arzu-istek ile organik bir bütünlük gösterir. Bunun için biz burada *-ası/-esi* ekine istek kipi manasında kullanılan bir birlik hükmünde bakıyoruz. Yine Azerbaycan dil biliminde *-ası/-esi* ekinin gramatik anlamını tespit etmek ve hangi fiil kipini oluşturduğunu belirlemek, ayrıca onun kullanılış yaygınlığını ortaya koymak meselesinde birlik yoktur. M. Ragimov, Azerbaycan dilinin geçen asırlara ait klâsik eserlerinde *-ası/-esi*'nin gereklik kipi anlamında kullanılışının günümüzdeki kadar yaygın olmadığını gösteriyor²⁴³. R. Rustamov ise *-ası/-esi*'nin gereklik kipi manasında Azerbaycan dili ağızlarında az kullanıldığını söylüyor ve onun, batı ve kuzey ağızlar grubunda, Köyçay, Agdaş, Cebrayıl,

²⁴² R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1964, 222 sah.; R ü s t ä m o v R. Görkezilen iş, 280 sah.; Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka (Fonetika, morfologiya i sintaksis). Bakı, 1971, 120 sah.

²⁴³ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 223 sah.

Ismayılı ile diğer şivelerde yer aldığını gösteriyor. Ayrıca –ası/-esi'nin arzu, şart kipleri gibi yaygın kullanılmadığını da belirtiyor. R. Rustamov s.109/1 doğu ve güney ağızlarında –ası/-esi'nin gereklik kipi anlamında kullanılmadığını, özellikle onun gelecek zamanı karşılandığını söylüyor. Ayrıca gereklik kipi olarak 14. asır ve sonrasında az kullanıldığını, bugün ise Azerbaycan edebi dilinde yaygınlığının daraldığını anlatıyor²⁴⁴. H. Mirza-zade –ası/-esi ekini gelecek zaman sayıyor²⁴⁵. Bu konuda bizim topladığımız materyaller de R. Rustamov'u doğrular niteliktedir. Bununla birlikte –ası/-esi ekinin istek kipi anlamında kullanılmasına rastlamak mümkündür.

s.109/2 Azerbaycan, Türkmen ve Türk dillerinde –ası/-esi ekinin arzu, istek anlatışı, bu manada kullanılış yaygınlığı kendi aralarında birbirinden farklılık gösterir. Onun istek manasında kullanılışı günümüz Türkmen dili için çok önemlidir. Azerbaycan dilinin tarihi klâsik eserlerinde –ası/-esi arzu, istek manasında kullanılsa da, günümüzde bu anlamı taşımaz²⁴⁶. Onun *gel-* fiili ile arzu, istek anlatışına, halk diliyle yazılan Hatayı'nın eserlerinde rastlanmaktadır. Halk edebiyatı eserlerinde –ası/-esi *gel-* yapısının arzu, istek anlamında kullanılışı günümüzde de korunmuştur²⁴⁷. Türk dilinde ise bu ekin arzu, istek manalı kullanımı pek yaygın değildir. Bu konuda A. N. Kononov aşağıdakileri söylüyor: “*Farklı dilekler, daha çok beddualar işlek olmayan –ası/-esi; -asıca/-esice ekleri yardımı ile ifade edilir: Yere batası(ca)! ‘çtob [emu] provalitsya’, Gözü çıkası(ca) ‘lopni ego glaza’; Kör olası ‘çtob emu oslepnut!’*”²⁴⁸. Gerçekte bu tür mazmunlu

²⁴⁴ R ü s t ä m o v R. Görkezilen monografiya, 280–281 sah.

²⁴⁵ M i r z ä z a d ä H. Azärbaycan Dilinin Tarihi Morfolokiyası. Bakı, 1962, 260–261 sah.

²⁴⁶ R ä h i m o v M. Görkezilen monografiya, 228–229 sah.

²⁴⁷ R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi, 232 sah.

²⁴⁸ K o n o n o v A. N. Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka, 221 sah.

arzu, istek Türkmen dilinde de vardır. Yine *-ası/-esi* ekinin Türkmen dilinde arzu, istek anlamında kullanılışı Azerbaycan ve Türk dillerine göre çok aktiftir.

s.110/1 Meselâ:

Bize-de maşın garaşyadı. Êmma dostlarımızın bizi *atarasları gelmeyärdi* (B. Kerbabaev. Acayıp Ülke, 1962, 88 saĥ.).

İne, ĥäzir velin yene-de goşğı *yazasım gelyär* (B. Ĥudaynazarov. Gumlular, 1970, 80 saĥ.).

Seni öyle *göresim geldi* ki... (N. Hikmet. Bütün Eserleri. 6. Sofya, 1971, 377 sah.).

Könül bir cananın sevdasındadır,

Kündä yüz yol *köräsım kälir*

Leyli buĥağında küllär açılıb,

Mäcnunuyam onu *däräsım kälir*.

Leyli, Mäcnun körpüsündän keçmişäm,

Särraf olub dälî dürdän seçmişäm,

Män heydäräm, bir sövdaya düşmüşäm,

Özümün özümä *küläsım kälir* (Aşığılar)²⁴⁹.

s.110/2 Türkmen dilinde *-ası/-esi* beddua etmek ile bağlantılı arzu, istek bildirir. Bu şekilde kullanıldığında, *-ası/-esi* ile teşkil edilen arzu, istek gerçekleşip-gerçekleşmezlik yönünden kişiye pek de bağlı değildir; kişi, bunun olmasını yalnızca arzu eder. Böylece arzu-isteğin bu biçimde anlatılışı bir tür kalıp ifade olup, belli durumlarda kullanılır. Türk dilinde bu ekin bu şekilde

²⁴⁹ Azerbaycan halk aydımlarından alınan şu mısallar aşakdaki monografiyadan alındı: R ä h i m o v M. Azärbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi. Bakı, 1965, 232 sah.

kullanılışı A. N. Kononov'un kitabında (Yukarıda verilen alıntılara bakın!) kaydedilmiştir.

s.110/3 Meselâ:

– Hêy ılayım, öyüñde ölmäsiñ, duluñda süynmäsiñ! Çagalarıña *guvanmasıñ!* İtiñ art ayagından suv içäsiñ! İyeniñ avı bolsun, içeniñ zâher (B. Kerbabaev. AYGITLI ÄDIM, 2 k., 1955, 350 saħ.).

– Gitseñ, balam, yoluñ ak bolsun, tutan işinden *bereket tapasıñ*, bar, balam – diyip, garrı éne ogluñı ızından seredip galdı (H. Deryaev. HÂRASAT, 1974, 79 saħ.).

– Hâlalca malımızsıñ, canaver. Mañlayındakını gör. Çagacıklarımıñ başınıñ *sadakası bolasıñ* (N. HOCAGELDIEV. GÜLLE DEGEN SÜNBUÛLLER, 1974, 19 saħ.).

s.110/4 Günümüz Türkmen dilinde yapısında –esi eki olan *yet-* sözünün yer alması ile meydana gelen s.111/1 *oña nä yetesi* (*Daha ne olabilir ki.*), *oña yetesi näme bar* (*Daha iyi ne var?*), *oña yetesi zat bar mı* (*Ondan daha kıymetli bir şey var mı?*), *oña yetesi zat yok* (*Onun yerini hiçbir şey tutamaz.*) gibi kalıplaşmış söz öbekleri ise iyi niyetli arzu-isteği anlatır. Bunlardan *oña yetesi näme bar*, *oña yetesi zat barmı* gibi soru cümleleri aslen karşılığında cevap beklenen ifadeler değildir. İçerik yönünden onaylama ve kabul etme anlamı taşıyan *oña nä yetesi*, *oña yetesi zat yok* gibi cümlelerle eş anlamlıdırlar.

s.111/2 Meselâ:

...Ilata yağşılık étse, *oña yetesi näme bar?* (B. Kerbabaev. AYGITLI ÄDIM, 1 k., 1955, 186 saħ.).

Dövet-galam tutup, depder oynadıp bilseler, *oña nä yetesi* (B. SEYTÄKOV. DOĞANLAR, 3 k., 1965, 41 saħ.).

Şaydakoviñ güyci bilen bu güyç birleşse, *oña yetesi zat barmı?* (Şol yerde, 641 saĥ.).

Akıl zähmetini çekyän bolsañız... *oña yetesi zat yok-la* (S. Seyitmä dov. Ürgenç Gözeli, 1963, 66 saĥ.).

s.111/3 Arzu-istek manalı bu kalıplaşmış söz öbekleri, genelde, şartlı girişik birleşik cümlelerin yapısında yer alır. Konuşanın istek-arzusu da şartlı birleşik cümlelerin içeriğinde verilir. Bunu, kalıplaşmış söz öbeğinin bünyesindeki karmaşık fonksiyonda kullanılan ve yaklaşma durumu ekini almış *oña* zamiri gösteriyor. Kalıplaşmış söz öbeğinde isteğin belirgin olmaması da aslında *oña* zamirinin soyut anlamı ile bağlantılıdır. Bunun için bu kalıplaşmış söz öbeklerinin ne ifade ettiğini izah etmekte tam metin esas alınmalıdır.

s.111/4 Türkmen ve Türk dillerinde arzu, istek anlatmak için kullanılan *-ası/-esi gel-* mana yönünden de, yapı yönünden de birbiriyle ayrılmaz bütünlük gösterip sağlam bir birlik kurar. Onun birinci kısmı her zaman iyelik eklerinin belli bir şahsında ve ikinci unsur da yardımcı eyleme has olan farklı kiplerde kullanılabilir. Bu yapı Karakalpak dilinde *-ġı kel-*²⁵⁰, Başkırt dilinde *-hı kil-*²⁵¹, Yeni Uygur dilinde *-gı kel-*²⁵² şekillerinde yer alıyor. Başkırt dilinde bu yapının s.112/1 ne ifade ettiği hakkında N. K. Dmitriev'in aşağıdaki söyledikleri *-ası/-esi gel-* terkihiyle de tamamıyla ilgilidir. O şöyle yazmıştır: “*Anlam olarak bu sıfat fiil, pasif ifadeler grubuna aittir; yani öznenin sosyal-aktif varlık olmadığı, tersine sosyal-pasif bir varlık olduğu ifadelere ilişkindir. Pasif ifadeler, insanın doğaya güçlü bir şekilde bağımlı olduğu dilin ve toplumsal gelişmelerin en eski evrelerinin kalıntılarıdır. Bu bakımdan ‘alahı’ türündeki sıfat fiil ‘alacak’*

²⁵⁰ B a s k a k o v N. A. Karakalpakskiy Yazık, II, 419 saĥ.

²⁵¹ D m i t r i e v N. K. Grammatika Başkırskiego Yazıkı. M. – L., 1948, 192–193 saĥ.

²⁵² Hazirki Zaman Uygur Tili, II kısım. Morfolojiya vâ sintaksis. Almuta, 1966, 250–251 saĥ.

türünden ayrılır. ‘Alahı’ bir şeyin sanki insana bağlı olmadan – insandan bağımsız olarak – alınacağını anlatır. ‘Alacak’ta ise herhangi bir şeyi alacak olan kişi aktif özne durumundadır”²⁵³. O hâlde, bunlardan anlaşıldığı üzere, *-ası/-esi gel-* kalıplaşmış söz öbeği konuşanın iradesine bağlı olmadan, kendiliğinden ortaya çıkan umumi arzuyu anlatmak için kullanılıyor.

s.112/2 Meselâ:

Göroglınıñ çilim çekesi, suv içesi geldi (“Göroglı” Eposı, 1958, 106 sah.).

Beyle hövada durduğıña durasıñ gelyär (B. Seyitmärov. Ürgenç Gözeli, 1963, 115 sah.).

Hâ, düşnükli, meniñ obanı göresim gelipdir. Belli zat. Adam bir zadı göresi gelse şeyle éder éken (B.Seytäkov. Doganlar, 3 k., 1965, 250 sah.).

Yöne veli, hiç kimiñ ölesi gelmiş yalı, ılayta-da, onuñ yaşası gelyärdi (B. Kerbabaev. Gaygısız Atabay, 1965, 70 sah.).

Bağırasım geliyor vallah

Yene öyle yapasım geliyor

Avuçlarına alıp onu ıstasın gelir

Sılanı pek göresim geldi²⁵⁴.

s.112/3 Tarihi yönden bakıldığında, günümüzde bütün bir mana içeren *-ası/-esi gel-* kalıplaşmış söz öbeğinde yer alan birinci s.113/1 unsurun *gel-* fiilinin öznesi olduğunu düşünmek mümkündür. Burada *-ası/-esi* ekinin iyelik eklerinin belli bir şahsında yer alması da bu şekilde bir düşünceyi dile getirmeye

²⁵³ D m i t r i e v N. K. Grammatika Başkirkogo Yazıka, 192–193 sah.

²⁵⁴ Türk dilinden getirilen şu misallar M. S. Mihaylovın aşağıdaki makalesinden alındı: O forme na *-(y)asi* v turetskom yazıke (Voprosı yazıka i literaturı stran Vostoka. M., İzd. İMO, 1958, 150–151 sah.).

imkan tanımıştır. A. P. Potseluevskiy “*göresim gelyär*” türündeki terkinin ilk ortaya çıktığı dönemde tümüyle bir cümle olduğunu, onun öznesinin (“göresim”) yüklemine ise (“gelyär”)’den meydana geldiğini belirtiyor; günümüzde ise bu terkinin aslında yüklem fonksiyonunda kullanıldığını gösteriyor²⁵⁵. Bu görüş bazı Türkologların kitaplarında da ileri sürülmüştür²⁵⁶. A. Annanurov *-ası/-esi gel-* kalıplaşmış söz öbeğini özneli cümle olarak kabul edip; *göresim* (göresiñ, göresi, göresimiz, göreseñiz, göresleri) *gelyär*, *barasım* (vb.) *gelyär* cümlelerinde *gelyär*’in yüklem *göresim*, *barasım* sözlerinin ise özne olduğunu belirtiyor²⁵⁷. Bizim görüşümüze göre, *-ası/-esi gel-* kalıplaşmış söz öbeği, şahsı belli olan öznesiz cümlenin yüklemi şeklinde kullanılır. Onun mantıksal öznesi *-ası* ekine getirilen iyelik eklerinden belli olur. Bu özneyi anlatan sözün yalın durumda veya ilgi durumunda yer alması mümkündür. Eğer özne, cümlenin yapısında yok ise, onu *-ası/-esi* ekine getirilen iyelik eklerinin gösterdiği kişi zamirinde bulmak mümkündür²⁵⁸.

s.113/2 Meselâ:

...Dostlarımızıñ bizi *atarasları gelmeyärdi* (B. Kerbabaev. Acayıp Ülke, 1962, 88 sañ.).

Çöregi näçe *bişirdesi gelse* gallası bar (B. Seytäkov. Doganlar, 3 k., 1965, 672 sañ.).

Müdir näme gıcığ berse, köplükde beryärdi, kimi *övesi gelse* köplükde övyärdi (B. Kerbabaev. Gaygısız Atabay, 1965, 35 sañ.).

²⁵⁵ Potseluevskiy A. P. Osnovı Sintaksisa Turkmenskogo Literaturnogo Yazıkı. Aşhabad. 1943, 43 sañ.

²⁵⁶ Yuldaşev A. A. Analitiçeskie Formı Glagola v Tyurkskih Yazıkah. M., 1965, 104 sañ.

²⁵⁷ Annanurov A. Voprosı Sintaksisa v Plane Perevoda s Russkogo Na Turkmenskiy Yazık. Aşgabat, 1956, 40 sañ.

²⁵⁸ Borcakov A. İmya Deystviya Na *-ası/-esi* v Turkmenskom Yazıke. – “İzvestiya AN TSSR, Seriya obşç. nauk”, 1970, No 1, 76 sañ.

Èger meniň kimdigimi, kimiň ogludigımı *bilesiňiz gelyän bolsa*, onda şol garrını çağırıp, şondan sorap göräyiň – diyen (Türkmen Halk Èrtekileri, 1959, 230 saň.).

1.4.6 Sıfat Fiil Eklerinin İstek Kipi Anlamında Kullanılışı

s.114/1 Sıfat fiil eklerinin arzu, istek anlamında kullanımına nadir de olsa rastlanılıyor. Bu durum onun kullanılışı ile bir bütünlük gösterir. B. Hocaev'in belirttiği üzere, isimleşmiş bazı sıfat fiiller düşen adın yerine kullanılmakla birlikte metne, cümlenin içeriğine, fiil kökünün anlamına vb. özelliklerine göre kişinin iç duygularını ortaya çıkarmaya katkıda bulunup, genelde beddua, sitem, kötü niyet ve istek bildirirler. Cümlede, esasen, aslı olmayan ve gerçekleşmeyecek niyeti ortaya koyan söz olarak yer alırlar²⁵⁹.

s.114/2 Meselâ:

Allah... allah, *canı yanmış*, kädäyâ yelâ bahır ki, yelâ bil közleri ilä yeyäcäk (İlyas Äfändiyev. Dağlar Arhâsında Üç Dost, 1964, 247 saň.).

– Ey anası *matamında oturan*, kör sänä neyläyäcäm (Azərbaycan Nagılları, 1, 1961, 57 saň.).

– Hêy *hüday uran!* Patma dayzañ-a neden o dünyä iberipdiň (B. Kerbabaev. Suv Damcası – Altın Dänesi, 1973, 418 saň.).

Hêy, *ocagı gömlen*, ocagıñ-a gömüldi veli, azacık soñurrak gömüldi-dä... (B. Seytäkov. Bedirkent, 1972, 141 saň.).

²⁵⁹ H o c a e v B. Hâzirki Zaman Türkmen Dilinde Ortak İşlik Formaları. Aşgabat, 1975, 109 sah.

– Hây, mallasam gursun, êtisem, üstüne tovuklaram. Hânı nirä gitdiler *çommaltma degmişler*. Bir yerde çommalışıp ölendirler, *gıran degmişler*. İnha üç sanısı yok (H. Deryaev. Hârasat, 1974, 46 saĥ.).

Bu yañkı *hüday tutan* menem, Arslan canam ile göz gülban êder (T. Gurbanov. Sarı gül, 1967, 109 saĥ.).

Gulgeldi dâliñ şol yirik oglumın, mırırh? Hây, *enesi yalamadık* doñuzlar! (N. Hôcageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 123 saĥ.).

s.114/3 Bu misallerde arzu, istek bildiren sıfat fiiller konuşan tarafından dile getirilen fikrin yöneltildiği nesne durumundadır. Bu tür ifadeler, yani konuşanın iş ve harekete olan bakışını anlatmak fiil kiplerinin (naklonenie), bu bağlamda s.115/1 istek kipinin de önemli bir özelliğidir. Yukarıda verilen misallerde geçen sıfat fiillerin arzu, istek manasında kullanılışı da gerçekte buna bağlıdır. Fakat burada gene bir şeyi belirtmek gerekir. Beddua etmek, dua etmek, yalvarmak, iyi niyet, kötü niyet gibi ifadeler semantik yönden arzu, istek ile bir bütünlük gösterir. Bu yüzden bu manayı taşıyan her bir ek istek kipinin anlamında kullanılabilir. Türkmen dilinde zaman zaman sıfat fiillerin yalvarmak, yardım dilemek manalı arzu, istek ifade edişine de rastlamak mümkündür.

s.115/2 Meselâ:

– *Gurbanı gitdigim* bize şucagaz düyecigimizem köp gördüñmi? (N. Hôcageldiev. Gülle Degen Sünbüller, 1974, 327 saĥ.).

s.115/3 Bu misallerde *gurbanı gitdigim* sözünde yer alan sıfat fiil eki yerine arzu, istek anlatmakta yaygın bir biçimde kullanılan emir kipinin birinci

şahsını koyduğumuzda ondan anlaşılan anlam pek de değişmiyor. Yine *gurbanıñ gideyin* şeklinde yalvarmak çok açık olsa da, *gurbanı gitdigim* biçiminde acizlik ifadeli hitap anlamı daha güçlüdür. Böylece bunların her biri öz anlamında kullanılıyor ve onlardan biri diğerinin kullanılmasına engel olmuyor. Bunlar, umumen arzu, istek anlatışı yönünden birbiri ile anlamdaş olup, bu arzu, isteğin muhtelif şekillerde ortaya çıkışına göre kendi içinde birbirinden az çok farklılıklar gösterebilir.

s.115/4 Yukarıda yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, istek anlatmakta yalnızca istek kipini teşkil eden ekler kullanılmayıp, başka bir gramatik grubu oluşturan eklerin de bu manayı taşıması mümkündür. Bu durum, dilde olduğu gibi, morfolojide de farklı eklerin çok anlamlılığı ile bağlantılıdır. Ama kip oluşturan eklere has olan bu çok anlamlılık onların bir bakıma belli bir kategorinin unsuru olmasına hiçbir tesir yapmaz. Bunun için her bir kip teşkil eden ek belli bir kipi morfolojik birliği olabilir ve esasen, yalnızca bu kipi oluşturan bir ek hükmünde tanınır. Yine o, bazen başka bir kipi teşkil eden ek ile anlamdaş kullanılabilir.

1.5Sonuç

s.116/1 Güneybatı Türki Dillerde fiillerin istek kipi üzerine yapılan çalışmalardan çıkan sonucu şu maddeler hâlinde özetleyebiliriz:

s.116/2 1) Kardeş Oğuz dillerinde arzu, istek anlatmakta muhtelif ekler kullanılmıştır. Çok önceleri, istek anlatmakta özel olarak kip teşkil eden eklerin var olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar istek kipini oluşturan eklerdir. Ayrıca

arzu, istek manasını bildirmek için başka fiil kiplerini teşkil eden ekler de yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

s.116/3 2) Güneybatı Türki Dillerde istek kipini teşkil etmek için çeşitli ekler kullanılmıştır: *-a/-e*, *-gay/-gey*, *-ayadı/-äyedi*. Bunlar kullanılış yaygınlığı, aktifliği ya da pasifliği yönünden kardeş dillerde kendi içinde birbirinden çok farklıdır. Meselâ, *-gay/-gey* yalnızca Türkmen dilinde yer alıp Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde mevcut değildir. Hatta Türkmen dilinde de onun kullanılışı çok sınırlıdır. *-a/-e* eki ise mukayese edilen dillerin tamamında yer almasına rağmen, Azerbaycan dilinde çok yaygın olarak görülüp Türkmen, Türk ve Gagauz dillerinde daha az kullanılmıştır. *-ayadı/-äyedi* ise Oğuz dillerinin dördünde de mevcuttur. Bu ekin kullanılış şekli ve yaygınlığı da mukayese edilen dillerde birbirine, esasen, benzerdir. İstek kipini teşkil eden ekler, her bir Oğuz dilinin kendi fonetik özelliğine göre muhtelif şekillerde yer almıştır.

s.116/4 3) Fiil kipleri şahıs ekleri ile ayrılmaz bir bütünlük gösterir. Oğuz dillerinde istek kipinin şahıslarda kullanılışı farklı özelliklere sahiptir. Meselâ, *-a/-e* eki ile yapılan istek kipi Türkmen dilinde, esasen, teklik üçüncü şahısta kullanılıp, diğer şahıslarda yer almaz. Azerbaycan dilinde ise *-a/-e* şeklindeki istek kipi teklik ve çokluk şahısların hepsinde yaygın olarak kullanılmıştır.

s.116/5 4) İstek kipinin olumsuzu, genellikle, olumlusu ile aynı anlamı taşır. Bunun kullanılış yaygınlık sınırı, isteği s.117/1 karşılayan diğer eklerin dildeki yaygınlığı ile ayrılmaz bir bağlılık gösterir. İstek ekleri fiilin olumsuz biçimine de getirilebilir.

s.117/2 5) Olumlu ya da olumsuz, aktif ya da pasif olmalarına rağmen, istek kipini oluşturan ekler şekil yönünden bütün Oğuz dillerinde birbirine, esasen, benzerdir. Temel farklılık onların fonetik özellikleriyle ilgilidir.

s.117/3 6) Güneybatı Türki Dillerde istek anlatmakta yalnızca istek kipi değil, başka gramatik kipler de kullanılabilir. Bunlar kardeş dillerde, esasen, birbirine benzerdir. Yine bu kipler şekil yönünden umumi yakınlıklara sahip olmalarına rağmen, istek anlatmakta kullanılışı yönünden kendi aralarında çok farklılık gösterirler.

s.117/4 7) İstek anlatmakta diğer gramatik kiplerden şart kipini teşkil eden *-sa/-se*, şart-istek kipini oluşturan *-sadı/-sedi*, *-ış/-iş* ekli fiilleri teşkil eden *-ası/-esi*, sıfat fiili oluşturan *-an/-en*, *-mış/-miş*, *-dik/-dik* gibi ekler kullanılmıştır. Yine bunların istek anlamında yer alışı mukayese edilen dillerde farklılık gösterir. Meselâ, *-sa/-se* Türkmen ve Türk dillerinde istek anlatmakta yaygın olarak kullanılsa da, günümüz Azerbaycan dilinde onun bu manada kullanımına rastlanmıyor. Yine Azerbaycan dili tarihi klâsik eserlerinde *-sa/-se* istek anlamında yaygın bir biçimde kullanılmıştır.

s.117/5 8) *-sadı/-sedi* ekinin istek anlamında kullanılışı mukayese edilen dillerin tamamında da yer almıştır. Yine onun bu manada kullanımına Türk ve Türkmen dillerinde çok yaygın rastlanır.

s.117/6 9) *-ası/-esi* ekinin istek anlatışı farklı özelliklere sahiptir. Bu ek Türk ve Türkmen dillerinde *-ış/-iş* ekli fiilleri teşkil edip, anlam yönünden istek kipi manasında kullanılsa da, Azerbaycan dilinde müstakil bir fiil kipini – gereklik kipini – teşkil etmede özelleşmiştir.

s.117/7 10) Başka gramatik kiplerin istek kipi anlamına geldiğini belirlemede metnin, cümlenin içeriğinin önemi büyüktür. Bu dikkate alınmazsa, bu eklerin kendi manalarında, yani temel anlamlarında ya da istek anlamında kullanıldığını izah etmek güçtür.

KAYNAKLAR

- Agazade, N. G. (1967), *Sistema Glagolnih Nakloneniy v Sovremennom Azerbaydjanskom Literaturnom Yazıke*, Baku.
- Ahmetov, M. A. (1970), *Glagol v Yazıke Orhono-Yeniseyskih Pamyatnikov*.
Avtoref. kand. dis. Alma-Ata.
- Amansarıev, C. (1970), *Türkmen Dialektologiyası*, Aşgabat.
- Andreev, İ. A. (1961), *Priçastie v Çuvaşskom Yazıke*, Çeboksarı.

- Annanurov, A. (1956), *Voprosi Sintaksisa v Plane Perevoda s Russkogo Na Turkmenskiy Yazık*, Aşhabad.
- Annanurov, Ata (1974), *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları (Tarihü Aspektde)*, Aşgabat.
- Atamedov, N. (1965), *Manışskiy Govor Anauskogo Dialekta Turkmenskogo Yazıka*. Avtoref. kand. dis. Aşhabad.
- Azizova, A. G. (1952), *Uslovnıy Period v Sovremennom Uzbekskom Literaturnom Yazıke*. Avtoref. kand. dis. Leningrad.
- Azərbaycan Dilinin Grammatikası* (1951), Bakı.
- Azərbaycan Dilinin Grammatikası* (1960), I hisse, Bakı.
- Babuşkin, G. F. ve G. İ. Donidze (1966), *Şorskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.
- Baskakov, N. A. (1956), *Sistema Spryajeniya İli İzmeneniya Slov Po Litsam v Yazıkah Tyurkskoy Gruppı*. Şu kitapta: İssledovaniya po sravnitelnoy grammatike tyurkskih yazıkov, II. Morfologiya, M.
- Baskakov, N. A. ve İnkijekova – Grekul. (1953), *Hakasskiy Yazık*. Şu kitapta: Hakassko-russkiy slovar, M.
- Baskakov, N. A. (1952), *Karakalpakskiy Yazık*, II. Fonetika i morfologiya, ç. 1. M.
- Baskakov, N. A. (1966), *Nogayskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.
- Baskakov, N. A. (1975), “Proishojdenie form povelitelno-jelatelnogo nakloneniya v tyurkskih yazıkah.” – “Voprosı yazıkoznaniya”, No 1.
- Baskakov, N. A. (1966), *Karakalpakskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR,

t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

Baskakov, N. A. (1966), *Altayskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR,

t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

Batmanov, İ. A. (1959), *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pismennosti*, Frunze.

Batmanov, İ. A. (1940), *Grammatika Kirgizskogo Yazıka*, vıp. 3. Tipı otglagolnıh obrazovaniy i ih funktsii, Frunze.

Batmanov, İ. A., Z. B. Aragaçi ve G. F. Babuşkin (1962), *Sovremennaya i Drevnyaya Yeniseyka*, Frunze.

Bayliev, H. (1948), *Häzirki Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısqa Kursı*, I bölüm, Aşgabat.

Blagova, G. F. (1973), “Stroeniya form jelatelnogo nakloneniya v tyurkskih yazıkah i tendentsiya k sverhnormalnomu ih uslojneniyu”, “Sovetskaya tuyurkologiya”, No 1.

Borcakov, A. (1970), “İmya deystviya na –ası/-esi v turkmenskom yazıke.” – “İzvestiya AN TSSR, Seriya obşç. nauk”, No 1.

Çarıyarov, B. (1969), *Günorta-Günbatar Türki Dillerde İşlik Zamanları*, Aşgabat.

Dmitriev, N. K. (1948), *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, M. – L.

Ergin, Muharrem (1967), *Türk Dil Bilgisi*, Sofya.

Fazılov, E. (1971), *Starouzbekskiy Yazık*. Horezmiyskie pamyatniki 14 veka, t. 2. Taşkent.

Gadjieva, N. Z. (1973), “Osnovnie puti razvitiya sintaksişeskoj strukturi tyurkskih yazıkov,” M.

Grunin, T. İ. (1967), *Grammatişeskiy Kommentariy*. Şu kitapta: Dokumentı na

polovetskom yazıke 16 v. M.

Grunina, E. A. (1966), "Forma vremeni na –a/-e po pamyatnikam turetskogo yazıka." Şu yığındıda: Tyurkologičeskiy sbornik. K. şestidesyagiletiyu A.

N. Kononova, M.

Gulamov, A. G. (1954), *Fel*. Toşkent.

Gurbanov, A. A., A. Miradov ve N. Kürräev (1974), *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, I bölüm, Aşgabat.

Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka (1971), Fonetika, morfologiya i sintaksis, Baku.

Grammatika Hakasskogo Yazıka (1975), M.

Grammatika Nogayskogo Yazıka (1973), ç. 1 Fonetika i morfologiya, Çerkessk.

Grammatika Turkmenskogo Yazıka (1970), ç. 1. Aşhabad.

Hazirki Zaman Uygur Tili (1966), II kısım. Morfologiya vâ sintaksis, Almuta.

Hıdırov, M. N. (1958), *Türkmen Dilinin Tarihundan Materiallar*, Aşgabat.

Hocaev, B. (1962), *Türkmen Dilinde İşligiñ Şert Formasının Ulanılışı ve Manıları*. – "Dil bilimi institutının işleri". 4 goyberilişi, Aşgabat.

Hocaev, B. (1956), *Hazirki Zaman Türkmen Dilinde İşligiñ Şert Forması*. Kand. dis. M. - Aşgabat.

Hocaev, B. (1975), *Hazirki Zaman Türkmen Dilinde Ortak İşlik Formaları*. Aşgabat.

Hodjaev, B. (1958), *Uslovnaya Forma Glagola v Sovremennom Turkmenskom Yazıke*. Avtoref, dokt. dis. Aşhabad.

Hozirgi Üzbek Adabiy Tili (1966), 1. Toşkent.

Hüseynzadä, M. (1954), *Müasir Azärbaycan Dili*, Bakı.

Häzirgi Karakalpak Tili (1974), I bölüm. Morfologiya, Nökis.

Häzirki Zaman Türkmen Dili (1960), Aşgabat.

İshakov, F. G. ve A. A. Palmbah. (1961), *Grammatika Tuvinskogo Yazıka*,
Fonetika i morfologiya, M.

Karpov, V. G. (1966), *Hakasskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov
SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

Kenesbaev, S. K. ve N. B. Karaşeva (1966), *Kazahskiy Yazık*. Şu kitapta:
Yazıki narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

Kononov, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo
Yazıke*, M. - L.

Kononov, A. N. (1960), *Gammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo
Yazıka*, M. - L.

Kotviç, V. (1962), *İssledovaniya Po Altayskim Yazıkam*, M.

Kırgız Tiliniñ Grammatikası (1964), Morfologiya, Frunze.

Kuznetsov, P. İ. (1953), *Uslovnnoe Naklonenie v Turetskom Yazıke*. Şu
kitapta: Akademiku V.A. Gordlevskomu. K ego semidesyatipyatiletiyu, M.

Magomedov, A. G. (1966), *Kumıkskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov
SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

Melioranskiy, P. M. (1900), *Arab-Filolog o Turetskom Yazıke*, SPb.

Mirzâzadâ, H. (1962), *Azərbaycan Dilinin Tarihi Morfolokiyası*, Bakı.

Musaev, K. M. (1966), *Karaimskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR, t.
2 Tyurkskie yazıki, M.

Musaev, K. M. (1964), *Grammatika Karaimskogo Yazıka*. Fonetika i
morfologiya, M.

Nadjip, E. (1974), *Ojerele Mudrosti*. Şu kitapta: İsslovadeniya po vostoçnoy

filologii, M.

Nasilov, V. M. (1963), *Drevneuygurskiy Yazık*, M.

Nurueva, A. (1959), “Törle naklonenielerdäge figillärneñ zaman belän törlänüene karata.” - “Uçenie zapiski Kazanskogo universiteta”, t. 119, kn. 6.

Pokrovskaya, L. A. (1964), *Grammatika Gagauzskogo Yazıka*. Fonetika i morfologiya, M.

Potseluevskiy, A. P. (1943), *Osnovi Sintaksisa Turkmenskogo Literaturnogo Yazıka*, Aşhabad.

Ragimov, M. Ş. (1966), *İstoriya Formirovaniya Nakloneniy Glagola v Azerbaydjanskom Yazıke*. Avtoref, dokt. dis. Baku.

Ramstedt, G. İ. (1957), *Vvedenie v Altoyskoe Yazıkoznanie*, M.

Rasulova, N. A. (1969), *İssledovanie Yazıka “Kitab Al-İdrak Li-Lisan Al-Atrak” Abu-Hayyana*. Avtoref, dokt. dis. Taşkent.

Rüstämov, R. Ä (1962), *Azərbaycan Dili Dialekt və Şivälärindä Felin Arzu ve Lazım Şakilläri*, Bakı.

Rüstämov, R. (1965), *Azərbaycan Dili Dialekt və Şivälärindä Fel Şakilläri*, Bakı.

Rähimov, M. (1965), *Azərbaycan Dilindä Fel Şakillärinin Formalaşması Tarihi*, Bakı.

Saparova, G. (1970), *Dialekt Hasarlı Turkmenskogo Yazıka*. Avtoref. kand. dis. Aşhabad.

Sat, Ş. Ç. (1966), *Tuvinskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR, t. 2. Tyuvskie yazıki, M.

Sevortyan, E. V. (1966), *Krımsko-Tatarskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov

- SSSR, t. 2 Tyurkskie yazıki, M.
- Sovremenniy Kazahskiy Yazık* (1962), Fonetika i morfologiya, Alma-Ata.
- Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık* (1969), Leksikologiya, fonetika, morfologiya, M.
- Şçerbak, A. M. (1961), “Grammatičeskiy oçerk yazıka tyurkskih tekstov iz Vostoçnogo Turkestana”, M. – L.
- Şçerbak, A. M. (1962), *Grammatika Starouzbekskogo Yazıka*, M. – L.
- Şukurov, Ş. Ş. (1966), *İstoriya Razvitiya Glagolnih Form Uzbekskogo Yazıka*, Taşkent.
- Şukurov, Ş. Ş. (1974), *Nakloneniya i Vremena Glagola v Pismennih Pamyatnikah Uzbekskogo Yazıka v Sravnitelnom Osveşçenii*. Avtoref. dokt. dis. Taşkent.
- Tanasoglu, D. ve N. Arabadji (1962), *Gagauz Dili*. 5–6-jı klasslar için, Kişinev.
- Tenişev, E. R. (1963), *Ukazatel Grammatičeskih Form k “Divanu Tyurkskih Yazıkov” Mahmuda Kaşgarskogo*. Şu kitapta: Voprosı kazahskogo i uygurskogo yazıkoznaniya, Alma-Ata.
- Tenişev, E. R. ve B. H. Todeeva (1966), *Yazık Jeltih Uyguurov*, M.
- Türkmen Dilinin Dialektlerinin Oçerki* (1970), Aşgabat.
- Urisbiev, İ. H. (1963), *Spryajenie Glagola v Karaçaevo-Balkarskom Yazıke*, Çerkessk.
- Yuldaşev, A. A. (1965), “Analitiçeskie formı glagola v tyurkskih yazıkah.” M.
- Yunusaliev, B. M. (1966), *Kirgizskiy Yazık*. Şu kitapta: Yazıki narodov SSSR, t. 2. Tyurkskie yazıki, M.

SÖZLÜK

A

aç-açan: Apaçık.	aralaş-: Müdahale etmek, karışmak; gitmek, gelmek.
adalatlı: Çok doğru, doğru.	arkalı: Aracılığıyla, yardımıyla.
adati: Olağan.	arzu: Dilek, istek, arzu.
affiks priçastiya buduşçego jelatelnogo ili doljenstvovatel'nogo vremeni: <i>Rus.</i> İstek ya da gereklik anlatan gelecek zaman sıfat fiil eki	asıl: Etimolojik, asıl.
ahır: Son, sonunda.	aslında: Aslında.
ahırda: Sonunda.	atributiv: Cümlede öge tamlayıcısı, cümle unsurlarının tamlayıcısı.
ahırındaki: Sonundaki.	aydıl-: Söylenmek.
ahırkı: Son; sonuncu.	aydın: Açık.
alamat: İşaret; belirti, alamet.	aydınlaş-: Belirtmek, açıklamak.
alım: Dilci.	aygıtlı: Kararlı.
amala aşırıl-: Gerçekleştirilmek.	aygıtlılık: Kararlılık.
analiz edil-: Tahlil edilmek.	ayırғыç: Bir ögenin tamlayıcısı.
analiz et-: İzah etmek; tahlil etmek.	ayratın: Özel; ayrı; başka, özellikle.
analogiya: Analoji.	ayratınlık: Özellik, farklılık.
anıktan anık: Açıkça.	ayrı-ayrı: Her bir; farklı.
anıkla-: İzah etmek, açıklamak, belirtmek.	ayt-: Söylemek, anlatmak; belirtmek.
ansatlık: Kolaylık.	az: Az.
	azrak: Daha az.

B

bağlanışıklı: İlişkili, bağlantılı.	biri-birinden: Birbirinden.
bağlı: Bağlantılı, ilgili; bağlı.	birlik san: Tekil, teklik.
bar: Var, mevcut.	birlik: Birlik.
barada: Hakkında, hususta.	birnäçe: Bazı; birçok.
baradaki: Hakkındaki.	birsıdırgın: Uyumlu; uyumlu bir
barlık: Varlık.	biçimde.
baş fikir: Temel fikir.	bol-: Olmak; bulunmak; meydana
başga: Başka; diğer; bazı.	gelmek.
başgarak: Başka.	bolandığı: Olduğu.
başkı: İlk, ilk olarak.	bolaymagı: Olması.
belle-: Belirtmek; kabul etmek; ileri	bolsa: Olsa; ise.
sürmek.	boluş: Özellik; durum.
bellenil-: Bildirilmek.	boyunça: Göre.
belli belli: Farklı.	bu hili: Bu şekilde.
belli bir vaktde bolup geçyän real	buduşç: <i>Rus.</i> Gelecek.
hâzirki zaman: Devamlı geçmiş	buduşçee jelatelnöe naklonenie: <i>Rus.</i>
zaman.	Gelecek istek kipi.
belli bolşı yalı: Bilindiği üzere.	buduşçee vremya doljenstvovatel-
belli: Belli.	noe: <i>Rus.</i> Gelecek gereklik kipi.
beril-: Verilmek.	buduşçee vremya na –gay: <i>Rus.</i>
beyleki: Diğer; başka.	–gay’lı gelecek zaman.
bir hatarda: Aynı anda, birlikte.	buduşçee vremya: <i>Rus.</i> Gelecek
bir zat: Herhangi bir şey, bir şey.	zaman.
biretek: Bazı; birçok.	bütünley: Tamamen.

C

çâht: Cihet.

cedel: Tartışma.

cedelli: Münakaşalı, tartışmalı; girift.

cem: Bütün.

cemlen-: Toplanmak.

Ç

çağırış: Çağırış.

çak et-: Tespit etmek.

çak: İleri sürülen tez, fikir.

çäk: Sınır.

çaklama: Tahmin.

çakla-: Bir fikri öne sürmek, görüş bildirmek.

çalışma: Zamir, adıl. ad çalışması: Kişi zamiri.

çastitsa: *Rus.* Unsur.

çekimli: Ünlü. yogın çekimli: Kalın

ünlü. inçe çekimli: İnce ünlü. çekimli

ses: Ünlü ses.

çekimsiz: Ünsüz.

çenli: Kadar, değin.

çılşırımlı: Karmaşık.

çılşırım: Karışık.

çınlakay: Sağlam.

D

dahıllı: İlgili, alâkalı. dahıllı et-:

Dahil etmek.

dâp: Kural.

daşlaş-: Uzaklaşmak.

değişli: İlişkin; ilgili, bağlantılı; ait.

değişlilik kategoriyası: İyelik ekleri.

deñeşdir-: *bk.* deñeş-: Mukayese etmek; karşılaştırmak.

deñeşdirme: Karşılaştırma.

derñe-: Tespit etmek; tetkik etmek;

kabul etmek.

derñel-: Kabul edilmek.

derñev: İnceleme, araştırma;

çözümleme, tahlil.

deslap: Önce, önceden, ilk önce.

deslapkı: İlk.

dialekt: Şive.

differentzial: Ayırma; değiştirme.

differentisirleş-: Özelleşmek.

dil: Dil.

diñe: Yalnız.

diyen: Adlı; olarak.

diyil-: *bk.* diy-: Denilmek; ad vermek, adlandırılmak; şart ve dilek kipinde eylemlerle birlikte olasılık, tahmin vb. bildirir.

diylip: Olarak; şeklinde.

diymek: O hâlde, demek, demek ki.

dodaklan-: Dudaksıllaşmak,

yuvarlaklaşmak.

dogruda: Konuda, hakkında, üzerine.

dogrudakı: Hususunda.

dogrusında: Hakkında.

doldurgıç: Tümleç. vakit doldurgıcı:

Zarf tümleci. yöneliş doldurgıcı: e'li

tümleç. orun doldurgıcı: de'li tümleç.

çıkış doldurgıcı: den'li tümleç. geniş

doldurgıcı: Nesne. sebâp-maksat

doldurgıcı: "Hangi sebepten, ne

için?" sorularına cevap verir. hal-

yagday doldurgıcı: Zarf tümleçleriyle yapılan doldurgıçlar. benzetme

doldurgıçları: Yalı ile yapılır. dendeş

doldurgıçlar: Sıralanan belirtisiz

nesnelere oluşur; ayrıca birden çok

yüklemler de bunlardandır.

dolı: Bütünüyle; tam anlamıyla,

tümden. dolı suratda: Tamamıyla, tümüyle.

dovam: Devam, sürerlik. devam et-:

Sürmek, devam etmek.

döret-: *bk.* döre-: Ortaya koymak; meydana gelmek; doğmak.

dövür: Dönem.

durşuna: Tümüyle, baştan aşağıya.

duş gel-: Rastlanmak.

duş-: Rastlamak; görülmek.

duyul-: *bk.* duy-: Hissetmek, duymak.

dürli: Çeşitli.

dürli-dürli: Çeşitli; muhtelif.

düşnükli: Anlaşılır.

düşün-: Anlamak, kavramak.

düşündür-: Açıklamak, izah etmek, anlatmak.

düşündüriş: Açıklama, izah.

düşürül-: Düşürülmek.

düyp: Kök; temel, esas; etken çatı.

düyp: Temelden.

düzüm: Bileşim, terkip.

Ä

ähli: Bütün.

ähmiyetli: Önemli, ehemmiyetli.

ähimal: İhtimal.

ășger: Açık, aşkar.

E

edil: Tıpkı.

edil-: Yapılmak.

ekspeditsiya: Gezi grubu.

elbetde: Elbette.

element: Element.

emele gel-: Meydana gelmek, ortaya çıkmak.

emele getir-: Oluşturmak, ortaya çıkarmak.

emma: Fakat, ama.

ep-esli: Çok, çokça.

erkin: Zorunlu; özgün.

esas: Esas.

esasan: Özellikle, esasen.

esası: Temel, temelde.

esaslan-: Kabul etmek, dayanmak.

etap: Dönem.

etimologiya: Etimoloji.

eye bol-: Sahip olmak.

eye: Özne.

F

fakt: Faktör; durum; olgu.

faktor: Faktör.

filologik: Filolojik.

fonetika: Ses bilgisi.

forma: Unsur; yapı; şekil; kip; ek.

formalaş-: Belli bir biçime gelmek.

formant: Öge; ek; yapı; kip.

funktisiya: Fonksiyon, işlev.

G

gadımı: Çok eski, eski, arkaik.

gadımki: Arkaik.

galıberse-de: Bununla birlikte, ayrıca.

galındı: Kalıntı.

gara-: Kabul etmek.

garamazdan: Rağmen; göre; bu sebepten.

garaymazdan: Bakılınca.

garayış: Bakış.

garındaş: Kardeş.

garşılıklı: İki taraflı; farklı.

gatnaş-: Yer almak; katılmak.

gatnaşık: İlişki; yakınlık; bağlantı.

gaydım: Azalma, eksilme. Fiillerin

dereceleri (Fiillerin çatıları): 1.düyp

derece: Etkenlik derecesi. 2.yükletme

derecesi: Ettirgenlik derecesi.

3.gaydım derece: Edilgenlik

derecesi. 4.özlük derecesi:

Dönüşlülük derecesi.

geç-: Dönüşmek; ortaya çıkmak.

görüp geç-: Gözden geçirmek;

başvurmak; izlemek. gözden geçir-:

Dikkate almak.

geçiril-: Hazırlanmak.

gel-: Kullanılmak. gabat gel-:

Rastlamak.

gelip bil-: Kullanılabilmek.

gelip çık-: Türemek.

gelip çıkış: Tarihi gelişim; gelişim.

gelyänçä: Gelinceye kadar.

gelyen bolsa: Kullanılırsa.

gepleşik pürsatından: Konuşma anından.

gepleşik situatsiyası: Konuşmadaki yeri, konuşma dilindeki yeri, konuşma tarzı, konuşmada esas olan görevi.

gepleşik: Ağız; konuşma. gepleşik

dili: Konuşma dili.

gepleyci: Konuşmacı, konuşan.

gerek: Gerekli, gereklik; gerek.

gerim: Şekil ve yaygınlık, yaygınlık.

gezek: Kez, sefer, defa; sıra.

gımlıdı: Kıpırtı, hareket.	görnükli: Önemli.
gısal-: Kısalmak.	görnüş: Şekil, biçim.
gısga: Kısa.	görnüşde: Olarak.
gısgaça: Kısaca.	gös-göni: Doğrudan.
gısgalan: Kısalan.	göz önüne getir-: Düşünmek.
gızıklan-: İlgilenmek.	grammatika: Gramer, dil bilgisi.
gızıklı: Önemli; ilginç.	gurluş: Kuruluş; yapı.
giñden: Yaygın olarak, yaygın bir şekilde, yaygın bir biçimde.	gutaran: Biten, sona eren.
giñişlik: Biçim.	gutlag: Kutlama.
goşa ses: Çift ses.	güvä geç-: Delil sayılmak.
goşant: Katkı; toplanmak.	güyçli: Güçlü.
goşmaça: İlave; diğer.	H
goşmadılıg: Karışıklık.	habar: Yükleme. goşma habar: Birden çok kelimededen oluşan yükleme.
goşul-: Eklenmek, getirilmek.	haçan-da bolsa: Ne zaman gerçekleşeceği bilinmese de.
goşulma: Ek.	hadısa: Olay, hadise.
goşulmak bilen: Katılarak.	hakda: Hakkında.
govşa-: Zayıflamak.	hakikatda: Halbuki.
goy-: Değerlendirmek.	hakıkı: Hakiki.
göre: Göre; yüzden; dolayı, sonucu.	hakında: Hakkında.
görkez-: Göstermek, belirtmek.	halat: Durum.
görkezcici: Tablo.	
görkezgiç: Gösterge.	
görkezil-: Belirtilmek, gösterilmek.	

has: Özgü, mahsus.	hâzirki zaman: Günümüz.
has doğru: Daha doğru.	hâzirki: Şimdiki.
has irki: İlk.	hâzirki-gelcek zaman: Şimdiki
has köp: Yaygın.	gelecek zaman.
hasapla-: Kabul etmek; düşünmek.	hemîşe: Daima, her zaman; daha
has-da: Çok, daha çok; daha da.	önce çok önce.
hasıl et-: Meydana getirmek, teşkil etmek.	hemîşelik: Süreklilik.
hâsiyet: Özellik.	hemme: Bütün.
hâsiyetlendir-: Nitelendirmek, vasıflandırmak.	hemmesi: Tamamı.
hâsiyetli: Nitelikli; özgü.	her hili: Farklı.
hatar: Dizi, sıra.	her niçik-de bolsa: Böylece.
hatda: Hatta.	her: Bütün.
hayal: Niyet.	hıyallanma: Niyet.
hayış: Rica.	hiç zat: Hiçbir şey.
haysı: Hangi; hangisi; ne.	hil taydan: Nitelik açısından.
haysı-da bolsa: Bir derecede, belli bir derecede, bir bakıma.	hödür: Öneri, teklif.
haysıdır bir sebâbe göre: Herhangi bir sebepten dolayı.	hökman: Zorunlu, mecbur, mutlak.
hâzir: Şimdi olan.	hökmanlık: Gereklik.
hâzire çenli: Günümüze değin.	höküm: Hüküm.
hâzirki vagtda: Günümüzde.	hususan: Özellikle.
	hususı: Hususi, özel.
	hut: Gerçekte.

ibarat: İbareti.

ıgıtyar ber-: İzin vermek.

ılalaşmazlık: Uyuşmazlık.

ılayta-da: Özellikle.

İ

ikinciden: İkinci olarak.

ilki bilen: Önceleri.

ilki: Önce, ilk önce, ilkin.

ilkinci: Daha eski, ilk.

iñ: En.

inçe: Yumuşak, ince.

indi: Günümüzde.

ine: İşte.

inkär et-: Kabul etmemek.

inkärlik: Reddetme; yokluk.

irreallık: Geçekleşmezlik, gerçek dışılık.

isleg: Arzu, istek, heves.

iş: Çalışma; araştırma; kitap.

iş adı: -iş/-iş ekli fiiller.

işlik ismi: -mak/-mek ekli fiiller.

işlediliş: Kullanılış.

işlen-: Araştırılmak.

işlik: Eylem. düyp işlik: Fiil kökü, fiil tabanı. işlik forması: Kip. goşma

işlik: 1.İsimle yapılan birleşik fiil demektir: Etmek, bolmak, görmek, gelmek, vermek ile yapılır. 2.Fiille

yapılan birleşik fiil demektir:

Oturmak, durmak, vermek, bilmek,

başlamak, yörmek, yatmak. Bu

yardımcı fiiller ana anlamlarını

kaybetmiştir. kömekçi eylem:

Yardımcı eylem. ortak işlik: Sıfat

fiil.

J

jelat: *Rus.* İstek.

jelatelnoe: *Rus.* İstek, arzu.

jelatelnoe naklonenie: *Rus.* İstek

kipi.

jelatelno-soslagatelnoe: *Rus.* İstek-

dilek.

K

kâbir: Kimi, bazı; çeşitli.
 kâte: Bazen, zaman zaman.
 kategorik geçmiş zaman: Bilinen geçmiş zaman.
 kategorik gelecek zaman: Kesin gelecek zaman, bilinen gelecek zaman.
 kategorik: Kesin.
 kategoriya: Kategori; grup.
 kem-käsleyin: Kısmen.
 kem-kemden: Gittikçe.
 kesgitle-: Belirlemek.
 kesgitleme: Tespit.
 kesgitleyici: Belirleyici.
 kimin: Benzer, gibi.
 kollektiv köplük san: Ortak çokluk.
 kombinirlen-: Karışmak.
 konkret gelecek zaman: Belirgin gelecek zaman.
 konkret hâzirki zaman: Önceden başlayıp şimdi devam eden zaman.

konkret öten zaman: Bilinen geçmiş zaman.
 konkret zaman: Belirgin zaman.
 konkret: Bilinen, belirgin, açık.
 kontekst: *Rus.* Yazılı metin; tam metin, asıl metin.
 kontaminasyon: *Rus.* Aynı ayrı sözlere birleştirilerek yeni bir anlam veren başka bir söz elde etmek.
 kovumdaş: Aynı gruptan olan.
 kömekçi: Yardımcı.
 köne gelecek zaman: Eski gelecek zaman.
 köp: Pek çok, birçok.
 köplenç: Çoğunlukla, genellikle, genelde.
 köplük san: Çoğul, çokluk.
 köpräk: Daha çok.
 köpüsi: Hepsi.
 kullanılıştan kal-: Kullanılıştan düşmek.
 küyse-: İstemek.

L

leksik: Sözcükle ilgili.

leksika: Kelime varlığı, sözcük hazinesi; sözlük.

lingvistik: Dil bilimsel.

lingvistika: Dil bilimi.

M

maglumat: Bilgi.

maksat: Maksat. maksat edin-: Maksat edinmek.

mälim bolşy yalı: Bilindiği üzere.

manı: Anlam, mana. manı

övüşginlikler: Muhtelif anlamlar, anlam çeşitliliği.

manıdaş: Anlamdaş.

material: Malzeme, gereç.

mazmun: Mazmun, muhteva, içerik.

meñzeşlig: Benzerlik.

mese-mälim: Daha önde; açık, apaçık, belli.

mınasebet: İlgili.

mısal üçin: Meselâ.

modal söz: Cümlenin giriş-sonuç sözü, cümle başı-sonu sözü.

moment: An.

morfema: *Rus.* Ek.

mundan başga-da: Ayrıca.

mümkinçilik: Muhtemel, olabilirlik, ihtimal. mümkinçilik ber-: İhtimal vermek.

N

na: *Rus.* Üstünde, üzerinde, üstüne; ile; iken; için; -lı

nähili: *bk.* nätüysli: Nasıl, hangi.

naklonenie: *Rus.* Kip.

näme: Ne; nasıl, hangi.

nazar: Bakış, bakma. nazara al-: Dikkate almak.

neticä gel-: Sonuca ulaşmak.

neytralitet: *Rus.* Tarafsızlık, bitarafılık.

neytrallaş-: Belirsizleşmek,

nötrleşmek.

nıgta-: Belirtmek.

nobat: Sıra.

O

oblast: *Rus.* Bölge, yer.
 oçerk: Düşünce, görüş; makale, yazı.
 okuv: Öğenim; öğretim.
 onçaklı: O kadar, pek.
 optativ: İstek kipi.
 orfografiya: Yazımla ilgili.
 organiki: Organik.
 orun: Yer. orun al-: Yer almak. orun
 tut-: Yer tutmak.
 ovalı bilen: Önceleri; öncelikle.
 ovalı: – aval: *bk.* ozal: Önceki
 vakitler.
 ovnuk bölek: Edat.
 oy: Düşünce, fikir.
 oy-pikir: Düşünce, fikir.

Ö

öñ: Önce.
 öñki: Önceki, evvelki.
 öñürti: Daha önce, daha evvel.

örân: Çok, epeyce; mutlaka.
 ös-: Yükselmek, gelişmek.
 ösmeg: Gelişim.
 ösmegi bilen: Genişlemesiyle.
 ösüş: Gelişim.
 öten zaman: Geçmiş zaman.
 övren-: İncelemek, araştırmak; ortaya
 koymak.
 övren-: Tanımak.
 övrilip: Bir daha, yine.
 övrül-: Dönüşmek.
 övüşgin: Şekil; ifade; çok anlamlı.
 övüşgin söz: Çeşitli manalara
 gelebilecek sözler.
 övüşginlik: Anlam çeşitliliği.
 öz gezeginde: Bu cümleden olarak.
 öz gezek: Kendi sırasında, yine bu
 konuda, bu arada; aslı budur.
 öz içine: İçerisine. öz içine al-:
 Kapsamak; içine almak.
 öz: Kendi.
 özara: Kendi aralarında, kendi içinde.
 özbaşdak: Tek başına, müstakil.
 özbaşdaşlık: Müstakillik.

özboluşlu: Farklı.

protses: Seyir; süreç.

özgeriş: Değişim.

öz-nobatında: Aslen; asli; böylece.

R

öz nusgası boyunca: Şekil yönünden.

öz-özünden: Kendiliğinden.

razılaş-: Razı olmak.

real: Gerçek.

P

reduktsiya: *Rus.* Değişim.

redutsirleş-: Etkisini yitirmek.

paradigma: Örnek, model, tablo.

rudiment: Şekil.

passiv: Edilgen, pasif.

rugsat et-: Razı olmak.

personaj: Kişi, şahıs.

pesgel: Engel. pesgel ber-: Engel

S

olmak.

peyda bol-: Ortaya çıkmak.

sada: Yalın.

pikir: Görüş.

sakla-: Korumak.

pocaluy: *Rus.* Belki de.

saklan-: Korunmak.

poema: *Rus.* Uzun şiir.

sebäbi: Çünkü.

poeziya: *Rus.* Şiir.

sebäpli: Ötürü.

polisemantik: Çok anlamlı.

serişde: Unsur.

povelitelnoe: *Rus.* Emir.

siñdir-: Katmak.

pozitsiya: Görev; pozisyon.

sinonimdeş: Eş anlamlı.

predikat: *Rus.* Yüklem.

sintaktik: Söz dizimiyle ilgili, söz

predpolojeniya: *Rus.* Tahmin.

dizimsel.

proto tip: İlk örnek, ilk tip.

situatsiya: Durum, vaziyet.

soglasitelnoe: <i>Rus.</i> Uzlaştırma.	subektiv: öznel.
soñra: Sonra.	
soyuz: söz.	§
söz düzümi: Söz öbeği.	
sözlem: Tümce, cümle. dolı sözlem:	ş. m.: Şu gibi.
Bütün gerekli unsurları içine alan	şertli: Şartlı.
cümle. yönekey sözlem: Basit cümle.	şeyle bolanda: Bu durumda.
goşma sözlem: Birleşik cümle.	şeyle-de bolsa: Böylece; bununla
düzmeli goşma sözlem: Özneleri	birlikte; buna rağmen; böyle
farklı sıra cümle. eyerceñ sözlem:	olmasına rağmen.
Yardımcı cümle. eyerceñlı goşma	şeyle-de: Böylece.
sözlem: Girişik birleşik cümle. sebäp	şeylelikde: Böylece; bunun
eyerceñ sözlem: Birleşik cümle	sonucunda.
içerisinde “Niçin?” sorusuna cevap	şive: Şive.
verir. şart eyerceñ sözlem: Şartlı	şolarıñ içinde: Bunların içinde.
birleşik cümle. hal eyerceñ sözlem:	şoña göre: Buna göre.
Zarf fiillerden oluşan yardımcı	şoña göre-de: Buna göre; bundan
cümle. garaşlı sözlem: Birleşik	ötürü.
cümle.	şonıñ bilen: Bununla birlikte.
sözleyci: Konuşan.	şonıñ için: Bu yüzden; bu sebeple;
spetsifik: Kendine has olan.	bunun için.
spryajenie: <i>Rus.</i> Çekim.	şonıñ için-de: Bunun için de; bu
stilistik: Anlatım; şekil.	sebeple.
struktura: Yapı.	şonıñ yalı-da: Ayrıca.

şu hili: Bu türlü.

T

tablitsa: Tablo.

takıkla-: Ortaya koymak; tespit etmek; tanımlamak; aydınlanmak.

takminan: Tahminen.

tamamla-: Sonuçlandırmak.

tamamlan-: Bitmek.

tapavutlu: Farklı.

tarap: Taraf; yan, ön, özellik.

taraplayın: Yönleriyle.

taydan: Yönden.

täze hili: Yeni bir nitelik.

täze: Yeni.

teklip: Teklif.

tercime: Tercüme.

termin: Terim.

topar: Grup, öbek.

tötenden: Tesadüfi.

töverek: Yapı.

transformirlen-: Değişime uğramak.

tutuş kontekst: Tüm anlamları, bütün anlamı.

tutuş: Tam anlam; tümüyle.

tutuşlığına: Aslında.

Türkologiya: Türkoloji.

U

ucıpsız: Çok az.

uğur al-: Yola çıkmak, esas almak, hareket etmek.

ulanıl-: Kullanılmak; yer almak.

ulanılış: Kullanma.

umuman aydanımızda: Bütün olarak ifade ettiğimizde.

umuman: Umumen.

umumılığ: Genel ortak yönler.

Ü

üsti bilen: Yardımıyla.

üytgeşme: Farklılık.

üytget-: Yitirmek.

üytgeyiş: Çekim.

V

vagt: Zaman, vakit.
 variant: Şekil, biçim; varyant.
 vekil: Temsilci.
 vezipe: Görev.
 vuz: *bk.* vtuz: Yüksek okul.

Y

yagday: Durum; şekil.
 yalı: Gibi. görünüşü yalı: Anlaşıldığı üzere; görüldüğü üzere.
 yasaycı: Teşkil eden, oluşturan.
 yayrayış gerimi: Yaygınlık.
 yazgı: Metin.
 yeke-täk: Aynı şekilde.
 yek-yarım: Nadir de olsa.
 yene-de: Gene de.
 yet-: Yetmek, yeterli olmak; erişmek, ulaşmak; yetişmek.
 yığı-yığıdan: Sık sık.
 yitir-: Yitirmek.

yokarda: Yukarıda. yokarda
 bellenilip geçilişi yalı: Yukarıda belirtildiği gibi. yokarda bellenişi yalı: Yukarıda gösterildiği gibi.
 yokardakı seredilip geçilenlere esaslansan: Yukarıda verilen bilgiler esas alındığında.
 yokluk: Yokluk; olumsuzluk. yokluk forma: Olumsuzluk şekli. yokluk galıbı: Olumsuzluk biçimi.
 yokundı: Kalıntı.
 yöne: Yine, yine de; buna karşılık; fakat; ayrıca.
 yörgünli: Bilinen.
 yöriteleşme: Özelleşme.
 yüze çık-: Ortaya çıkmak; meydana getirmek.

Z

zad: Şey.
 zerur: Gerekli.
 zerurlık: Gereklik, zarurilik.

ÖZ GEÇMİŞ

1978'de Merzifon'da doğdu. İlköğrenimini Atatürk İlkokulu'nda, orta öğrenimini Atatürk Orta Okulu'nda, lise öğrenimini Merzifon Lisesi'nde tamamladı.

1997 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı. 2001 yılında Türkolog unvanıyla bölüm birincisi olarak mezun oldu.

2001-2002 Eğitim Öğretim yılında Amasya Zübeyde Hanım Üçler İlköğretim Okulu'nda öğretmen olarak göreve başladı. 2003-2004 Eğitim Öğretim yılının ikinci döneminde Amasya On İki Haziran Lisesi'nde görev yaptı. Hâlen Amasya Zübeyde Hanım Üçler İlköğretim Okulu'nda görevini sürdürmektedir.